Cuprins

Introducere..... 5
Chestionar evaluare prerechizite..... 8
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 1. NOȚIUNI GENERALE DE FONETICĂ..... **10**
1.1. Introducere..... 10
1.2. Obiectivele unității de învățare..... 10
1.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii foneticii..... 11
1.4. Fonațiunea şi aparatul fonator..... 12
1.5. Caracteristicile sunetelor vorbirii..... 14
1.6. Ramurile foneticii..... 16
1.7. Rezumat..... 16
1.8. Test de evaluare..... 16
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 2. FONETICA ARTICULATORIE (I)..... **17**
2.1. Introducere..... 17
2.2. Obiectivele unității de învățare..... 17
2.3. Clasificarea articulatorie a vocalelor..... 18
2.4. Fenomene întâlnite în practica articulatorie a vocalelor..... 19
2.5. Semivocalele. Grupurile vocalice: diftongi, triftongi, hiat..... 21
2.6. Rezumat..... 26
2.7. Test de autoevaluare..... 26
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 3. FONETICA ARTICULATORIE (II)..... **27**
3.1. Introducere..... 27
3.2. Obiectivele unității de învățare..... 27
3.3. Clasificarea articulatorie a consoanelor..... 28
3.4. Fenomene întâlnite în practica articulatorie a consoanelor..... 31
3.5. Grupuri consonantice..... 32
3.6. Rezumat..... 32
3.7. Test de autoevaluare..... 32
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 4. FONETICA ACUSTICĂ..... **33**
4.1. Introducere..... 33
4.2. Obiectivele unității de învățare..... 33
4.3. Clasificarea acustică a vocalelor..... 34
4.4. Clasificarea acustică a consoanelor..... 35
4.5. Rezumat..... 36
4.6. Test de autoevaluare..... 36
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 5. TRANSCRIEREA FONETICĂ..... **38**
5.1. Introducere..... 38

5.2. Obiectivele unității de învățare.....38
5.3. Raportul literă / sunet. Valorile fonetice ale literelor „e”, „i”.....39
5.4. Convenții grafematice de transcriere fonetică pentru limba română.....40
5.5. Transcrierea fonetică – mijloc de recunoaştere corectă a grupurilor vocalice / consonantice.....42
5.6. Rezumat.....43
5.7. Test de autoevaluare.....43
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 6. ORTOEPIA, ORTOGRAFIA ŞI SILABAȚIA**.....44**
6.1. Introducere.....44
6.2. Obiectivele unității de învățare.....44
6.3. Accentul, specificul accentuării în limba română.....45
6.4. Principiile sistemului ortografic actual al limbii române.....48
6.5. Principiile silabației în limba română.....50
6.6. Rezumat.....53
6.7. Test de autoevaluare.....53
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 7. ELEMENTE DE FONOLOGIE**.....56**
7.1. Introducere.....56
7.2. Obiectivele unității de învățare.....56
7.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii fonologiei. Semnul lingvistic.....57
7.4. Relații şi corelații. Proba comutării şi tipurile de distribuție.....63
7.5. Segmentarea. Trăsăturile distinctive fonologice.....67
7.6. Unități segmentale şi suprasegmentale.....70
7.7. Rezumat.....71
7.8. Test de autoevaluare.....71
7.9. Tema de control nr. 1.....72
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 8. ELEMENTE DE LEXICOLOGIE. CONCEPTE OPERAȚIONALE ÎN STUDIUL VOCABULARULUI**.....76**
8.1. Introducere.....76
8.2. Obiectivele unității de învățare.....76
8.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii lexicologiei. Lexicologia şi lexicografia – relația cu semantica.....77
8.4. Disponibilitatea lexicală. Vocabularul limbii române contemporane.....80
8.5. Rezumat.....85
8.6. Test de autoevaluare.....85
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 9. VOCABULARUL CA MULȚIME. DINAMICA VOCABULARULUI. FACTORII DE ORGANIZARE A VOCABULARULUI**..... 87**
9.1. Introducere.....87

9.2. Obiectivele unității de învățare.....87
9.3. Câmpuri / subansambluri lexico-semantice.....88
9.4. Organizarea vocabularului.....89
9.4.1. Factorul frecvență.....89
9.4.2. Factorul psihologic.....90
9.4.3. Factorul stilistico-funcțional.....93
9.4.4. Factorul semantic.....95
9.4.5. Factorul etimologic.....97
9.5. Rezumat.....100
9.6. Test de evaluare.....100
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 10. EVOLUȚII SEMANTICE. GREŞELI DE NATURĂ LEXICO-SEMANTICĂ**.....101**
10.1. Introducere.....101
10.2. Obiectivele unității de învățare.....101
10.3. Evoluția semantică: direcții de modificare a sensului, cauze, tropii implicați.....102
10.4. Greşeli lexico-semantice – „stilul relaxat”.....103
10.4.1. Pleonasmul.....103
10.4.2 Atracția paronimică.....105
10.4.3. Etimologia populară.....105
10.4.4. Accidentul semantic.....107
10.4.5. Alte greşeli lexico-semantice.....107
10.5. Rezumat.....108
10.6. Test de autoevaluare.....109
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 11. ÎMBOGĂȚIREA VOCABULARULUI**.....110**
11.1. Introducere.....110
11.2. Obiectivele unității de învățare.....110
11.3. Îmbogățirea vocabularului – mijloace interne. Afixele lexicale.....111
11.3.1. Derivarea cu prefixe. Prefixele internaționale. Prefixoidele.....111
11.3.2. Derivarea cu sufixe. Sufixoidele. Derivatele etnice.....115
11.3.3. Derivarea parasintetică, regresivă şi frazeologică.....120
11.3.4. Compunerea. Schimbarea valorii gramaticale.....121
11.4. Decompozarea după afixele lexicale.....123
11.5. Îmbogățirea vocabularului – mijloace externe.....125
11.5.1. Împrumutul lexical.....125
11.5.2. Calcul lingvistic.....127
11.6. Argoul şi jargonul în dinamica vocabularului.....128
11.7. Rezumat.....131

11.8. Test de evaluare..... 131
11.9. Tema de control 2..... 131
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 12. NOȚIUNI GENERALE DE SEMANTICĂ..... **135**
12.1. Introducere..... 135
12.2. Obiectivele unității de învățare..... 135
12.3. Schiță a semanticii diacronice şi a problemelor sensului..... 136
12.4. Direcțiile semanticii moderne..... 137
12.5. Semantica structurală: metodologie, analiza semantică structurală..... 138
12.6. Unitățile analizei semantice structurale. Tipologia semelor..... 140
12.7. Analiza lexicală-paradigmatică..... 147
12.8. Rezumat..... 151
12.9. Test de autoevaluare..... 151
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 13. NIVELURI LEXICO-SEMANTICE (I). OMONIMIA, PARONIMIA, POLISEMIA..... **153**
13.1. Introducere..... 153
13.2. Obiectivele unității de învățare..... 153
13.3. Omonimia..... 154
13.4. Paronimia..... 155
13.5. Polisemia: definire..... 155
13.5.1. Polisemia: diferențierea de omonimie..... 155
13.5.2. Polisemia: cauze, clasificare..... 157
13.6. Rezumat..... 158
13.7. Test de autoevaluare..... 158
UNITATEA DE ÎNVĂȚARE 14. NIVELURI LEXICO-SEMANTICE (II). SINONIMIA, ANTONIMIA, CÂMPURILE LEXICO-SEMANTICE..... **159**
14.1. Introducere..... 159
14.2. Obiectivele unității de învățare..... 159
14.3. Sinonimia: definire, criterii de diferențiere a seriilor sinonimice..... 160
14.4. Antonimia: definire, condițiile stabilirii antonimiei, clasificare..... 163
14.5. Câmpurile lexico-semantice..... 167
14.6. Rezumat..... 169
14.7. Test de autoevaluare..... 170
14.8. Tema de control 3..... 171
Anexa 1..... **175**
Anexa 2..... **179**
Bibliografie selectivă..... **219**

Introducere

Cursul *Limba română contemporană. Elemente de fonetică, fonologie, lexicologie* oferă studenților, indiferent de profesia aleasă după absolvire, dar mai ales în calitatea lor de viitori profesori pentru învățământul gimnazial/liceal sau chiar superior, o sursă utilă de formare şi informare în vederea utilizării corecte, analizei diverselor aspecte şi cultivării limbii române, ca şi în aceea a pregătirii optime a propriului demers didactic la disciplina *Limba română*.

Obiectivele cursului

După finalizarea cursului, cursanții vor fi capabili să:

- utilizeze corect metalimbajul impus de ştiințele lingvistice abordate;
- delimiteze corect obiectul de studiu, domeniul de cercetare, obiectivele şi metodologia implicate de fiecare dintre ştiințele limbii descrise în acest curs;
- aplice tipurile de analiză specifice pe diverse situații de limbă;
- valorifice informațiile transmise prin acest material pentru dezvoltarea competențelor lingvistice proprii, dar şi pe cele ale viitorilor elevi.

Competențe conferite

- **Competențe cognitive:**
  - înțelegerea procesului fonațiunii, a corespondenței fonem/grafem;
  - înțelegerea raportului sunet/grafem cu aplicație la limba română;
  - asimilarea şi aplicarea principiilor sistemului ortografic şi ortoepic actual al limbii române;
  - asimilarea conceptelor fundamentale ale lexicologiei cu aplicație la lexicul limbii române.
- **Competențe practic-aplicative:** aplicarea analizelor fonetică-fonologică şi lexico-semantică.
- **Competențe de comunicare şi relaționare:**
  - înțelegerea importanței asimilării/aplicării analizelor menționate pentru o cunoaştere profundă a compartimentării, funcționării şi dinamicii limbii române;
  - înțelegerea importanței utilizării corecte şi adecvate (la situația de enunțare) a limbii române în gestionarea relațiilor interpersonale şi a lucrului în echipă.

Cerințe preliminare

Este necesară actualizarea tuturor cunoştinţelor de limbă română acumulate pe parcursurilor studiilor anterioare (gimnaziu şi liceu).

Resurse şi mijloace de lucru

Parcurgerea unităților de învățare nu necesită existența unor mijloace sau instrumente speciale (laborator, software etc.). Metoda este cea a studiului individual, combinată cu metodele folosite în timpul activităților tutoriale (activități desfăşurate în grupe, învățarea prin cooperare, metode care vor putea fi utilizate şi în propria activitate didactică, ulterioară absolvirii studiilor de licență).

Structura cursului

Cursul este structurat în 14 unități de învățare (UI), pentru fiecare fiind indicat timpul alocat studiului individual (SI).

Sunt propuse 3 *Teme de control* (UI 7, UI 11, UI 14), plasate după anumite unități de învățare, a căror rezolvare se realizează strict conform indicațiilor profesorului (ca material manuscris / ca material tehnoredactat computerizat trimis prin e-mail pe adresa comunicată de profesor sau încărcat de către studenți pe platforma e-learning până la o dată prestabilită), predându-se conform termenelor propuse în cadrul unităților respective. Rezultatele obținute la temele de control vor fi transmise la maxim două săptămâni după predarea fiecărui material. Rezolvarea acestor teme de control este obligatorie (nepredarea atrage nefinalizarea notei) şi reprezintă 50% din nota finală la această disciplină.

Cursul mai cuprinde:

- *to do*-uri (prezente în cuprinsul fiecărei UI);
- *sinteze* (de tip *Să ne reamintim*);
- *teste de evaluare* / *teste de autoevaluare* (la sfârşitul fiecăreia dintre UI);
- *Anexa 1* (conține rezolvarea sau indicațiile de rezolvare pentru testele de autoevaluare);
- *Anexa 2* conține: 1) un tabel care sintetizează clasificarea articulatorie a consoanelor; 2) un extras, din vol. *Ortografia pentru toți* (M. Avram, op. cit.), despre valorile fonetice ale literei **x** şi scrierea cu **x**, **cs** (**ks**, **cks**), **gz** (**cz**); 3) o schiță tipologică a dicționarelor; 4) un scurt istoric al lexicografiei româneşti; 5) accidentele fonetice – definite, explicate şi exemplificate; 6) un material care sintetizează principalele modificări survenite în DOOM2 față de DOOM1;
- *bibliografie selectivă* (la sfârşitul cursului).

Durata medie de studiu individual

Se estimează 2 ore (în medie) ca fiind necesare pentru parcurgerea unei unități de învățare, pentru cele 14 unități de învățare (UI) vor fi alocate 28 de ore de studiu individual (SI).

Recomandare: benzile goale (din stânga, în special) de pe marginea textului propriu-zis (oglinda textului) pot fi folosite pentru adnotări făcute în timpul studiului, în vederea supunerii dezbaterii în cadrul tutorielelor a eventualelor nelămuriri.

Evaluarea

Componența notei finale:

- ponderea evaluării finale – 50% (forma – scris; testul va conține, pe lângă subiectele propriu-zise, un subiect eliminatoriu, a cărui cerință va consta în corectarea tuturor greşelilor de limbă dintr-o serie de enunțuri date);
- ponderea evaluării pe parcurs (temele de control) – 50%.

Chestionar evaluare prerechizite

NOTĂ: ***Testul de mai jos va fi rezolvat de către studenți şi evaluat de către profesor în cadrul primului tutorial.***

I. Să se indice soluția corectă pentru cerințele:

1. Sunt corect despărțite (conform cu DOOM 2) toate cuvintele din seria:
   a) tro-tuar, func-ți-e, ca-blu;
   b) tro-tu-ar, fun-cți-e, ca-blu;
   c) tro-tuar, func-ție, cab-lu.
2. Sunt corect accentuate (conform cu DOOM 2) toate formele din seria:
   a) táxi, séif, butélie, antíc;
   b) táxi, seíf, butelíe, ántic;
   c) taxí, séif, butélie, antíc.
3. Cuvântul *UNICEF* are:
   a) trei silabe;
   b) două silabe;
   c) nu se desparte.
4. În cuvântul *vioară* există:
   a) triftong;
   b) diftong;
   c) hiat.
5. Sunt corecte toate formele din seria:
   a) servici, să trimeată, mi-ar place;
   b) serviciu, să trimită, mi-ar plăcea;
   c) servici, să trimită, mi-ar place.
6. Sinonimul neologic al cuvântului *lacom* este:
   a) hrăpăreț;
   b) avar;
   c) rapace.
7. Antonimul cuvântului *ilizibil* este:
   a) citeț;
   b) caligrafic;
   c) ortografic.
8. Seria care conține numai perechi de paronime este:
   a) talaz/taluz, indecis/nesigur, alene/alenă;
   b) glacial/glaciar, literar/literal, verbiaj/vertij;
   c) gresia/gresa, temporar/temporal, manej/menaj.
9. Seria care conține numai cuvinte polisemantice este:
   a) a face, masă, a ține;
   b) a merge, treabă, zgârcit;
   c) a lua, molar, centru.
10. Formularea corectă se află în seria:
    a) Cartea care am luat-o de la bibliotecă este ruptă;
    b) Cartea care mi s-a recomandat este interesantă;
    c) Cartea care mi-ai spus este de negăsit.
11. Seria care conține numai cuvinte derivate este:
    a) relata, relaxa, indubitabil;
    b) înota, numaidecât, răsfoi;
    c) înnopta, nesomn, ființă.

12. *Plebiscit* înseamnă:
    a) care aparține plebei;
    b) referendum;
    c) drept de vot.
13. *Superfluu* înseamnă:
    a) de prisos;
    b) uşor de suflat;
    c) fără ascunzişuri.
14. Cuvântul *salutar* este folosit corect în seria:
    a) Pentru politețea lui, este considerat un individ salutar;
    b) A făcut un gest salutar în aceste grele împrejurări;
    c) Este salutar să acorzi locul celor vârstnici în autobuz.
15. Formularea care nu conține un pleonasm se află în seria:
    a) Au venit cam vreo douăzeci din cei invitați;
    b) Mijloacele mass-media au acordat mare atenție cazului;
    c) Meteorologii au anunțat averse frecvente pentru toată săptămâna.
16. Indicați seria în care nu există dezacord:
    a) Fiecare dintre noi face doar ce crede de cuviință;
    b) Este unul dintre cei care a susținut punctul tău de vedere;
    c) Cele două milioane de lei au fost cheltuiți.

II. Apreciați corectitudinea enunțurilor:

17. *1) Au fost depistate elemente speculative în piață; 2) A vrut să creeze un mediu cât mai ambiant; 3) Nu merită acest efort considerabil*:
    a) numai 3 corect;
    b) toate incorecte;
    c) 2, 3 – corecte.
18. *1) Adam şi Eva au fost izgoniți din edem; 2) I-am explicat încă o dată, dar însă n-a înțeles; 3) Canibalii sunt omnivori*:
    a) toate corecte;
    b) 1, 3 – corecte;
    c) toate incorecte.
19. *1) Suferea de hipertensiune mare; 2) Şi-a încheiat alocuțiunea în aplauze; 3) Mi-a promis că vor apare la timp*:
    a) toate incorecte;
    b) numai 2 corect;
    c) 2, 3 – corecte.
20. *1) Habitaclul ciupercilor este umed şi rece; 2) A terminat facultatea cu rezultate excepțional de eminente; 3) Instanța a hotărât să-l absolvească de pedeapsă*.
    a) toate incorecte;
    b) numai 3 corect;
    c) 1, 2 – corecte.

Unitatea de învățare 1. NOȚIUNI GENERALE DE FONETICĂ

Cuprins

1.1. Introducere..... 10
1.2. Obiectivele unității de învățare..... 10
1.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii foneticii..... 11
1.4. Fonațiunea şi aparatul fonator..... 12
1.5. Caracteristicile sunetelor vorbirii..... 14
1.6. Ramurile foneticii..... 16
1.7. Rezumat..... 16
1.8. Test de evaluare..... 16

1.1. Introducere

Unitatea de învățare 1 conține noțiunile introductive în domeniul foneticii: obiectul de studiu, obiectivele, descrierea generală a sunetelor vorbirii. De asemenea, se descriu procesul fonațiunii şi caracteristicile sunetelor limbajului articulat şi sunt prezentate principalele ramuri ale foneticii.

1.2. Obiectivele unității de învățare 1

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să delimiteze clar domeniul de cercetare propriu foneticii;
- să utilizeze corect terminologia de specialitate;
- să indice elementele implicate în procesul fonațiunii.

Durata medie de parcurgere a primei unități de învățare este de 1½ h.

1.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii foneticii

DEFINIȚIE GENERALĂ

***Fonetica* este disciplină a macrolingvisticii (domeniul ştiinţelor limbii), al cărei *obiect de studiu* este constituit de *sunetele vorbirii*.**

Vorbirea reprezintă emiterea unui şir de sunete articulate, produse prin dilatarea şi condensarea succesivă a aerului înconjurător pompat de plămâni, în vederea comunicării. Sunetele emise în acest scop au *valori simbolice* şi pot intra în combinaţii practic infinite, deşi inventarul de sunete echivalente este finit.

Procesul de comunicare interumană presupune trei factori (simplificând teoria funcțională a limbajului a lui Roman Jakobson):

a) *emiţătorul* (*locutorul* sau *vorbitorul*) – cel care asigură producerea semnalului sonor sub forma unui mesaj articulat;
b) *canalul* (aerul înconjurător, linia telefonică) – natura şi caracteristicile acestuia pot altera calitatea sunetelor emise şi, implicit, pe cea a mesajului;
c) *receptorul* (*destinatarul*, *interlocutorul* sau *ascultătorul*) – cel care preia, decodifică (recunoaşte şi tranşează acustic cuvintele prin reguli şi modele) şi înțelege mesajul, într-un cuvânt, procesându-l.

Schema simplificată a acestui proces este următoarea:

canal

E ⟶ **R**

Spunem simplificată, deoarece procesul comunicării este ratat în momentul în care receptorul nu poate prelua şi înțelege mesajul. Pentru atingerea acestui obiectiv sunt necesare varii condiții: R să cunoască limba în care este emis mesajul, canalul să întrunească acele caracteristici proprii transmiterii mesajului (ne referim aici, evident, la posibilitatea apariției diverşilor factori perturbatori), E să articuleze corect sunetele (să nu aibă, eventual, defecte de vorbire sau tulburări momentane ale aparatului fonator), R să fie apt să recepteze mesajul (avem în vedere eventualitatea unor disfuncții de ordin auditiv sau neuroperceptiv) etc.

Aşadar, fonetica studiază din diverse perspective (vezi *infra*, paragr. 1.6. *Ramurile foneticii*) sunetele care se înlănțuiesc în procesul vorbirii. Domeniul comportamentului

sunetelor vorbirii poate să privească o limbă naturală dată, poate fi analizat contrastiv (comparând materialul sonor a două sau mai multe limbi) sau poate fi privit la nivel teoretic, nonaplicativ, adică din perspectiva elaborării unor metodologii, tipuri de analiză etc., care să poată fi apoi aplicate în studiul particular al limbilor.

1.4. Fonațiunea şi aparatul fonator

Fonațiunea este procesul care are ca rezultat sunetele articulate. În cele ce urmează, vom prezenta **aparatul fonator**, cel care dă naştere sunetelor articulate prin „prelucrarea" aerului expirat. Sunetele limbii române se articulează exclusiv pe efort expirator, însă există limbi în care şi aerul inspirat participă la fonațiune.

Aerul expirat este pompat de ***plămân*** şi devine *curent de aer fonator* în urma unui impuls nervos de pe *cortex*. Curentul de aer este modulat în ***laringe***, după care este amplificat şi transformat în *cavitățile rezonatoare* (bucală şi nazală) de deasupra laringelui.

Aparatul fonator reprezintă porțiunea cuprinsă între ***diafragmă*** şi ***cavitatea bucală*** (Fig. 1). Sursa vocii omeneşti, constituită din ***coardele vocale***, este situată în laringe (Fig. 2). Acestea sunt nişte membrane mobile şi elastice, patru pliuri ale mucoasei laringiene care barează un orificiu numit ***glotă***. Vibrațiile lor sunt amplificate de ***tubul fonator*** (Fig. 2), alcătuit din: *faringe*, *uvulă*, *palat*, *alveole*, *dinți* şi *buze*. Curentul de aer fonator modelat în laringe ajunge în rezonatorul cel mai complex, *cavitatea bucală*, unde are loc articularea propriu-zisă.

Fig. 1

Organele articulatorii ale ***cavității bucale*** sunt:

- ***buzele*** (*labiile*) – organe mobile care contribuie la realizarea unor sunete rotunjite (*o*, *u*) sau la producerea consoanelor labiale prin închiderea bruscă a canalului;
- ***maxilarul inferior*** – organ mobil care poate crea un unghi de deschidere față de maxilarul superior, modificând astfel volumul rezonatorului bucal şi, implicit, natura sunetelor articulate;

- ***bolta palatului*** (*palatul dur*) – organ fix care participă la fonațiune când vârful limbii (*apexul*) se atinge sau se apropie de acesta, îngustând astfel canalul;
- ***vălul palatin*** (*palatul moale*) – organ mobil, prelungire în partea posterioară a palatului dur, cu rol de a dirija curentul de aer fonator spre cavitățile rezonatoare;
- ***uvula*** (*lueta* sau, în limba populară, *omuşorul*) – este o prelungire a vălului palatin, cu rol secundar în fonațiune, având posibilitatea de a vibra când se articulează sunete în zona posterioară a palatului (consoana *r* pronunțată uvular, de exemplu);

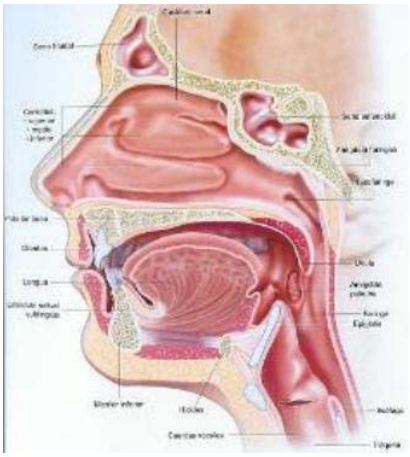

Fig. 2

- ***muşchiul lingual*** (*limba*) – cel mai important organ articulatoriu, modifică forma rezonatorului bucal prin poziția sa mai avansată sau mai retrasă, mai ridicată sau mai coborâtă.

Prelucrarea mesajului acustic se face de către ***ureche*** (Fig. 3), aceasta funcționând ca un sistem de filtrare, procesare şi transmitere, prin impulsuri nervoase, a undei sonore către *centrii vorbirii* de pe cortex, unde are loc decodarea mesajului.

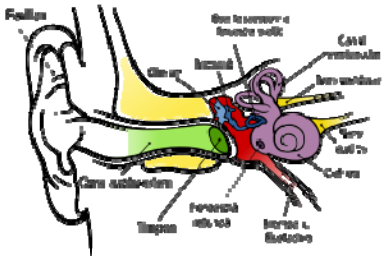

Fig. 3

Încercați să vizualizați traseul curentului de aer fonator pentru câteva sunete ale limbii române, din diafragmă până la ieşirea prin rezonatorul bucal.
Notați-vă ce se întâmplă cu aerul fonator în fiecare punct al tubului fonator.

Să ne reamintim...
Cuvintele-cheie ale acestor două subcapitole sunt:

- procesul vorbirii;
- emițător, canal, receptor;
- fonațiune;
- aparat fonator.

1.5. Caracteristicile sunetelor vorbirii

DEFINIȚIE

***Sunetul* este un fenomen strict fizic, luând forma unei *vibrații de aer cu caracter regulat*.**

Sunetul se produce prin vibrația unui corp elastic – în cazul sunetelor articulate, coardele vocale, numite sursa fonațiunii (vezi şi *supra*). Acestea pun în mişcare particulele de aer înconjurător, care se contractă şi se dilată alternativ după cum vibrează sursa.

Sunete propriu-zise sunt numai *vocalele*, acestea fiind *vibrații armonice*, *periodice* (regulate).

Reprezentarea grafică ideală a vocalelor este o linie sinusoidală:

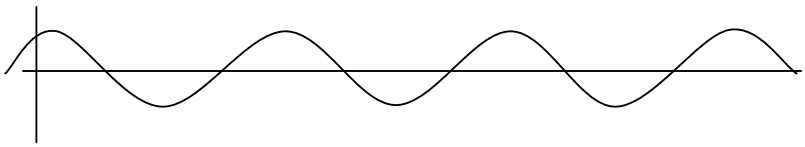

Consoanele sunt *vibrații nearmonice*, *neperiodice* (neregulate). Din punct de vedere strict fizic, acestea sunt asimilate zgomotelor şi se pot reprezenta grafic astfel:

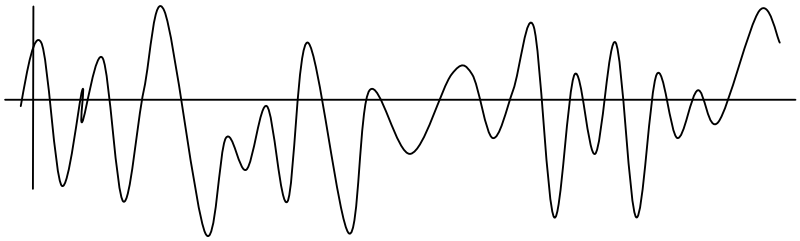

În procesul vorbirii vocalele şi consoanele alternează, unda rezultată fiind complexă.

Caracteristicile sunetelor vorbirii sunt: ***(non)periodicitatea***, ***frecvența***, ***înălțimea***, ***intensitatea*** şi ***timbrul***.

Periodicitatea conferă unui semnal acustic caracterul de *ton* (sunet muzical). Semnalele acustice pot fi periodice (tonuri muzicale) şi neperiodice (zgomote). Cercetările au arătat că toate vocalele sunt tonuri muzicale şi că majoritatea consoanelor sunt zgomote (vezi *infra*, despre sonante, în UI 3, subcap. 3.3. *Clasificarea articulatorie a consoanelor*).

Frecvența este dată de numărul de vibrații pe secundă. Este imprimată deci de sursă (coardele

vocale), în funcție de viteza cu care vibrează. Cu cât numărul de oscilații este mai mare, cu atât un sunet este mai *înalt*. În situația inversă, sunetul va fi *jos*.

Înălțimea (*amplitudinea*) sunetului este dată de frecvența vibrațiilor (de numărul de cicli pe unitatea de timp). Este determinată de gradul de contracție a coardelor vocale şi, indirect, de volumul rezonatorului. Mai depinde şi de grosimea şi elasticitatea coardelor vocale (coardele vocale mai subțiri şi mai elastice vor vibra mai repede). Din punctul de vedere al înălțimii, sunetele pot fi *acute* (cu frecvență mare) şi *grave* (cu frecvență mică).

Intensitatea (*tăria*) este determinată de amplitudinea vibrațiilor, adică de înălțimea curbei sinusoidale, în funcție de lărgimea cutiei de rezonanță. Din acest punct de vedere, sunetele se clasifică în *puternice* (cu amplitudine mare) şi *slabe* (cu amplitudine mică).

Timbrul (*culoarea*) reprezintă acea calitate care permite distingerea unui sunet de altul rostite în condiții identice. Timbrul depinde de forma vibrațiilor, iar aceasta depinde de forma rezonatorului, bucal sau nazal. Rezonatorul bucal este mobil – vom avea, aşadar, mai multe timbre *orale*, diferite de la un sunet la altul. Rezonatorul nazal este imobil, dar se disting totuşi timbre *nazale* diferite de la un vorbitor la altul, în funcție de particularitățile anatomice.

Exemple

- ❖ În muzică se disting şase tipuri vocale de bază: *bas, bariton şi tenor* (pentru bărbați) şi *contralto, mezzo-soprană* şi *soprană* (pentru femei). În afară de sex, de calitatea coardelor vocale, volumul rezonatorului este un alt factor important în stabilirea tipului vocal.
- ❖ Timbrul vocal este o amprentă unică, precum amprenta digitală. Timbrul vocal se poate altera temporar sau modifica permanent, în funcție de anumite disfuncții ale aparatului fonator şi/sau de modificarea particularităților anatomice (prin accidente, operații etc.).

Să ne reamintim...

- ➢ sunetele sunt vibrații (unde sonore);
- ➢ vocalele sunt sunete armonice, periodice (tonuri muzicale);
- ➢ consoanele sunt sunete nearmonice, nonperiodice (zgomote).

1.6. Ramurile foneticii

În funcție de perspectivele implicate de factorii constitutivi ai procesului comunicării prin limbaj articulat, se disting mai multe ***ramuri ale foneticii***:

- ***fonetica articulatorie*** (*motorie*, *fiziologică*) – se interesează de elementele motorii, de rolul lor în fonațiune şi de modalitatea de producere (articulare) a sunetelor; aceasta este perspectiva emițătorului;
- ***fonetica acustică*** – se interesează de caracteristicile acustice, fizice, ale sunetului; aceasta este perspectiva receptorului;
- ***fonetica neuroperceptivă*** – studiază perceperea mesajului auditiv, convertirea lui în lanț de impulsuri nervoase şi recunoaşterea (integrarea) mesajului; această perspectivă se află în strânsă legătură cu neurologia şi psihologia;
- ***fonetica prearticulatorie*** – se află în directă legătură cu psihopatologia vorbirii;
- ***fonetica practică*** – se ocupă cu studierea acelor trăsături fonetice relevante din punct de vedere semantic;
- ***fonetica experimentală*** – diferențele de pronunțare a sunetelor nu sunt redate alfabetic; aceste diferențe sunt înregistrate prin semne convenționale în transcrierea fonetică.

Fără a minimaliza importanța vreuneia dintre ramuri, trebuie spus că, în genere şi mai ales la nivel didactic, se insistă asupra primelor două. Evident că rezultatele obținute de celelalte ramuri, dar şi reciproc, sunt integrate cu succes în cercetările articulatorii şi acustice.

1.7. Rezumat

Unitatea de învățare 1 prezintă noțiunile introductive în domeniul foneticii şi, de asemenea, ramurile acestei discipline lingvistice. Procesul fonațiunii este descris şi însoțit de imagini care să ajute la înțelegerea acestuia. Proprietățile sunetelor articulate sunt prezentate şi ele, subliniindu-se deja din această fază preliminară de studiu diferența existentă între sunetele vocalice şi cele consonantice.

1.8. Test de evaluare

Enunțați câte o aplicație pentru fiecare ramură a foneticii (în didactica predării, în profilaxia şi terapeutica defectelor de vorbire etc.).

Unitatea de învățare 2. FONETICA ARTICULATORIE (I)

Cuprins

2.1. Introducere.....17
2.2. Obiectivele unității de învățare.....17
2.3. Clasificarea articulatorie a vocalelor.....18
2.4. Fenomene întâlnite în practica articulatorie a vocalelor.....19
2.5. Semivocalele. Grupurile vocalice: diftongi, triftongi, hiat.....21
2.6. Rezumat.....26
2.7. Test de autoevaluare.....26

2.1. Introducere

Unitatea de învățare 2 prezintă sunetele vocalice din perspectivă articulatorie şi descrie fenomenele care survin în procesul vorbirii şi care „deviază" de la caracterul ideal al oricărei clasificări. De asemenea, sunt reluate noțiuni legate de grupurile vocalice, oferindu-se exemple şi explicații pentru situații care se caracterizează printr-o anumită dificultate în recunoaşterea acestor grupuri.

2.2. Obiectivele unității de învățare 2

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să recunoască particularitățile articulatorii ale vocalelor limbii române;
- să înțeleagă şi să recunoască diversele situații de realizare a sunetelor vocalice în practica vorbirii;
- să identifice corect grupurile vocalice ale limbii române.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 1½ h.

2.3. Clasificarea articulatorie a vocalelor

În limba română sunt **şapte vocale: a, ă, î, e, i, o, u** – în notație fonetico-fonologică **[a, ə, î, e, i, o, u]**. Primele trei se realizează totdeauna ca vocale plenisone (nu sunt niciodată semivocale[1]), ultimele patru se pot realiza şi ca **semivocale: [ĕ, ĭ, ŏ, ŭ]**. Altfel spus, primele trei sunt numai **silabice**, celelalte pot fi şi **silabice**, şi **nesilabice** (când sunt semivocale, neputând purta accent şi nici constitui singure silabă, dat fiind că semivocalele sunt sunete dependente în pronunție, ca şi consoanele, de o vocală).

Pe parcursul întregului material vom nota semivocalele ca mai sus[2].

Clasificarea articulatorie a vocalelor[3] se face după două criterii: ***apertura*** (gradul de deschidere a maxilarelor) şi ***locul de articulare***.

- ***După apertură***, vocalele limbii române se clasifică în:
  a) *vocale deschise*: **[a]** (unghiul de deschidere a maxilarelor este mare);
  b) *vocale semideschise*: **[ə, e, o]** (unghiul se micşorează);
  c) *vocale închise*: **[i, î, u]** (unghiul se micşorează şi mai mult).

- ***După locul de articulare***, vocalele limbii române se clasifică în:
  a) *vocale centrale* (neutre): **[a]**;
  b) *vocale anterioare*: **[e, i]** (diferența fiind dată de apertură);
  c) *vocale posterioare*: **[ə, î, o, u]** (diferența este dată şi în acest caz de apertură; **[o]** şi **[u]** se mai diferențiază de **[ə]** şi **[î]** prin faptul că sunt labiale, adică rotunjite cu ajutorul buzelor).

Pronunțați fiecare vocală în parte, comparați-le după cele două criterii, al aperturii şi al locului de articulare, şi încercați să conştientizați diferențele.

[1] Evident, ne referim aici numai la nivelul limbii literare (standard), adică neluînd în calcul comportamentul dialectal al anumitor vocale. Vocala [î], de exemplu, apare şi cu realizare semivocalică în unele zone ale Banatului.
[2] Posibilitățile limitate oferite de fonturile programului Word ne-au impus această soluție în detrimentul notației consacrate pe care am fi preferat-o. În lucrările de specialitate, semivocalele se notează, de regulă, unitar, preferându-se același semn grafic (diacritic) – un semicerc convex plasat sub grafemele respective.
[3] Clasificarea se referă numai la vocale, caracteristicile semivocalelor fiind descrise în subcap. următor.

2.4. Fenomene întâlnite în practica articulatorie a vocalelor

Clasificarea articulatorie a vocalelor după criteriul aperturii, prezentată mai sus, este, bineînțeles, teoretică. În practica vorbirii, orice clasificare se dovedește a fi ideală şi, tot ca orice clasificare, are în primul rând rolul de a înregistra diferențele primare – în acest caz, pe acelea dintre sunetele nonechivalente (aparținând la foneme diferite). De fapt, aşa cum se va vedea într-un capitol următor (UI 7. *Elemente de fonologie*), sunetele sunt pronunțate diferit de la un vorbitor la altul, de la o zonă la alta (dacă luăm în calcul şi pronunțiile regionale) şi chiar de la un moment al articulării la altul în cazul aceluiaşi vorbitor.

Aşadar, în vorbire se înregistrează în varii contexte pronunții diferite ale aceluiaşi sunet (variante sonore, fără relevanță fonologică, adică neproducând modificarea sensului când apar alternativ în aceeaşi poziție într-un cuvânt).

Exemplu

Astfel, se pot înregistra diferite grade de deschidere / închidere a unei vocale, de la un [e] mediu deschis, până la un [e] mai deschis decât media (care se notează fonetic **[ę]**) şi chiar până la un [e] foarte deschis. La fel, şi pentru fenomenul închiderii se pot înregistra grade diferite de [e] închis (care se notează fonetic **[ę]**). Toate aceste variante şi varietăți sonore sunt înregistrate prin diversele tipuri de transcriere fonetică (precum este cea dialectală, care notează pronunțiile regionale).

A se compara pronunțiile: **[fete]/[fęt'ę]**. Prima pronunție corespunde pronunției standard (a limbii standard, literare), unde **[e]** se realizează, în ambele ocurențe[1], ca vocală semideschisă, conform clasificării. Cea de-a doua este o pronunție regională (specifică zonei Banatului, dar şi unor graiuri transilvănene), unde aceeaşi vocală se pronunță, la prima ocurență, ca **[ę]**, iar la a doua ca **[ę]**. Faptul că [e] se pronunță diferit față de standard în a doua tranşă sonoră nu atrage însă modificarea sensului cuvântului (este vorba, în ambele tranşe, despre pluralul substantivului „fată"). În pronunțiile regionale, astfel de efecte ale acțiunii vecinătății sunetelor fac diferența specifică față de pronunția standard, care este mai „stabilă" datorită existenței şi respectării unui set de norme la nivelul ortoepic (de pronunție) al limbii literare.

*În graiul bănățean, **[é]** urmat de o silabă conținând un alt **[e]** se rostește ca un **[ę]** şi atrage, uneori, închiderea celui de-al doilea [e]: *fięće*, *culięże*, *muięre*, *l'ęmńe* etc. În cuvântul dat în exemplu se mai observă palatalizarea (înmuierea în prezența unui [e] sau [i] a unor consoane) lui [t], notată **[t']**.

[1] ocurență = „apariție"

Comparați tranşele sonore **[bankə]$_1$/[baŋkə]$_2$** (cf. „bancă") şi încercați să realizați diferența, la nivelul aperturii, existentă între vocala **[a]$_1$** şi vocala **[a]$_2$**, studiind pronunția modificată a lui **[a]$_2$** în vecinătatea lui **[ŋ]** (consoană care corespunde unui [n] pronunțat foarte velar, cu muşchiul lingual foarte retras şi aproape lipit de palatul dur – pronunție specifică graiului muntean).

Clasificarea articulatorie a vocalelor după criteriul locului de articulare prezintă, şi ea, tot o distincție teoretică. Am văzut deja că, în funcție de vecinătăți, sunetele se modifică mai mult sau mai puțin.

Exemplu

Astfel, după unele semivocale şi după consoanele palatale (în română, [k', g']), de exemplu, vocalele îşi modifică trăsăturile articulatorii.

- A se compara **[a]** din **[kar]** („car") cu **[a]**din **[k'ar]** („chiar") şi cu **[a]** din **[kŏase]** („coase"). Se va observa că, sub influența consoanei palatale [k'], [a] din [k'ar] este uşor avansat (anteriorizat) ca loc de articulare față de [a] din [kar]. Apoi, [a] din [kŏase] este, față de acelaşi [a] din [kar], pronunțat uşor posterior şi rotunjit din cauza vecinătății cu semivocala [ŏ].

Comparați tranşele sonore **[kor]$_1$/[k'or]$_2$/[ĭod]$_3$** (cf. „cor", „chior", „iod") şi încercați să realizați diferența, la nivelul locului de articulare, existentă între ocurențele vocalei **[o]**, studiind pronunția modificată a lui **[o]$_2$** şi **[o]$_3$** în vecinătatea consoanei **[k']** şi respectiv a semivocalei **[ĭ]** față de pronunția lui **[o]$_1$**.

Să ne reamintim...

- vocalele se împart, după *apertură*, în: *deschise*, *semideschise* şi *închise*;
- vocalele se împart, după *locul de articulare*, în: *centrale*, *anterioare* şi *posterioare*;
- în practica articulatorie, vocalele se actualizează în pronunții diferite, înregistrându-se diverse „derapaje" de la cadrul ideal al clasificărilor (deschidere/închidere în diverse grade, anteriorizare, rotunjire etc. a sunetelor vocalice în vecinătatea altor sunete).

În practica vorbirii se mai întâlnesc şi alte fenomene: de exemplu, *opoziția oral/nazal* şi *devocalizarea*.

Opoziția oral/nazal, dată de timbru, nu este relevantă din punct de vedere fonologic pentru vocalele limbii române, spre deosebire de franceză, spre exemplu, unde prezența în aceeaşi tranşă sonoră a aceleiaşi vocale pronunțate oral sau nazal atrage modificarea de sens.

Exemplu

A se compara situația din:

1. (fr.) **[bo]** („beau”) / **[bõ]** („bon”)

cu

2. (rom.) **[bankə]** („bancă”) / **[bãnkə]** („bancă”).

Devocalizarea (pronunția asurzită) este facultativă în limba română. Fenomenul devocalizării este favorizat de poziția finală (slabă) a vocalei, poziție care determină scăderea intensității vocii spre finala cuvântului. Toate vocalele se rostesc cu vibrație glotală, excepție fac însă vocalele rostite în şoaptă, fără voce (asurzite), cum este vocala **[i]** la finală absolută, aflată după o consoană (sau grup de consoane) de un anumit tip şi lipsită de accent: [peşt^{i}, stup^{i}, lob^{i}, pom^{i}, auz^{i}, ar^{i}] etc. (vezi detalii despre această valoare fonetică în UI 5., subcap. 5.3.).

Să ne reamintim...

- în practica vorbirii nu există numai 7 vocale ale limbii române, ci o infinitate de realizări vocalice determinate de diferiți factori;
- diferențele sonore existente în pronunțarea aceloraşi vocale nu sunt notate în scrierea alfabetică a limbii române tocmai pentru că ele nu sunt relevante din punct de vedere fonologic (funcțional);
- în pronunțarea vocalelor pot apărea fenomene ca: modificarea gradului standard al aperturii (deschidere/închidere), modificarea locului de articulare, nazalizarea, devocalizarea etc.

2.5. Semivocalele. Grupurile vocalice: diftongi, triftongi, hiat

DEFINIȚIE

***Semivocalele* (numite, mai rar, şi *semiconsoane*) sunt sunete care prezintă asemănări parțiale atât cu vocalele, cât şi cu consoanele.**

Semivocalele seamănă cu vocalele din punct de vedere articulatoriu, dar sunt dependente de acestea, pentru că au intensitate şi durată extrem de reduse, deci sunt dependente în pronunție de o vocală cu care realizează diftong sau triftong.

Semivocalele se deosebesc de vocale din perspectivă funcțională, deoarece, neavând durată propriu-zisă, nu pot fi nuclee silabice (nu pot constitui singure silabă) şi nu pot purta accent. Din acest punct de vedere, ele se aseamănă cu consoanele care, din aceleaşi motive, nu pot face singure silabă şi nu pot fi accentuate (aceste aspecte vor fi reluate în UI 7. *Elemente de*

fonologie).

Din punct de vedere acustic, sunetele semivocalice au un statut aparte: ele se caracterizează prin trăsăturile [– Vocalic], pentru că nu au definită clar structura formanților de sunet[1], şi [– Consonantic], pentru că, neexistând vreun obstacol în calea curentului de aer fonator, se realizează o altfel de concentrare a energiei acustice decât cea specifică pentru consoane.
Semivocalele limbii române sunt**: [ĕ, ĭ, ŏ, ŭ]**. Explicația notării în acest fel a semivocalelor am oferit-o deja în paragr. 2.3. Mai rămâne de precizat că în sistemul de transcriere fonetică internațională se mai folosesc pentru semivocalele notate de noi [ĭ, ŭ] şi grafemele [j, w]. Nu am recurs însă la aceste notații, deoarece tot nu s-ar fi rezolvat problema notației pentru celelalte două semivocale şi, în plus, dacă se recurge la notația prin iot (adică [j]), trebuie automat înlocuit sunetul corespunzător literei „j" din română prin alt grafem de transcriere fonetică.

Să ne reamintim...

- ca şi consoanele, semivocalele nu pot fi pronunțate decât cu ajutorul unei vocale, ele neapărând decât în diftongi sau triftongi;
- ca şi consoanele, semivocalele nu pot constitui singure silabă;
- ca şi consoanele, semivocalele nu pot purta accent;
- semivocalele seamănă parțial cu vocalele din punct de vedere articulatoriu;
- semivocalele seamănă parțial cu consoanele din punct de vedere funcțional.

Grupurile vocalice ale limbii române sunt de tip: ***diftong***, ***triftong*** şi ***hiat***. Sunt calificate drept grupuri din perspectivă funcțională, adică după caracteristicile fonologice şi după comportamentul raportat la silabație. Anticipăm în acest fel probleme care țin de domeniul fonologiei, lucru necesar pentru a avansa spre prezentarea, în subcapitolul următor, a convențiilor de transcriere fonetică pentru limba română după prezentarea consoanelor.

DEFINIȚIE

***Diftongul* este o secvență alcătuită dintr-o vocală şi o semivocală. Componentele nu se despart (aparțin aceleiaşi silabe) şi se pronunță cu o singură tensiune musculară (şi, implicit, cu un singur efort expirator).**

Diftongii se clasifică ***după poziția semivocalei față de vocală*** în:

- ***diftongi ascendenți (SV):*** *iepure* [**ĭé**-pu-re], *vioară* [vi-**ŏá**-rə] etc.
- ***diftongi descendenți (VS):*** argou [ar-**goŭ**], *ghiocei* [g'i-o-**čeĭ**] etc.

[1] Formanții de sunet se caracterizează printr-o anumită *frecvență*, *amplitudine* şi *lățime de bandă*. Relația existentă între aceste caracteristici fac posibilă identificarea sunetelor cu ajutorul unor aparate (spectrografe, sonagrafe), determinându-li-se astfel locul în spectrul sonor.

În limba română, diftongul „ii” [**iĭ**] este totdeauna descendent (cf.: vizitii, consilii, represalii, fotolii etc.), al doilea „i” fiind semivocalic (vezi, mai jos, proba duratei). De aceea, cuvinte precum *copiii* (pluralul articulat al substantivului *copil*) se desparte *co-pii-i* [ko-p**iĭ**-i].

O posibilitate de identificare a semivocalei[1] este ***proba accentului***: cum numai vocala este purtătoare de accent, este clar că semivocala va fi sunetul neaccentuat din diftongul respectiv. Această probă nu poate fi aplicată în toate cazurile pentru simplul motiv că accentul poate cădea pe altă silabă, nu pe cea care conține diftongul: cf. *femeie* [fe-m**é-ĭe**]. Mai sigură este ***proba duratei***: sunetul care se poate prelungi este evident cel vocalic. Aceasta prezintă avantajul că evidențiază semivocala în grupurile care nu conțin o vocală plenisonă de tip silabic (de ex., *arg**ou***).

În limba română, doar diftongii [ĕa] şi [ŏa] sunt moşteniți din latină: (lat.) *stella* > (rom.) *stea*; (lat.) *solem* > (rom.) *soare*. Ceilalți diftongi s-au dezvoltat pe teren românesc.

DIFTONGII LIMBII ROMÂNE

ea [ĕa]	şos**eá** [šo-s**ĕa**]	**ii [iĭ]**	v**íi** [v**iĭ**]
eo [ĕo]	vr**eó** [vr**ĕo**]	**ăi [əĭ]**	t**ắi** [t**əĭ**]
oa [ŏa]	n**oá**pte [n**ŏa**p-te]	**âi [îĭ]**	p**âi**ne [p**îĭ**-ne]
ia [ĭa]	băi**át** [bə-**ĭat**]	**ua [ŭa]**	zí**ua** [zi-**ŭa**]
ie [ĭe]	**ie**şí [**ĭe**-ši]	**uă [ŭə]**	ó**uă** [o-**ŭə**]
io [ĭo]	**ió**d [**ĭo**d]	**ău [əŭ]**	s**ắu** [s**əŭ**]
iu [ĭu]	ştiú**că** [štĭ**u**-kə]	**au [aŭ]**	s**áu** [s**aŭ**]
ai [aĭ]	m**áĭ** [m**aĭ**]	**eu [eŭ]**	l**éu** [l**eŭ**]
ei [eĭ]	tr**éĭ** [tr**eĭ**]	**iu [iŭ]**	f**íu** [f**iŭ**]
oi [oĭ]	n**ói** [n**oĭ**]	**ou [oŭ]**	n**óu** [n**oŭ**]
ui [uĭ]	c**úi**b [k**uĭ**b]	**âu [îŭ]**	r**âu** [r**îŭ**]

[1] Când nu este evident, ca în cel de-al doilea exemplu, unde [a] este totdeauna vocală.

DEFINIȚIE

***Triftongul* este o secvență alcătuită dintr-o vocală şi două semivocale. Componentele nu se despart (aparțin aceleiaşi silabe) şi se pronunță cu o singură tensiune musculară (şi, implicit, cu un singur efort expirator).**

Limba română este singura limbă romanică în care s-au dezvoltat triftongi (vezi tabelul de mai jos).

Triftongii se clasifică ***după poziția vocalei față de semivocale*** în:

- ***triftongi cu vocala în poziție mediană (SVS):*** *leoaică* [le-**ŏaĭ**-kə], *miei* [m**ĭeĭ**] etc.
- ***triftongi cu vocala în poziție finală (SSV):*** *aripioară* [a-ri-p**ĭŏa**-rə], *lăcrămioară* [lə-krə-m**ĭŏa**-rə]

TRIFTONGII LIMBII ROMÂNE

eai [ĕaĭ]	ved**eái** [ve-d**ĕaĭ**]	**iei [ĭeĭ]**	p**iéi** [p**ĭeĭ**]
eau [ĕaŭ]	cit**eáu** [či-t**ĕaŭ**]	**oai [ŏaĭ]**	le**oái**că [le-**ŏaĭ**-kə]
iai [ĭaĭ]	tă**iái** [tə-**ĭaĭ**]	**ioa [ĭŏa]**	inim**ioá**ră [i-ni-m**ĭŏa**-rə]

DEFINIȚIE

***Hiatul* este un grup de două vocale plenisone alăturate care aparțin la două silabe diferite.**

Am sistematizat într-un tabel, ca şi în cazul diftongilor şi triftongilor, situațiile de hiat care se întâlnesc în limba română. De asemenea, vom prezenta situațiile în care nu există hiat, dar care produc confuzii în privința identificării hiatului. Situațiile respective sunt urmate de explicațiile privitoare la identificarea corectă a hiatului şi la diferențele dintre situațiile prezentate (de fals hiat) şi cele în care se realizează hiatul.

SITUAȚIILE DE HIAT DIN LIMBA ROMÂNĂ

a-a [a-a]	cóntr**a-a**mirál [kon-tr**a-a**-mi-ral]	**â-i [î-i]**	sâc**âí** [sî-k**î-i**]	**o-a [o-a]**	coabitáre [k**o-a**-bi-ta-re]
e-e [e-e]	al**ée** [a-l**e-e**]	**â-u [î-u]**	r**ấu**l [r**î-u**l]	**o-e [o-e]**	p**oé**t [p**o-e**t]
i-i [i-i]	**fií**nță [**fi-i**n-ță]	**e-a [e-a]**	id**eá**l [i-d**e-a**l]	**o-i [o-i]**	cr**oí** [kr**o-i**]
o-o [o-o]	alc**oó**l [al-k**o-o**l]	**e-ă [e-ə]**	cre**ă**m [kr**e-ə**m]	**o-u [o-u]**	b**óur** [b**o-u**r]
u-u [u-u]	contí**nuu** [kon-ti-n**u-u**]	**e-i [e-i]**	l**eí**t [l**e-i**t]	**u-a [u-a]**	pol**uá**t [po-l**u-a**t]
a-e [a-e]	**áe**r [**a-e**r]	**e-o [e-o]**	**eo**lián [**e-o**-li-an]	**u-ă [u-ə]**	contin**uă**m [kon-ti-n**u-ə**m]
a-i [a-i]	l**ái**c [l**a-i**k]	**e-u [e-u]**	l**éu**l [l**e-u**l]	**u-e [u-e]**	d**ué**t [d**u-e**t]
a-o [a-o]	c**ao**lín [k**a-o**-lin]	**i-a [i-a]**	**cia**núră [**či-a**-nu-rə]	**u-i [u-i]**	băn**uí** [bə-n**u-i**]
a-u [a-u]	**áu**r [**a-u**r]	**i-e [i-e]**	pomp**ié**r [pom-p**i-e**r]	**u-o [u-o]**	respect**uós** [res-pek-t**u-o**s]
ă-i [ə-i]	(a se) c**ắi** [k**ə-i**]	**i-o [i-o]**	**ió**n [**i-o**n]	**y-a [i-a]**	ken**yá**n [k'e-n**i-a**n]
ă-u [ə-u]	p**ăú**n [p**ə-u**n]	**i-u [i-u]**	**fíu**l [**fi-u**l]	**y-u [i-u]**	hóbb**y-u**ri [ho-b**i-u**r[i]]

NU există hiat în situațiile:

1.	2.	3.	4.
V-SV	**SV-SV**	**V-SVS**	**SV-V**
vioară [v**i-ŏa**-rə]	*neaua* [n**ĕa- ŭa**]	*leoaică* [le-**ŏaĭ**-kə]	*mieuna* [m**ĭe-u**-na]

Aşadar, schema hiatului este **V-V**. Altfel spus, **nu** există hiat dacă la stânga sau/şi la dreapta tăieturii silabice se află grup vocalic de tip diftong/triftong.

Situația 4 este cea care induce cel mai des în eroare, dat fiind că la stânga tăieturii silabice există vocala din diftong, iar la dreapta vocală plenisonă. Totuşi, nici în această situație nu se poate vorbi de hiat, deoarece, vocala componentă a unui diftong/triftong nu este echivalentă cu vocala plenisonă nici din punct de vedere fonetic, nici fonologic (funcțional). Fonetic, vocala din diftong/triftong este inevitabil alterată articulatoriu de prezența semivocalei / semivocalelor (se

produce, de regulă, o anteriorizare). Fonologic, diftongii/triftongii funcționează la silabație ca un singur sunet.

„Umpleți” casetele ultimului rând al tabelului în care se înfățișează falsele situații de hiat cu exemple similare, conform schemelor de silabație corespondente.

Să ne reamintim...

- diftongii şi triftongii sunt grupuri vocalice care nu se despart, fac parte din aceeaşi silabă;
- clasificarea diftongilor/triftongilor se realizează după poziția vocalei în grup;
- proba duratei este cea mai sigură probă pentru depistarea corectă a semivocalei/semivocalelor dintr-un diftong/triftong;
- hiatul presupune două vocale plenisone consecutive, aflate în silabe diferite.

2.6. Rezumat

Unitatea de învățare 2 prezintă perspectiva articulatorie asupra vocalelor şi descrie fenomenele întâlnite în procesul vorbirii şi care „deviază” de la caracterul ideal al oricărei clasificări. Reluarea noțiunilor legate de grupurile vocalice, prin definiții, exemple şi explicații pentru situații care se caracterizează printr-o anumită dificultate în recunoaşterea acestor grupuri, se face la un nivel superior, integrându-se aceste grupuri în inventarul sonor al limbii române.

2.7. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

1. Despărțiți în silabe cuvintele de mai jos încercuind cu o linie diftongii şi subliniind vocalele în hiat: *argou*, *eolian*, *cotidian*, *femeie*, *vioară*, *alcool*, *butoiaş*, *păpădii*, *tăinuire*, *copiii*, *zumzăit*, *azalee*, *funcție*, *bibliotecă*, *subiect*, *pionier*, *coafa*, *piuneză*, *deocamdată*, *paupertate*, *mariaj*, *aluat*, *mausoleu*, *bojdeucă*, *maseuză*, *meandru*, *fief*, *fiică*, *seif*, *toast*, *şifonier, trotuar*.
2. Marcați diftongii şi triftongii arătând care sunt semivocalele din: *paralei*, *hămăiau*, *proteine*, *mureau*, *păun*, *lăcrămioară*, *protozoar*, *neaua*, *plăteau*, *inimioară*, *miei*, *lasou*, *vinețiu*, *trăiai*, *iureş*.

Unitatea de învățare 3. FONETICA ARTICULATORIE (II)

Cuprins

3.1. Introducere.....27
3.2. Obiectivele unității de învățare.....27
3.3. Clasificarea articulatorie a consoanelor.....28
3.4. Fenomene întâlnite în practica articulatorie a consoanelor.....31
3.5. Grupuri consonantice.....32
3.6. Rezumat.....32
3.7. Test de autoevaluare.....32

3.1. Introducere

Unitatea de învățare 3 prezintă sunetele consonantice din perspectivă articulatorie şi descrie fenomenele care survin în procesul vorbirii şi care „deviază" de la caracterul ideal al oricărei clasificări. De asemenea, sunt descrise grupurile consonantice după criteriul extensiei.

3.2. Obiectivele unității de învățare 3

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să recunoască particularitățile articulatorii ale consoanelor limbii române;
- să înțeleagă şi să recunoască diversele situații de realizare a sunetelor consonantice în practica vorbirii.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 1½ h.

3.3. Clasificarea articulatorie a consoanelor

Articularea consoanelor se caracterizează prin faptul că, spre deosebire de vocale, curentul de aer fonator nu iese liber, ci întâlneşte un obstacol care îl blochează în anumite grade şi moduri. Aceste obstacole constau în *închiderea bruscă* a canalului fonator sau în *îngustarea* canalului (*strictură*). În funcție de dimensiunea spațiului prin care trece fluxul de aer fonator distingem *sonante* şi *nesonante.* Sonantele (vezi şi mai jos) au o poziție intermediară între vocale şi consoanele propriu-zise (nesonante). Un alt aspect care deosebeşte consoanele de vocale, dar le apropie de semivocale, este comportamentul diferit în silabă: consoanele (atât nesonantele, cât şi sonantele) nu pot constitui silabă şi nu sunt purtătoare de accent.

În limba română sunt **22 de consoane**, din care**:**

- ***4 sonante* – [l, m, n, r];**
- ***18 nesonante* – [b, k, k', č, d, f, g, g', ğ, h, j, p, s, ş, t, ţ, v, z].**

Clasificarea articulatorie a consoanelor se face după trei criterii: ***modul de articulare*** – felul în care organele articulatorii creează un obstacol în calea fluxului de aer fonator; ***locul de articulare*** – punctul din cavitatea rezonatoare bucală în care se creează obstacolul, ***sonoritatea*** – trăsătura care face distincția între consoanele rostite cu vibrație glotală (sonorele) şi cele lipsite de vibrație (surdele). După acest ultim criteriu, consoanele se grupează în cupluri numite *perechi omorganice*, alcătuite din consoane cu acelaşi mod de articulare şi cu aceeaşi localizare. Acest lucru poate fi probat prin rostirea în şoaptă a consoanelor sonore: va rezulta de fiecare dată perechea surdă, semn că se deosebesc numai în ceea ce priveşte sonoritatea (vezi şi *Tabel – clasificarea articulatorie a consoanelor* din *Anexa 2*).

Nesonantele se clasifică după toate aceste trei criterii; pentru sonante, în schimb, nu sunt relevante decât primele două criterii, deoarece sonantele sunt întotdeauna sonore.

DEFINIȚIE

***Sonantele* sunt consoane obligatoriu sonore, a căror rostire se caracterizează printr-un zgomot expirator mai slab decât cel specific consoanelor nesonante şi prin prezența unor tonuri muzicale, specifice articulării vocalelor.**

Prezența unor tonuri muzicale în articularea sonantelor înseamnă că acestea au o anumită durată, ceea ce le deosebeşte de celelalte consoane. Totuşi, durata menționată este foarte mică (aproape insesizabilă de urechea umană), sonantele, ca şi nesonantele, neputând fi pronunțate decât cu ajutorul unei vocale.

- După **modul de articulare**, consoanele limbii române se clasifică în:
  1. ***oclusive*** (sau *explozive*) – **[p, b, t, d, k, g, k', g', m]**; aceste consoane se produc prin închiderea completă a canalului urmată de o deschidere bruscă; blocarea provoacă o acumulare a curentului de aer înaintea obstacolului, o presiune care se eliberează la deschiderea bruscă a canalului cu un zgomotul caracteristic unei explozii;
  2. ***fricative*** (sau *constrictive*) – **[f, v, s, z, ş, j, h]**; în cazul fricativelor, canalul fonator nu se închide total ca la oclusive, ci se îngustează doar producându-se un zgomot de frecare a curentului de aer fonator de pereții canalului;
  3. ***africate*** (sau *semioclusive*) – **[ț, č, ğ]**; aceste consoane rezultă din *coarticularea* (sau *coalescență*, articularea împreună) a două sunete – unul oclusiv, celălalt fricativ; astfel, prima etapă este ocluzia (blocarea canalului) urmată de o deschidere, dar nu totală ca la consoanele oclusive propriu-zise, ci parțială, ca la consoanele fricative: **[ț] = [t + s], [č] = [t + ş], [ğ] = [d + j]**;

- După **locul de articulare**, consoanele limbii române se clasifică în:
  1. ***bilabiale*** – **[p, b, m]**; aceste consoane se articulează prin închiderea, urmată de deschiderea bruscă, a labiilor (buzelor);
  2. ***labio-dentale*** – **[f, v]**; aceste consoane se articulează prin apropierea buzei inferioare de incisivii superiori;
  3. ***dentale*** (sau *alveolare*) – **[t, d, s, z, ț, n, l, r]**; dentalele se articulează prin atingerea/apropierea apexului (vârfului limbii) de incisivii superiori sau de alveolele dentale ale acestor incisivi;
  4. ***anteropalatale*** (sau *prepalatale*) – **[ş, j, č, ğ]**; aceste sunete consonantice se articulează prin apropierea/lipirea muşchiului lingual de zona anterioară a bolții palatului, creându-se astfel un spațiu îngust de trecere a curentului de aer fonator (acest tip de îngustare apare şi la pozițiile 5, 6);
  5. ***palatale*** (sau *mediopalatale*) – **[k', g']**; sunt consoanele rostite prin arcuirea părții dorsale a muşchiului lingual spre zona mediană a palatului dur, obstacolul fiind creat de lipirea, urmată de desprinderea bruscă, a muşchiului lingual;

6. ***postpalatale*** (sau *velare*) – **[k, g]**; aceste consoane se articulează în zona posterioară a cavității bucale prin ridicarea rădăcinii muşchiului lingual, mişcare concomitentă cu una de coborâre a vălului palatin (palatul moale);
7. ***laringale*** – **[h]**; aceste consoane se modulează în laringe, după care ies cu frecare prin spațiul îngustat al glotei şi apoi prin cavitatea rezonatoare bucală fără a mai antrena în fonațiune alte organe ale rezonatorului bucal; în limba română, [h] este singura consoană care se articulează astfel.

- După **sonoritate**, consoanele nesonante (nu şi sonantele) ale limbii române se clasifică în:
  1. ***surde*** – **[p, f, t, s, ț, ş, č, k', k, h]**; aceste consoane sunt lipsite de vibrație glotală;
  2. ***sonore*** – **[b, v, d, z, j, ğ, g', g]**; aceste consoane se articulează cu vibrație glotală.

  După cum s-a menționat deja, consoanele nesonante se grupează în ***perechi omorganice*** (vezi *supra*) – dacă două consoane sunt la fel după primele două criterii (modul de articulare şi locul de articulare), atunci se diferențiază după criteriul sonorității. În limba română, două consoane surde, **[ț, h]**, nu au pereche sonoră la nivelul limbii literare (standard), ci doar la nivel dialectal (regional).

  Pentru laringala **[h]**, o pereche sonoră ar putea fi considerată cea care se înregistrează, de exemplu, în graiul moldovean şi rezultă din palatalizarea (înmuierea) consoanei [v]: [v] + [e, i] > **[v']** (se mai notează fonetic [y]), cf. [v'in] („vin").

  Pentru africata **[ț]**, rezultată din coarticularea [t + s], perechea sonoră rezultă din coarticularea perechilor sonore ale lui [t] şi [s], adică [d + z] (se mai notează chiar **[dz]**). Şi această consoană este prezentă numai dialectal: cf. (gr. mold.) [dzîŭə] („ziuă").

Sonantele sunt, cum s-a explicat deja (vezi *supra*), sunete obligatoriu sonore, deci nu au pereche surdă, fiind rostite cu vibrație glotală. Sonantele se mai împart însă după *timbru*, criteriu nerelevant pentru consoanele nesonante.

Aşadar, după **timbru**, sonantele sunt:

1. ***orale*** – **[l, r]**; în cazul acestor sonante, întreaga cantitate de aer fonator este dirijată prin cavitatea bucală; sonantele orale se deosebesc între ele prin locul de articulare – **[l]** este *sonantă laterală* (aerul se scurge de o parte şi de alta a muşchiului lingual rulat spre palatul dur), iar **[r]** este *sonantă vibrantă apicală* (în timpul articulării oclusive apexul vibrează atingând scurt şi repetat alveolele superioare); atât **[l]**, cât şi **[r]** sunt lichide, pentru că aerul fonator se scurge continuu la articularea lor;
2. ***nazale*** – **[m, n]**; aceste sunete se articulează la nivelul cavității bucale, dar o parte din

aerul fonator este dirijat către cavitatea nazală; cele două sonante nazale se deosebesc tot prin locul de articulare – **[m]** este rostită *bilabial*, iar **[n]** cu ocluzie în zona *dentală*.

Articulați consoanele limbii române, pe grupele delimitate după criteriile înfățișate mai sus şi încercați să vizualizați modul şi locul de articulare pentru fiecare sunet în parte. Pentru criteriul sonorității, faceți proba pronunției asurzite (şoptite, vezi mai sus) având şi tabelul *Clasificarea articulatorie a consoanelor* (din *Anexa 2*) în față.

3.4. Fenomene întâlnite în practica articulatorie a consoanelor

Ca şi în cazul vocalelor, şi clasificarea articulatorie a consoanelor cunoaşte modificări în practica vorbirii.

Pronunția aspirată a anumitor consoane este unul dintre fenomenele întâlnite în procesul vorbirii. Un sunet aspirat se caracterizează prin prezența unui suflu expirator. Acest suflu apare frecvent în articularea oclusivelor aflate în diverse poziții în cuvânt sau silabă. În română, oclusivele aflate la finală de cuvânt se pronunță cu o uşoară aspirație.

Exemple

[rod^{h}]	[scot^{h}]	[rog^{h}]
[cap^{h}]	[plug^{h}]	[pĭept^{h}]

Ocluziunea incompletă este un alt fenomen care apare în practica vorbirii. Aceasta constă în articularea oclusivă incompletă a consoanelor, în special la finală de cuvânt şi mai ales dacă sunt precedate de altă consoană. Astfel, explozia oclusivelor, rezultată în alte condiții din închiderea momentană a canalului fonator, nu mai are loc, deoarece presiunea creată în spațiul rezonator este mai mult sau mai puțin diminuată. Ocluziunea incompletă se marchează cu semnul [+] plasat sub consoana care suferă fenomenul sau cu semnul [‡][1], dacă ocluziunea incompletă este atât de severă încât consoana respectivă se desonorizează puternic.

Exemple: [gar**d**, lem**n**, bum**b**, țăr**m**, ist**m**] etc.

[1] Din motivele arătate la notarea semivocalelor, nici în acest caz nu se poate folosi notarea conformă cu standardele transcrierii fonetice.

1. **Pronunțați** următoarele cuvintele, conştientizând fenomenul aspirației consoanelor finale: *pled*, *şort*, *scut*, *blog*, *crăp*.
2. **Pronunțați** cuvintele date ca exemple pentru ocluziunea incompletă şi împărțiți-le pe două coloane după gradul de severitate a fenomenului.

3.5. Grupuri consonantice

Grupurile consonantice desemnează mai multe consoane alăturate şi pot fi bimembre, trimembre etc. În limba română, grupurile bimembre sunt cele mai numeroase, iar cele trimembre, mai puțin frecvente şi conțin în structura lor o consoană lichidă [l, r]. Extensia maximală consonantică în limba română este de 5 consoane în cuvânt, dar de 3 în silabă: o**ptspr**ezece [o**pt-spr**e-ze-če], a**ngstr**om [a**ng-str**om] etc.

Să ne reamintim...

- în limba română sunt 22 de consoane, din care 18 nesonante şi 4 sonante;
- sonantele sunt consoane obligatoriu sonore;
- criteriile de clasificare articulatorie a consoanelor sunt: *modul de articulare*, *locul de articulare* şi *sonoritatea*, ultimul criteriu este irelevant la sonante;
- în practica vorbirii, în articularea consoanelor intervin diverse fenomene;
- diferențele sonore existente în pronunțarea aceloraşi consoane nu sunt notate în scrierea alfabetică a limbii române tocmai pentru că ele nu sunt relevante din punct de vedere fonologic (funcțional);
- extensia maximală consonantică în limba română este de 5 consoane, dar care se despart după schema: VCC-CCCV.

3.6. Rezumat

Unitatea de învățare 3 conține prezentarea sunetelor consonantice din perspectivă articulatorie şi a fenomenelor survenite în procesul vorbirii. De asemenea, sunt descrise grupurile consonantice ale limbii române.

3.7. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

1. Revăzând clasificarea consoanelor după sonoritate (subcap. 3.3.) şi consultând tabelul *Clasificarea articulatorie a consoanelor* (din *Anexa 2*) identificați *perechile omorganice* ale limbii române.
2. Identificați tranşele sonore în care se manifestă ocluziunea incompletă: [bord, tumbă, trombon, pumn, restaurant, romb, şarm, plan, rest, ritm, prun, scrum].

Unitatea de învățare 4. FONETICA ACUSTICĂ

Cuprins

4.1. Introducere.....33
4.2. Obiectivele unității de învățare.....33
4.3. Clasificarea acustică a vocalelor..... 34
4.4. Clasificarea acustică a consoanelor.....35
4.5. Rezumat.....36
4.6. Test de autoevaluare.....36

4.1. Introducere

Unitatea de învățare 4 prezintă sunetele vocalice şi consonantice ale limbii române din perspectivă acustică şi corespondența articulatoriu-acustic pentru ambele tipuri de sunete.

4.2. Obiectivele unității de învățare 4

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să recunoască particularitățile acustice ale vocalelor limbii române;
- să recunoască particularitățile acustice ale consoanelor limbii române;
- să înțeleagă şi să identifice corespondența articulatoriu-acustic atât pentru compartimentul vocalic al limbii române, cât şi pentru cel consonantic.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 1½ h.

4.3. Clasificarea acustică a vocalelor

Vocalele diferă calitativ după spațiul de rezonanță care influențează proprietățile sunetului. După **criteriul acustic**, se disting următoarele opoziții vocalice: ***compact/difuz***, ***acut/grav***, ***bemolat/nonbemolat***. Acestea sunt perechile relevante din punct de vedere acustic pentru vocalele limbii române. Reamintim că toate vocalele sunt sonore. Devocalizarea fiind facultativă pentru limba română (cu excepția lui [i] la finală de cuvânt), opoziția surd/sonor nu este pertinentă decât din punct de vedere fonetic, ca şi opoziția oral/nazal.

1. ***Compact / difuz***

Acest cuplu opozitiv de trăsături acustice se referă la gradul de concentrare şi, respectiv, de difuziune a formanților sunetului, însuşiri determinate de *dimensiunile cavităților* faringiene şi bucale. Aşadar, în limba română ***compactă*** este vocala **[a]**, iar ***difuze*** sunt vocalele **[i, î, u]**. În *plan articulatoriu*, acestei perechi îi corespunde perechea *deschis/închis*. deci [e, ə,o] nu sunt nici compacte, nici difuze (pentru că sunt semideschise).

2. ***Acut / grav***

Sunetele sunt grave sau acute în funcție de *înălțime* (dată de numărul de cicli pe secundă, adică de frecvența oscilațiilor pe unitatea de timp). În limba română, ***acute*** sunt vocalele [e, i], iar ***grave*** sunt vocalele **[ə, î, o, u].** În *plan articulatoriu*, acestei perechi îi corespunde perechea *anterior/posterior*.

3. ***Bemolat / nonbemolat***

Bemolarea constă în amplificarea frecvențelor joase. Nonbemolarea va reprezenta, aşadar, absența amplificării acestor frecvențe. Acestei perechi îi corespunde în *plan articulatoriu* perechea rotunjit/nonrotunjit. Prin urmare, în limba română, ***bemolate*** vor fi vocalele **[o, u]**, iar ***nonbemolate*** toate celelalte, **[a, ə, e, i, î]**.

Corespondența *acustic-articulatoriu* la nivelul vocalelor este următoarea:

compact / difuz	———	**deschis / închis**
acut / grav	———	**anterior / posterior**
bemolat / nonbemolat	———	**rotunjit / nonrotunjit**

Articulaţi vocalele limbii române şi comparaţi calităţile acustice ale acestora.

4.4. Clasificarea acustică a consoanelor

Primele două perechi de trăsături acustice menţionate la vocale, ***compact/difuz*** şi ***acut/grav***, sunt relevante şi pentru consoane. Perechea *bemolat/nonbemolat* este înlocuită de perechea ***diezat/nondiezat***. La acestea se adaugă perechile: ***întrerupt/continuu***, ***strident/mat***, ***oral/nazal***, ***surd/sonor***, ***încordat/relaxat***. Perechea *blocat/nonblocat* nu este relevantă pentru sistemul consonantic al limbii române.

1. ***Compact / difuz***

Compacte sunt sunetele articulate din regiunea velară până în cea palatală, inclusiv: **[h, k, g, k', g', ş, j, č, ğ]**; ***difuze*** sunt sunetele labiale şi dentale, adică articulate în partea anterioară a rezonatorului bucal: **[m, n, p, b, t, d, f, v, s, z, ţ]**.

2. ***Acut / grav***

Acute sunt consoanele articulate în zona de mijloc a cavităţii bucale: **[k', g', č, ğ, ş, j, n, t, d, s, z]**; ***grave*** sunt consoanele labiale şi velarele, deoarece articularea se plasează la extremitatea cavităţii bucale, sunetele dispunând astfel de un rezonator amplu, nedivizat: **[h, k, g, m, p b, f, v]**.

3. ***Diezat / nondiezat***

Diezarea este fenomenul invers bemolării şi constă în amplificarea armonicelor înalte ale semnalului. Din punct de vedere articulatoriu, diezatele se produc print-o dilatare a orificiului faringian. astfel, ***diezate*** sunt **[k', g']** şi ***nondiezate*** **[k, g]**.

4. ***Întrerupt / continuu***

Articulatoriu, întreruperea înseamnă ocluziune (un anume obstacol în calea curentului de aer fonator), iar continuitatea înseamnă fricatizare. Aşadar, ***întrerupte*** sunt oclusivele: **[p, b, m, t, d, k', g', k, g]**; ***continue*** sunt fricativele: **[f, v, s, z, ş, j, h]**.

5. ***Strident / mat***

Un semnal strident se obţine printr-o combinaţie a articulării oclusive cu cea fricativă. Astfel se articulează africatele, **[ţ, č, ğ]**, deci ele sunt ***stridente***, iar toate celelalte sunt ***mate***.

6. *Oral / nazal*

Dacă la vocale această pereche este relevantă doar în plan fonetic, la consoane are rol distinctiv la nivel fonologic. În cazul consoanelor, nazalitatea este caracteristică sunetelor în spectrul cărora apar formanți suplimentari. În plan articulatoriu, nazalizarea se produce prin modificarea poziției vălului palatin (palatului moale) şi împingerea aerului fonator în cavitatea rezonatoare nazală înainte de ieşirea prin cavitatea rezonatoare bucală. ***Nazale*** sunt **[m, n]**, toate celelalte sunt ***orale***.

7. *Surd / sonor*

Sonoritatea este marcată acustic prin apariția unei vibrații periodice joase. Articulatoriu, sonoritatea rezultă din vibrația glotală (vezi UI 3., subcap. 3.3.). Aşadar, consoane ***sonore*** sunt în română toate sonantele, **[l, m, n, r],** şi nesonantele **[b, v, d, z, j, ğ, g', g].** Toate celelalte sunt ***surde***: **[p, f, t, s, ț, ş, č, k', k, h].**

8. *Încordat / relaxat*

Această pereche este relevantă doar la nivel fonetic, nu şi fonologic în limba română. Încordarea presupune întrebuințarea unei cantități mai mari de energie. Articulatoriu, toate consoanele sonore (vezi mai sus) sunt ***relaxate***. Surdele sunt ***încordate***.

Articulați câteva dintre consoanele limbii române şi comparați calitățile acustice ale acestora.

Să ne reamintim...

- trăsăturile acustice ale vocalelor au corespondente în plan articulatoriu;
- nu toate trăsăturile acustice sunt relevante şi din punct de vedere fonologic.

4. 5. Rezumat

Unitatea de învățare 4 descrie sunetele vocalice şi consonantice ale limbii române din perspectivă acustică şi corespondența articulatoriu-acustic pentru ambele tipuri de sunete, evidențiind relevanța/nonrelevanța fonologică a trăsăturilor acustice atât pentru vocale, cât şi pentru consoane.

4.6. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

1. Având în vedere raportul acustic-articulatoriu la nivelul vocalelor, completați casetele tabelul de mai jos folosind următoarele notații: +, pentru relevanța trăsăturii; –, pentru absența trăsăturii; Ø, pentru irelevanța trăsăturii.

Vocale / Trăsături	a	ă	î	e	i	o	u
compact (deschis)							
difuz (închis)							
acut (anterior)							
grav (posterior)							
bemolat (rotunjit)							
nonbemolat (nonrotunjit)							

2. Să se caracterizeze acustic următoarele consoane folosind notațiile: +, pentru relevanța trăsăturii; –, pentru absența trăsăturii; Ø, pentru irelevanța trăsăturii.

Consoane / Trăsături	t	s	k	ş	g’
compact					
difuz					
acut					
grav					
diezat					
nondiezat					
întrerupt					
continuu					
strident					
mat					
oral					
nazal					
sonor					
surd					
încordat					
relaxat					

Unitatea de învățare 5. TRANSCRIEREA FONETICĂ

Cuprins

5.1. Introducere..... 38
5.2. Obiectivele unității de învățare..... 38
5.3. Raportul literă / sunet. Valorile fonetice ale literelor „e”, „i”..... 39
5.4. Convenții grafematice de transcriere fonetică pentru limba română..... 40
5.5. Transcrierea fonetică – mijloc de recunoaştere corectă a grupurilor vocalice / consonantice..... 42
5.6. Rezumat..... 43
5.7. Test de autoevaluare..... 43

5.1. Introducere

Unitatea de învățare 5 prezintă problemele pe care le comportă raportul literă/sunet la nivelul scrierii alfabetice şi la acela al transcrierii fonetice. Se descriu şi se exemplifică de asemenea valorile fonetice ale literelor „e, i” şi notațiile fonetice asociate. După prezentarea convențiilor de transcriere fonetică pentru toate sunetele limbii române, pentru care raportul literă/sunet nu este de 1/1, se demonstrează eficacitatea aplicării transcrierii fonetice pentru recunoaşterea diverselor grupuri vocalice/consonantice ale limbii române.

5.2. Obiectivele unității de învățare 5

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să recunoască situațiile în care raportul literă/sunet nu este de 1/1 în cazul limbii române;
- să transcrie fonetic cuvinte aparținând limbii române;
- să identifice cu ajutorul transcrierii fonetice grupurile vocalice/consonantice.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 2½ h.

5.3. Raportul sunet / literă. Valorile fonetice ale literelor „e”, „i”

Limbile se împart, după criteriul raportului literă/sunet, în ***fonetice*** (raportul este preponderent de 1/1, se scrie cum se pronunță – româna, rusa, italiana etc.) şi ***etimologice*** (raportul nu este de 1/1, se scrie altfel decât se pronunță – franceza, engleza, spaniola etc.).

Exemplu

A se compara situația din:

1. (rom.) **penar** (scr. alfab.) = **[penar]** (transcr. fon.) → **5 litere / 5 sunete**

cu

2. (fr.) **oiseaux** (scr. alfab.) = **[ŏazo]** (transcr. fon.) → **7 litere / 4 sunete**

sau cu

3. (engl.) **daughter** (scr. alfab.) = **[do:tə:]** (transcr. fon.) → **8 litere / 4 sunete**

Limba română este preponderent ***fonetică***, are **31 de litere** şi **33 de sunete**[1] (7 vocale, 4 semivocale şi 22 de consoane, din care 4 sonante, [l, m, n, r]).

Pentru situațiile în care raportul literă/sunet nu este de 1/1 se utilizează combinații de litere (ce, ci, che, chi, ge, gi, ghe, ghi etc.). Transcrierea fonetică evidențiază aceste situații. În plus, transcrierea fonetică ajută la depistarea corectă a diftongilor, triftongilor, hiaturilor, grupurilor consonantice sau la precizarea valorii unor litere.

În cele ce urmează, vom prezenta **valorile fonetice ale literelor „e, i”:**

„e”

1) **vocală plenisonă** sau componentă vocalică a unui diftong/triftong: *penar* [p**e**-nar], *piele* [p**ĭe**-le];

2) **semivocală**: *deal* [d**ĕ**al];

3) **semivocală *i*:** *ea* [**ĭ**a];

4) **diftong *ie*:** *el* [**ĭe**l], *eşti* [**ĭe**şt[i]];

5) **componentă *ie* în triftong:** *ei* [**ĭeĭ**].

Pentru valorile 3, 4,5 ale literei „e”, a se vedea şi *Principiul etimologic* din subcap. 6.4. *Principiile sistemului ortografic actual al limbii române* (UI. 6).

„i”

1) **vocală plenisonă sau componentă vocalică a unui diftong/triftong:** *chitară* [k’**i**-ta-rə], *vişiniu* [vi-şi-n**iŭ**];
2) s**emivocală:** *miel* [m**ĭ**el];
3) **vocală scurtă** (asurzită, desonorizată, afonizată, şoptită etc.) **silabică:** *miniştri* [mi-niş-tr**ị**];
4) **vocală scurtă** (asurzită, desonorizată, afonizată, şoptită etc.) **nesilabică**[2:] se realizează, de regulă, la finală de cuvânt după anumite consoane (cf.: *hoți* [hoț^{i}], *peşti* [peşt^{i}], *stupi* [stup^{i}], *lupi* [lup^{i}] etc.), dar şi în interior, la cuvintele compuse lexicale, având un component care se termină într-un astfel de sunet (de ex., *oricare* [or^{i}-ka-re]).

După consoanele africate [č, ğ] şi după consoanele palatale [k’, g’], literele „e, i” **nu** se realizează niciodată ca semivocale: fie sunt *vocale plenisone* (dacă nu există altă vocală plenisonă în silaba care conține una dintre consoanele menționate), fie *nu au valoare fonetică* (invers, dacă există o vocală plenisonă în silaba respectivă), în acest ultim caz numindu-se *litere auxiliare*. Vezi mai jos exemple.

Exemple:

- *cerere* [č**e**-re-re] /vs/ *ceară* [ča-rə]; *cină* [**či**-nə] /vs/ *ciorbă* [čor-bə]
- *gem* [ğ**e**m] /vs/ *geană* [ğa-nə]; *gintă* [ğ**i**n-tə] /vs/ *giulgiu* [ğul-ğu]
- *chem* [k’**e**m] /vs/ *cheamă* [k’a-mə]; *chin* [k’**i**n] /vs/ *chior* [k’or]
- *ghem* [g’**e**m] /vs/ *gheară* [g’arə]; *ghindă* [g’**i**n-də] /vs/ *ghiozdan* [g’oz-dan]

Identificați valoarea fonetică a literelor „**e, i”** din cuvintele: *cerc*, *ceaslov*, *circ*, *ciorap*, *ger*, *geam*, *giruetă*, *giuvaier*, *chenar*, *cheală*, *chist*, *chiar*, *ghepard*, *gheată*, *ghimbir*, *ghiol*.

5.4. Convenții grafematice de transcriere fonetică pentru limba română

Pe parcursul materiei înfățişate până acum, am folosit deja notațiile fonetice. Pentru vocalele limbii române nu se folosesc alte grafeme decât cele din scrierea alfabetică pentru transcrierea fonetică. Excepție face litera **„ă”** care se transcrie fonetic **[ə]**. Valoarea de vocală scurtă (asurzită) a literei **„i”** se notează prin [^{i}], adică la umărul consoanei precedente, ca în [peşt^{i}], de exemplu (se mai foloseşte şi notația [ĭ], dar, în acest material, din motivele arătate,

o folosim cu valoarea de semivocală).

Mai jos, sunt sistematizate toate grafemele necesare transcrierii fonetice a diverselor valori ale literelor corespunzând unei/unor consoane.

CONVENȚII DE TRANSCRIERE FONETICĂ PENTRU CONSOANELE CARE „ÎNCALCĂ" RAPORTUL LITERĂ/SUNET DE 1/1

[k] = c: *cană* [ka-nə]
k (– e, i): *kaliu* [ka-lĭu]
qu (– e, i): *quasar* [kŭa-sar]

[č] = c + e, i: *cer* [čer], *ceară* [ča-rə], *cină* [či-nə], *ciorbă* [čor-bə]

[ğ] = g + e, i: *gem* [ğem], *geană* [ğa-nə], *gintă* [ğin-tə], *giulgiu* [ğul-ğu]

[k'] = ch + e, i: *chem* [k'em], *cheamă* [k'a-mə], *chin* [k'in], *chior* [k'or]
k + e, i: *kenian* [k'e-ni-an], *kilogram* [k'i-lo-gram], *kaki* [ka-k'i]
qu + e, i: *Quebec* [k'e-bek], *Quito* [k'i-to]

[g'] = gh + e, i: *ghem* [g'em], *gheară* [g'arə], *ghindă* [g'in-də], *ghiol* [g'ol]

[ks] = cs: *cocs* [koks], *micsandră* [mik-san-drə]
x: *axă* [a-ksə], *textual* [teks-tu-al]

[gz] = gz: *zigzag* [zig-zag]
x*: *examen* [e-gza-men], *auxiliar* [a-u-gzi-li-ar]

[v] = v: *vatră* [va-trə]
w**: **watt** [vat]

* A se vedea şi materialul *Valorile fonetice ale literei **x**. Scrierea cu **x, cs (ks, cks), gz (cz)*** din *Anexa 2*

** Litera „w" se realizează şi prin diftongul **[uĭ]** (ca în *weekend*, [uĭ-k'end]. La fel, litera „y" se realizează fie ca semivocală (*yoga*, [ĭoga]), fie ca vocală (*dandy*, [dendi]).

5.5. Transcrierea fonetică – mijloc de recunoaştere corectă a grupurilor vocalice/consonantice

S-a văzut deja că transcrierea fonetică evidenţiază şi ajută la depistarea corectă a diftongilor, triftongilor, hiaturilor sau la precizarea valorii unor consoane. Vom ilustra în exemplele de mai jos astfel de situaţii.

Transcrierea fonetică a cuvintelor evidenţiază mai clar şi mai rapid diversele situaţii mai dificile, referitoare la raportul literă/sunet, dacă se face concomitent şi despărţirea în silabe a cuvântului respectiv.

Exemple

- ❖ În cuvântul *ciocan*, transcrierea fonetică şi despărţirea în silabe arată clar că nu există diftong: [čo-kan].
- ❖ În cuvântul *chioară*, transcrierea fonetică şi despărţirea în silabe arată clar că nu există triftong, ci doar diftong: [k'ŏa-rə].
- ❖ În cuvântul *mahalagioaică*, transcrierea fonetică şi despărţirea în silabe arată clar că nu există doi diftongi, ci doar un triftong: [ma-ha-la-ğŏaĭ-kə];
- ❖ Transcrierea fonetică pentru următoarele perechi evidenţiază mai multe aspecte legate de relaţia dintre scrierea alfabetică şi materialul sonor corespondent:
- ✓ *cai* (pl., neart.) → **[kaĭ]** şi *caii* (pl., art.) → **[ka-i]** (şi **nu** [ka-iĭ], deoarece apar doi „i" în scrierea alfabetică din raţiuni morfologice: ***i*** $_1$ – desinenţă de plural, ***i*** $_2$ – articol hotărât, propriu-zis şi enclitic; din punct de vedere sonor însă nu există diftong [iĭ] în *caii*, ci se articulează şi se aude un singur [i] plin);
- ✓ o situaţie asemănătoare cu cea de mai sus este următoarea:
  - o *sfinx* (sg., neart.) → **[sfinks]**;
  - o *sfincşi* (pl., neart.) → **[sfinkş^{i}]** (***i***-ul final, desinenţă de plural în plan morfologic, se realizează fonetic ca vocală scurtă nesilabică);
  - o *sfincşii* (pl., art.) → **[sfink-şi]** (şi **nu** [sfink-şiĭ], căci ***i*** $_1$ – desinenţă de plural din punct de vedere morfologic şi vocală scurtă nesilabică din punct de vedere fonetic, iar ***i*** $_2$ – articol hotărât, propriu-zis şi enclitic, morfologic, şi vocală plenisonă, din punct de vedere fonetic; deci nu există diftong [iĭ] în *sfincşii*, ci se articulează şi se aude un singur [i] plin);

- ✓ cuvinte precum *geamgiu*, *geamgii*, *geamgiii* se transcriu fonetic astfel:
  - o *geamgiu* (sg., neart.) → **[ğam-ğiŭ]** (pentru că litera ***i***, care face parte din radicalul cuvântului, se realizează ca vocală în silaba **[-ğiŭ]**, iar ***u*** ca semivocală în diftong cu [i] – vezi proba duratei);
  - o *geamgii* (pl., neart.) → **[ğam-ğiĭ]** (pentru că litera i_1, care face parte din radicalul cuvântului, se realizează ca vocală în silaba **[-ğiĭ]**, iar i_2 ca semivocală în diftong cu primul [i] – vezi proba duratei);
  - o *geamgiii* (pl., art.) → **[ğam-ğiĭ-i]** (pentru că litera i_1, care face parte din radicalul cuvântului, se realizează ca vocală în silaba **[-ğiĭ]**, i_2 ca semivocală în diftong cu primul [i] – vezi proba duratei, iar i_3, art. hot. pr.-zis şi encl. la nivel morfologic, se realizează ca vocală plenisonă care constituie o silabă nouă).

Să ne reamintim...

- ➢ limba română este preponderent fonetică;
- ➢ există câteva situații în care, pentru redarea anumitor sunete, se recurge în scrierea alfabetică la combinații de litere;
- ➢ există câteva situații în care unei aceleiaşi litere îi corespund mai multe valori fonetice (***i*** → **[i, ĭ, i̯, ʲ]**; ***x*** → **[ks, gz]**; ***w*** → **[v, uĭ]** etc.).

5.6. Rezumat

Unitatea de învățare 5 prezintă sistemele vocalic şi consonantic ale limbii române din perspectiva raportului literă/sunet. Se descriu şi se exemplifică: valorile fonetice ale literelor „e, i" şi notațiile fonetice asociate, convențiile de transcriere fonetică pentru toate sunetele limbii române, pentru care raportul literă/sunet nu este de 1/1. De asemenea, se demonstrează eficacitatea aplicării transcrierii fonetice pentru recunoaşterea diverselor grupuri monofematice vocalice şi grupuri consonantice ale limbii române.

5.7. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

Transcrieți fonetic următoarele cuvinte despărțindu-le în silabe, încercuind diftongii şi triftongii şi subliniind hiaturile: *chiuit*, *gheață*, *ghiocel*, *ghiocei*, *ghioceii*, *tinichigiu*, *tinichigii*, *tinichigiii*, *asociație*, *ghioagă*, *geologie*, *cochilii*, *vergeaua*, *accepție*, *gioarsă*, *chiulangioaică*, *aghiotant*, *leorpăi*, *jgheaburi*, *papuci*, *unghiuri*, *unchiaş*, *unchiaşi*, *unchiaşii*, *țârâieli*, *accesoriu*, *giuvaiergiu*, *cafegioaică*, *chercheliți*, *ghionoaie*, *ciur*, *maci*, *macii*, *unchi*, *unchii*, *unghie*, *unghii*, *unghiuță*, *chioşcuri*, *mărgea*, *auxiliari*, *extracție*, *străchioară*.

Unitatea de învățare 6. ORTOEPIA, ORTOGRAFIA ŞI SILABAȚIA

Cuprins

6.1. Introducere.....44
6.2. Obiectivele unității de învățare.....44
6.3. Accentul, specificul accentuării în limba română.....45
6.4. Principiile sistemului ortografic actual al limbii române.....48
6.5. Principiile silabației în limba română.....50
6.6. Rezumat.....53
6.7. Test de autoevaluare.....53

6.1. Introducere

Unitatea de învățare 6 prezintă, într-un prim subcapitol, problemele fundamentale legate de accent şi sintetizează toate aspectele specificității accentuării în limba română. În următorul subcapitol se înfățişează, se explicitează şi exemplifică toate principiile sistemului ortografic în vigoare al limbii române, lămurindu-se şi unele probleme legate de ortoepie. În final, se prezintă şi exemplifică principiile silabației în limba română.

6.2. Obiectivele unității de învățare 6

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să identifice tipul de accent, conform diverselor criterii de clasificare, cu aplicație la limba română;
- să aplice corect principiile sistemului ortografic actual al limbii române;
- să despartă corect cuvintele limbii române, în conformitate cu normele în vigoare privitoare la silabație.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 2½ h.

6.3. Accentul, specificul accentuării în limba română

DEFINIȚIE GENERALĂ

***Accentul* reprezintă pronunțarea mai intensă sau pe un ton mai înalt a unei silabe dintr-un cuvânt sau a unui cuvânt dintr-un grup sintactic (sintagmă, propoziție, frază); în fonologie este unitate suprasegmentală intensivă.**

Pentru tipologia accentului se au în vedere mai multe criterii: *unitatea în care funcționează*, *natura trăsăturii fonetico-fonologice implicate, poziția ocupată în cuvânt sau în grupul sintactic*, *poziția în cuvânt raportată la silabație*.

1. După ***unitatea în cadrul căreia funcționează***, accentul poate fi**:**

i) ***accent al cuvântului*** (*strádă*, *mérgem*);

ii) ***accent sintactic*** (de grup, al frazei) – acest accent poate fi, la rândul lui:

a) ***logic*** (***intelectual***), când reliefează o unitate considerată esențială pentru înțelegerea conținutului (*Am văzut-o pe* ***María*** [= nu pe Ioana]);

b) ***afectiv*** (***emoțional***, ***emfatic***), când reliefează o stare emoțională sau o atitudine subiectivă (***Nú*** *m-ai aşteptat* [nemulțumire, reproş]).

2. După ***natură*** distingem**:**

i) ***accent de intensitate*** (***dinamic***, ***expirator***) – dependent de amplitutidinea sunetelor, condiționată de energia articulării acestora (română, maghiară, franceză, italiană, germană, engleză, rusă etc.); există mai multe grade de intensitate – cuvintele polisilabice, derivate sau compuse au, de regulă, pe lângă un accent ***principal*** (***forte***) şi unul sau chiar două accente ***secundare*** (***slabe***): *bùnătáte*, *sùpermagazín*, *tràns*o*ceánic*, *ràdiotèleviziúne* etc.;

ii) ***accent muzical*** (***tonic***) – dependent de frecvența sunetelor (greacă veche, latină clasică, japoneză, coreeană etc.); poate fi ***ascuțit***, ***grav***, ***circumflex*** (după ridicarea/coborârea/ridicarea şi coborârea tonului în interiorul silabei accentuate) sau/şi ***cantitativ*** (***temporal***), după unii specialişti; accentul de intensitate şi cel muzical nu se exclud reciproc, dar nici nu sunt interdependente.

3. După **poziție** există**:**
   - **i)** ***accent fix*** – locul fiind condiționat fonetic sau morfosintactic (franceză, maghiară, cehă, polonă, turcă etc.);
   - **ii)** ***accent liber*** – locul este variabil (română, italiană, rusă, engleză etc.), dar, în funcție de comportamentul în cursul flexiunii, acest tip de accent poate fi:
     - **a)** ***stabil*** – dacă își menține locul din forma de bază în întreaga paradigmă – cum se întâmplă, de regulă, în română în flexiunea nominală, existând doar câteva excepții la unele cuvinte din fondul latin moștenit [*sóră – suróri*, *nóră – nuróri* ș.a.] și la substantivele neologice terminate în ***-o*** [*rádio – radióuri*, *zéro – zeróuri* ș.a.];
     - **b)** ***mobil*** – dacă își schimbă locul în raport cu forma de bază, cum se întâmplă, de regulă, în română în flexiunea verbală: cf. *cấntă* – indicativ prezent, *cântắ* – perfect simplu, *cântám* – imperfect.

4. După **poziția în cuvânt a silabei accentuate:**
   - **i)** ***oxiton*** – pe ultima silabă (*ca-feá*, *pi-tíc*, *ci-tít*);
   - **ii)** ***paroxiton*** – pe penultima silabă (*ma-și-nă*, *vă-zú-se*);
   - **iii)** ***proparoxiton*** – pe antepenultima silabă (*má-ză-re*, *con-trí-bu-ie*); la cuvintele polisilabice este posibilă accentuarea și pe a patra sau a cincea silabă de la sfârșitul cuvântului (*pré-pe-li-ță*, *nó-uă-spre-ze-ce*).

Adăugați câte un exemplu pentru fiecare tip de accent din clasificările de mai sus.

***Variante accentuale*:** în limbile cu accent liber, există posibilitatea accentuării diferite a aceluiași cuvânt. În exemplele de mai jos ilustrăm tipurile de variante accentuale.

Exemple

- **variante *literare* (*libere*):** *profésor* / *profesór*, *íntim* / *intím* etc.;
- **variante *neliterare*:** neacceptate de normele în vigoare, de ex., *únic* / *uníc*, *prevedére* / *prevédere* etc. – a doua formă fiind cea greșită;
- **variante *neliterare*, dar *cu caracter regional*:** *bolnáv* / *bólnav*, *dușmán* / *dúșman*, *jiláv* / *jílav* etc. – a doua formă fiind cea regională.

A nu se confunda *variantele accentuale* cu *omografele* (cuvinte care se scriu la fel, dar se diferențiază ca sens după accent): *copíi* [pl. pentru „băiat sau fată în primii ani ai vieții (până la adolescență)”] – *cópii* [„reproduceri, transcrieri”], *áfin* [„arbust”] – *afín* [„rudă prin alianță”], *vestibúl* [„hol”] – *vestíbul* [„canal auditiv”] etc.

Găsiți – eventual, consultând DOOM-ul în vigoare – şi alte exemple de omografe.

Diversele tipuri de accent îndeplinesc anumite **funcții**:

a) **culminativă** – de punere în evidență a unei anumite silabe (accentul cuvântului);
b) **expresivă** – de reliefare a unei unități semnificative (accentul sintactic);
c) **demarcativă** – de delimitare a cuvintelor dintr-un enunț (accentul fix);
d) **distinctivă –** de diferențiere morfologică (*cấntă – cântắ*) sau semantică (*copíi – cópii*) a cuvintelor formate din aceleaşi sunete.

Să ne reamintim...

În limba română, ***accentul de cuvânt*** este:

- ***de intensitate***, ***liber*** (***stabil*** sau ***mobil***);
- ***oxiton***, ***paroxiton***, ***proparoxiton*** – în funcție de extensia radicalului; de regulă, ***oxiton*** – la cuvintele scurte (uneori, şi la cuvinte mai lungi: cf. *proparoxitón*), ***paroxiton*** sau ***proparoxiton*** (la polisilabice);
- uneori, realizat în ***variante literare / nonliterare*** (fiind liber);
- uneori, ***diferențiator la nivel morfologic*** sau ***semantic***.

Cuvintele împrumutate din alte limbi decât latina îşi păstrează, de regulă, accentul din limba bază [cf. *áfin* (< mgh.), *sarmá* (< tc.), *vatmán* (< engl.) etc.], însă, în funcție de filiera, vechimea, frecvența utilizării cuvântului şi repartiția lui la cât mai multe şi diverse categorii de vorbitori, accentul se poate muta [cf. *avaríe* (< fr.) > *avárie* (după DOOM 2)] sau poate dezvolta variante accentuale [cf. *tráfic* (var. nouă, acceptată de DOOM 2) şi *trafíc* (varianta etimologică < fr. *trafique*)].

6.4. Principiile sistemului ortografic actual al limbii române

Orice limbă literară (standard) are la bază un ***sistem ortografic***. Acesta se întemeiază pe câteva **principii**, cărora li se subordonează un set de ***norme ortografice*** (de scriere corectă) aflate într-o relație de interdependență cu ***normele ortoepice*** (de pronunție corectă).

1. Principiul ***fonetic*** (criteriul fundamental) – 1 literă/1 sunet: *pom* [pom].

2. Principiul ***silabic*** – se referă la situația în care anumite litere (c, g) au valori fonetice diferite în contexte grafice diferite: velara [k] în *carte* [kar-te], dar africata [č] în *cină* [či-nə] sau palatala [k'] în *chema* [k'e-ma] ş.a.m.d.

3. Principiul ***etimologic*** (***istorico-tradițional***) – impune norma de scriere parțială sau integrală a unor cuvinte ca în limba bază. Astfel, cuvinte vechi (din fondul latin moştenit), precum toate pronumele personale şi toate formele verbului ***a fi*** păstrează în scriere la inițială litera „e" etimologică, dar se pronunță [**ĭe**]: *eu* [ĭeŭ], *el* [ĭel] etc; *eşti* [ĭeşt^{i}], *este* [ĭeste], *erau* [ĭeraŭ] etc. Aceluiaşi principiu i se subordonează unele neologisme (care nu sunt folosite frecvent, nu au intrat în limbajul unor categorii diverse de vorbitori sau sunt chiar specializate): *quasar* [kŭasar], *watt* [vat] etc. Unele suportă adaptări parțiale: *stewardesă* [stĭuardesə] < engl. *stewardess* ş.a.

4. Principiul ***morfologic*** – se aplică la cuvintele în scrierea cărora se ține seama de structura lor internă şi de caracteristicile lor flexionare. Acest principiu reglementează scrierea cu „e" sau cu „i" după „ch", „gh". Vorbitorii nonnativi de română (dar şi copiii de vârstă şcolară mică) au adesea dificultăți în ortografierea cuvintelor care conțin grupurile menționate. Transcrierea fonetică îi ajută să pronunțe corect [g'arə], [g'aţə], [g'aur], [k'amə], [k'ar], dar, când trebuie să scrie, oscilează între scrierea cu „e" şi, respectiv, cea cu „i" după „ch", „gh". Aplicarea regulii decide ortografierea în asemenea cazuri.

REGULĂ

Se scrie „e" după „ch"/„gh" dacă se înregistrează alternanța vocalică [**a/e**] în flexiunea cuvântului sau în vreuna din formele familiei lexicale din care face parte; în situația inversă, se scrie „i" după aceste grupuri de litere.

Aşadar,

gh**e**ară [g'**a**rə] / *gherui* [g'**e**rui]		gh**i**aur* [g'**a**ur] / *ghiauri* [g'**a**ur^{i}]
gh**e**ață [g'**a**ʦə] / *gheʦuri* [g'**e**ʦur^{i}] / *îngheʦa* [îng'**e**ʦa]	**dar**	ch**i**ar** [k'**a**r]
che**a**mă [k'**a**mə] / *chemare* [k'**e**mare]		

* cuvânt fără putere derivativă mare (familie lexicală săracă)

** adverb, parte neflexibilă de vorbire

5. **Sintactic** – se referă la delimitarea în scris a cuvintelor în conformitate cu statutul lor lexico-gramatical şi cu sensul exprimat; cf. (1) ***niciodată*** / (2) ***nici odată*** / (3) ***nicio dată*** / (4) ***nici o dată***:

   (1) Niciodată nu va mai fi la fel. (adv. de timp)

   (2) Nici odată [„cândva"] nu a înțeles ce nu înțelege nici acum. (adv. de negație + adv. de timp)

   (3) Nicio* dată din cele propuse pentru plecare nu le-a convenit. (adj. pron. negativ + subst.)

   (4) Poți să îi explici cât vrei: nu va face asta nici o dată, nici de două ori... (adv. de negație + numeral adverbial)

   * Conform DOOM-ului în vigoare, pronumele şi adjectivele pronominale *niciun*, *nicio* etc. se scriu legat.

6. **Simbolic** – se referă la grafia dublă, cu majusculă/minusculă la inițială, a unor cuvinte, în funcție de statutul lor de nume proprii sau comune şi/sau de valoarea specială, diferită de cea curentă, pe care o primesc într-un anume context. De exemplu,

   (1) Podgoria ***Murfatlar*** este renumită. / A cumpărat un ***murfatlar***.

   ↓ subst. propriu ; ↓ subst. comun (obținut prin elipsă şi articulare)

   (2) Iar a lăsat ***poarta*** deschisă. / Domnitorii au plătit bir la ***Poartă*** sute de ani.

   ↓ subst. comun ; ↓ subst. propriu („reşedința, curtea sultanului sau a unui pașă; Imperiul Otoman")

În 1965 s-a stabilit utilizarea literei ***â*** pentru cuvintele din familia numelui etnic ***român*** (marcându-se astfel grafic originea, vezi lat. ***romanus***), iar în 1993 s-a decis revenirea la grafia tradițională cu ***â*** în interiorul cuvintelor şi cu ***u*** în formele ***sunt***, ***suntem***, ***sunteți***.

Găsiți şi alte exemple la care se aplică principiile enunțate în acest subcapitol.

Să ne reamintim...

- orice limbă literară se întemeiază pe un sistem ortografic, statuat în baza unor principii;
- principiilor de la baza unui sistem ortografic li se subordonează norme ortografice şi/sau ortoepice;
- normele limbii literare se modifică în timp înregistrând aspectele dinamicii limbii respective şi reglementând aspectul cult al acesteia pentru o anumită perioadă.

6.5. Principiile silabației în limba română

DEFINIȚIE

Silabația **(sau *despărțirea în silabe*) reprezintă descompunerea cuvintelor conform structurii lor silabice. Silabația se face după *principiul fonetic* şi se face în scopul despărțirii cuvintelor la capăt de rând sau pentru pronunțarea sacadată. În unele situații (vezi mai jos), cuvintele se despart la capăt de rând în conformitate cu *principiul morfolexical* (care respectă structura formativă a cuvintelor).**

Se impune, aşadar, definirea silabei:

DEFINIȚIE

Silaba **este cea mai mică tranşă sonoră, articulată cu un singur efort expirator, susceptibilă de a purta un accent şi numai unul, al cărei element constitutiv obligatoriu este vocala, consoana (consoanele)/semivocala (semivocalele) reprezentând elementul facultativ.**

În cele ce urmează vor fi prezentate regulile subordonate celor două principii de silabație ale limbii române. Facem mențiunea (detaliată mai jos), că, după noul DOOM, principiul fonetic a fost extins şi la cuvintele care se despărțeau anterior în conformitate cu principiul morfolexical, acest din urmă principiu fiind aplicat cu unele restricții față de vechiul DOOM.

1. REGULILE SILABAȚIEI FONETICE

Principiului fonetic de silabație i se subordonează un set de reguli care se pot formaliza astfel (unde V – vocală, S – semivocală, C – consoană):

- **V-V**: **a-e**r, p**o-e**t, str**ă-i**n
- **V-SV/SSV/SVS**: d**o-uă**, b**a-ie**; t**ă-ioa**-să;ră-z**u-iai**
- **SV-SV**: n**ea-ua**
- **V/VS-C(**inclusiv **x**, **qu)V/SV**: m**ă-ga**r, **oi-nă**, v**oi-ni**c, t**a-xi**, s**e-quo**-ia, **a-sea**-ră
- **V/VSC-C(CC)V**: p**ăs-tra**, tr**ais-tă**, m**ais-tru**
- **VS/SVS-CV**: p**âi-ne**, le-**oai-că**
- **VC-C(C)V/SV/VS/SVS**: c**er-ne**, pr**in-tre**, c**er-nea**-lă, t**âr-ziu**, s**âr-boai**-că

Excepții:

- **V-C_1C_2V**, unde C_1 = ***b***, ***c***, ***d***, ***f***, ***g***, ***h***, ***p***, ***t***, ***v***, ***k***, ***w***, iar C_2 = ***l*** sau ***r***: c**a-blu**, c**o-dru**, ch**i-hli**m-bar, d**o-vlea**c etc. (dar: m**ij-lo**c, o**m-le**-tă, b**ur-la**c etc.)
- **grupurile *lpt***, ***mpt***, ***mpț***, ***ncș***, ***nct***, ***ncț***, ***rct***, ***rtf*** se despart după a doua consoană: scu**lp-t**or, so**mp-t**u-os, re-de**mp-ț**i-u-ne, sfi**nc-ş**ii, pu**nc-t**u-al, fu**nc-ț**i-e, a**rc-t**ic, je**rt-f**ă etc.
- **grupurile de trei consoane**, în care **primele două reprezintă o consoană dublă** sau un **sunet unic**, se despart după a doua consoană: wa**tt-m**e-tru, te**ch-n**e-țiu
- **cuvintele care sunt formate cu sufixul *-nic*,** detaşează în silabație acest sufix, indiferent de numărul de consoane care îl preced: vâ**rst-nic** (această situație comportă şi un aspect morfolexical, vezi mai jos, la regulile subordonate acestui principiu)
- **grupurile de cinci consoane se despart după primele două**: o**pt-spr**e-ze-ce, a**ng-str**om

NU se recomandă despărțirea la capăt de rând în aşa fel încât să rezulte silabe corespunzând unor cuvinte/vocabule cu conotații vulgare (*capsulă*, *curcubeu* etc.).

NU se despart la capăt de rând cuvintele care se scriu cu cratimă în aşa fel încât cratima cu valoare morfolexicală să coincidă cu cea care marchează silabația. Aceste cuvinte se despart după criteriul morfolexical (vezi mai jos): într-u-//na (**nu** într-//una).

NU se recomandă despărțirea la capăt de rând a numelor proprii (abreviate parțial/integral după inițială sau nu) nici cu cratimă, nici fără: B. P. Hasdeu (deci **nu**: B. P. Has-//deu, B.//P. Hasdeu etc.). De asemenea, nu se despart la capăt de rând abreviatele după inițială (compusele prin abreviere parțială sau integrală: ONU, SANEPID, ROMTELECOM etc.).

2. REGULILE SILABAȚIEI MORFOLEXICALE

Principiul morfolexical se aplică la ***(1) cuvintele derivate cu prefixe***, la ***(2) derivatele cu tema terminată în grup consonantic şi cu un sufix cu inițială consonantică*** (vezi şi mai sus, cuvintele cu suf. ***-nic***) şi la ***(3) compuse, inclusiv cu prefixoide şi/sau sufixoide***.

Exemple

- **(1) de-struc**-tu-ra, **in-a**-li-e-na-bil
- **(2)** sa-**vant-lâc** (familiar – „erudiție, lucru cu aspect erudit”, peiorativ – „prețiozitate, lucru pseudoştiințific”)
- **(3) de-s**pre, stra**t-o-sfe**-ră, **mon-o**-clu

În esență, în conformitate cu acest principiu, nu trebuie afectată baza cuvântului derivat/compus la inițială sau la finală. De aceea, infixele (afixele de legătură) se plasează în silabă cu afixul (nu cu baza) sau poate face silabă singur dacă este/conține o vocală: a**n**-is-to-ric, colț-**u**r-os.

Despărțirea în silabe în conformitate cu acest principiu are caracter cult, deci nu era obligatorie nici înainte de apariția DOOM-ului din 2005. DOOM-ul în vigoare aproape absolutizează însă principiul fonetic şi recomandă ca primă silabație pe cea fonetică la toate cuvintele, aşadar şi la cele pentru care norma anterioară o recomanda pe cea morfolexicală, conformă cu structura formativă a cuvintelor: **pan-**

o-ra-mă (DOOM 1) /vs/ **pa-no**-ra-mă/**pan-o**-ra-mă (DOOM 2), **in-e**-gal (DOOM 1) /vs/ **i-ne**-gal/**in-e**-gal (DOOM 2) etc. Mai mult decât atât, DOOM 2 elimină despărțirea morfolexicală, acceptând-o doar pe cea fonetică, pentru cuvintele la care, în urma silabației morfolexicale, s-ar înregistra silabe greu de pronunțat: **centr-a**-fri-can (DOOM 1) /vs/ doar **cen-tra**-fri-can (DOOM 2).

Să ne reamintim...

- principiile silabației în limba română sunt: principiul fonetic şi principiul morfolexical – fiecărui principiu i se subordonează câte un set de reguli;
- DOOM-ul în vigoare (*Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* din 2005, op. cit.) reglementează ca principiu unitar (valabil deci pentru toate cuvintele) de silabație principiul fonetic, recunoscând însă (cu unele restricții) şi principiul morfolexical pentru cuvintele a căror structură morfolexicală impune acest tip de silabație.

6.6. Rezumat

Unitatea de învățare 6 prezintă: problemele fundamentale legate de accent, cu sintetizarea tuturor aspectelor legate de specificitatea accentuării în limba română; principiile sistemului ortografic în vigoare al limbii române, explicate şi exemplificate; principiile silabației în limba română, cu toate regulile asociate, explicate şi exemplificate.

6.7. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

Răspundeți cerințelor:

1. Accentul este *oxiton* în toate cuvintele din seria:
   a) hain, foileton, şugubeață, zilier;
   b) agresor, văzduh, murdar, rotocol;
   c) pandantiv, macara, bălmăjeală, inox.
2. Accentul este *paroxiton* în toate cuvintele din seria:
   a) posibilitate, transmisibil, muieratic;
   b) placardă, profitabil, muschetar;
   c) năframă, nuga, neaoş.
3. Accentul este *proparoxiton* în toate cuvintele din seria:
   a) magnitudine, butelie, opoziție;
   b) papiotă, prepeliță, balcanică;
   c) huliganic, acvilă, ianuarie.
4. Accentul diferențiază semantic toate cuvintele din seria:

a) ţárină/ţarínă, háină/haínă, sátiră/satíră;
b) fíle/filé, mozáic/mozaíc,ántic/antíc;
c) típic/tipíc, áfin/afín, apéndice/apendíce.

5. Sunt accentuate corect toate cuvintele din seria:
   a) anáfură, ferígă, compánie;
   b) companíe, félceriţă, fírav;
   c) avárie, tráfic, radár.
6. Sunt corecte ambele forme din seria:
   a) véveriţă/veveríţă, fúrie/furíe, ínox/inóx;
   b) ónix/oníx, tráfic/trafíc, edítor/editór;
   c) acatíst/acátist, antíc/ántic, penúrie/penuríe.
7. Sunt scrise corect toate cuvintele din seria:
   a) cheamă, chiabur, aghiasmă, chiag;
   b) cheală, schiaună, gheată, gheară;
   c) îngheaţă, îngenunchea, chiasm, aghioase.
8. Seria cu toate formele grafice greşite este:
   a) marfar, motto, maieu, magazioner, zilier;
   b) măcieş, machieuză, herculean, mediteranean;
   c) marşalier, ierbicid, îngurgita, inoportuna.
9. Indicaţi seria cu toate formele grafice corecte, aparţinând limbii române, corespunzătoare pronunţiilor [meniğment, biznis, copiraĭt, densing, pazl, stĭuardesə]:
   a) menegement, bussiness, puzzel, copywrite, dencing, stewardesse;
   b) management, business, copyright, dancing, puzzle, stewardesă;
   c) manegement, bussines, copy-right, dansing, pazzle, stewardese.
10. Prima formă este corectă în ambele cupluri din seria:
    a) jurisconsult/juristconsult, filigran/filigram;
    b) comfort/confort, bomfaier/bonfaier;
    c) repercursiune/repercusiune, excortă/escortă.
11. Prima formă este greşită în ambele cupluri din seria:
    a) petrifica/pietrifica, delincvent/delicvent;
    b) preşedenţie/preşedinţie, oprobiu/oprobriu;
    c) prerie/preerie, anticameră/antecameră.
12. Sunt corecte toate formele grafice din seria:
    a) egzemă, mixandră, fucsină, expresso, stix, comics, sconx, linx, asterix;
    b) exemă, migzandră, fuxină, esspreso, stiks, comix, sconcs, lincs, asterisc;
    c) eczemă, micsandră, fucsină, espresso, sticks, comics, sconcs, linx, asterisc.
13. Se află numai cuvinte care se pot despărţi şi după principiul morfolexical în

seria:

a) panamerican, hipoglicemic, hiperventilat, supraproducție;
b) hipofag, relaxa, stereoscopie, ionosferă;
c) anticomunist, geopolitic, anost, contrapagină.

14. Sunt despărțite corect toate cuvintele din seria:
    a) pa-li-a-tiv, o-le-a-gi-nos, bal-ne-o-cli-ma-te-ric, plu-to-ni-er;
    b) pa-lia-tiv, o-lea-gi-nos, bal-neo-cli-ma-te-ric, plu-to-nier;
    c) pa-li-a-tiv, o-lea-gi-nos, bal-ne-o-cli-ma-te-ric, plu-to-nier.
15. Sunt despărțite corect toate cuvintele din seria:
    a) ba-ca-lau-reat, des-cu-a-ma, în-dea-juns, al-tun-de-va;
    b) ba-ca-la-u-reat, de-scu-a-ma, în-de-a-juns, alt-un-de-va;
    c) ba-ca-la-u-re-at, des-cua-ma, în-dea-juns, alt-un-de-va.

Unitatea de învățare 7. ELEMENTE DE FONOLOGIE

Cuprins

7.1. Introducere.....56
7.2. Obiectivele unității de învățare.....56
7.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii fonologiei. Semnul lingvistic.....57
7.4. Relații şi corelații. Proba comutării şi tipurile de distribuție.....63
7.5. Segmentarea. Trăsăturile distinctive fonologice.....67
7.6. Unități segmentale şi suprasegmentale.....70
7.7. Rezumat.....71
7.8. Test de autoevaluare.....71
7.9. Tema de control nr. 1.....72

7.1. Introducere

Unitatea de învățare 7 prezintă, într-o primă secțiune, noțiunile fundamentale în studiul fonologiei, subliniindu-se totodată obiectivele acestei discipline lingvistice şi reluându-se aspecte definitorii pentru înțelegerea semnului lingvistic din perspectiva domeniului înfățişat. În continuare, se descriu relațiile existente între unitățile fonologice, proba comutării şi tipurile de distribuție, necesare inventarierii fonemelor unei limbi şi studierii raporturilor dintre acestea. De asemenea, se prezintă metoda segmentării, aplicată în analiza fonologică, şi unitățile segmentale şi suprasegmentale ale sistemului lingvistic.

Această unitate de învățare conține *Tema de control nr. 1*, condițiile de rezolvare şi predare fiind menționate în caseta de titlu a acestei secțiuni.

7.2. Obiectivele unității de învățare 7

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să distingă perspectiva studiului de tip fonologic de cea a studiului specific foneticii;
- să identifice corect relațiile existente între diversele unități fonologice;
- să aplice analiza fonologică prin utilizarea diverselor metode specifice acesteia (proba comutării, a distribuției, a segmentării etc.);
- să înțeleagă distincția segmental/suprasegmental.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 3 h.

7.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii fonologiei. Semnul lingvistic

- **Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii fonologiei**

DEFINIȚIE GENERALĂ

***Fonologia* este disciplină a macrolingvisticii (domeniul ştiinţelor limbii), al cărei *obiect de studiu* este constituit de *sunetele vorbirii din perspectivă funcțională*.**

Dacă preocupări fonetice au existat încă de la începuturile lingvisticii diacronice, **fonologia** s-a constituit ca disciplină lingvistică distinctă în anii 30' ai secolului XX. Fundamentele teoretice (principii, metodologie, obiect, obiective, tipuri de analiză) au fost prezentate prima oară în cadrul Congresului lingviştilor de la Haga (1928) de către lingvişti reuniți în gruparea cunoscută drept Cercul de la Praga (Roman Jakobson, Serghei Karcevsky, Nikolai Sergheevici Trubeţkoi etc.). Un precursor al fonologiei a fost lingvistul rus Baudoin de Courtenay, care şi-a susținut convingerea că pe lingvist trebuie să-l preocupe sunetele vorbirii nu numai prin realitatea, ci mai ales prin amprenta lor psihică.

În primele capitole ale cursului (UI 1. – 4.) am prezentat sunetele limbii române din punct de vedere articulatoriu şi acustic, adică din perspectiva calității lor fizice. În acest capitol, vom prezenta sunetele limbii române din perspectiva locului pe care îl ocupă în structura generală a limbii, din perspectiva funcției lor lingvistice. S-a văzut încă din capitolele menționate că numărul de variante şi varietăți sonore este teoretic nelimitat, datorită diferențelor de pronunțare între vorbitori şi chiar, în cazul aceluiaşi vorbitor, între momentele enunțării.

Aşadar, există totdeauna, în cadrul aceluiaşi sistem lingvistic, probabilitatea ca pentru un acelaşi sunet să se înregistreze cazuri de variante şi varietăți de pronunțare, după cum o dovedesc exemplele de mai jos.

Exemple

- **[e]** din, de exemplu, tranşa sonoră **[fel]** poate fi pronunțat diferit de la un vorbitor la altul, în funcție de anatomia cavităților rezonatoare şi de timbrul specific fiecărui vorbitor în parte;
- **[e]** din aceeaşi tranşă sonoră, **[fel]**, poate fi pronunțată diferit de acelaşi vorbitor în momente diferite, în funcție de modificarea temporară a caracteristicilor aparatului fonator al vorbitorului respectiv;
- **[e]** din **[fel]** este diferit de **[e]** din **[fĭerbe]**, de exemplu; se va observa că **[e]** din **[fel]** este mai deschis decât **[e]** care apare după iot (notat în acest material [ĭ]) din **[fĭerbe]**; există deci şi o diferențiere a sunetelor în funcție de mediul fonetic în care apare acesta.

Având în vedere exemplele de mai sus, **reflectați** asupra situațiilor fonetice următoare: **[a]** din **[tak]** – de la un vorbitor la altul şi de la un moment al vorbirii la altul – şi, respectiv, **[a]** din **[tak]** /vs/ **[a]** din **[tŏakə]**.

Urechea unui vorbitor obişnuit (şi, uneori, nici cea a unui specialist) nu sesizează cu fidelitate toate aceste variante şi varietăți, teoretic posibile, dar pot fi măsurate cu aparate specializate. Este momentul aici să lămurim termenii ***variantă*** şi, respectiv, ***varietate*** sonoră.

Atât ***variantele***, cât şi ***varietățile sonore*** reprezintă elemente ale unui aceluiaşi ***fonem*** (vezi mai jos definiția), numite şi ***alofone*** (vezi mai jos definiția). Toate intră în clasa de ***unități echivalente*** (sau *structural identice*, vezi şi *infra*) ale unui fonem.

Diferența dintre *variante* şi *varietăți* este următoarea:

i) ***variantele***, numite şi *variante combinatorii* (sau *poziționale*), sunt cele care reprezintă pronunții diferite datorate mediului fonetic în care apar (cf. ultimul exemplu din cele de mai sus: [e] din [fel]/[e] din [fĭerbe], dar şi multe alte asemenea situații, cum se va vedea în cele ce urmează, la descrierea distribuției complementare);

ii) ***varietățile***, numite şi *variante libere* (sau *individuale*), sunt cele care depind de actele concrete de vorbire, adică diferențe de pronunțare de la un vorbitor la altul sau, în cazul aceluiaşi vorbitor, de la un moment al vorbirii la altul (cf. primele două exemple din cele de mai sus).

Descrierea tuturor acestor sunete din punct de vedere *fizic* reprezintă unul dintre obiectivele foneticii. Deoarece există un foarte mare număr de nuanțe fonetice, teoretic, diferența dintre două sunete înlănțuite într-o tranșă sonoră nu este niciodată tranșantă. Între două sunete distincte există o serie de nuanțe intermediare posibile care fac trecerea de la un sunet la altul. Această *zonă de trecere* este gradată. Domeniul foneticii, substanța fonetică a limbii, este unul/una continuu/continuă. Investigarea din perspectiva **domeniului fonologiei** necesită un decupaj, altfel spus, identificarea unui set de elemente invariante (inventarul fonemeleor unei limbi, vezi şi *infra*, obiectivele fonologiei).

Pentru **diferențierea sunet/fonem** şi, implicit, pentru a ajunge inductiv la definiția fonemului, recurgem la exemplele de mai jos.

Exemple:

- **I.** Se dau tranşele sonore **[bankə]$_1$ / [baŋkə]$_2$ / [bãnkə]$_3$** (**T$_1$**, **T$_2$**, **T$_3$**,..., **T$_n$**). Vom urmări sunetul **[a]** în fiecare din tranşele date.

  Observația 1:

  - ✓ **[a]$_1$** corespunde pronunției standard;
  - ✓ **[a]$_2$** este mai deschis decât **[a]$_1$** (deci o diferență la nivelul aperturii), deoarece se află în vecinătatea lui **[ŋ]** (consoană care corespunde unui [n] pronunțat foarte velar, cu muşchiul lingual foarte retras şi aproape lipit de palatul dur – pronunție specifică graiului muntean);
  - ✓ **[a]$_3$** corespunde unei pronunții nazalizate (marcată la nivelul transcrierii fonetice prin tilda [~]de deasupra sunetului nazalizat şi fiind provocată, de exemplu, de o afecțiune temporară a căilor nazale).

  Concluzia 1: [a]$_1$, **[a]$_2$** şi **[a]$_3$** (şi, teoretic, până la **[a]$_n$**) sunt pronunții diferite ale sunetului **/a/**.

  Observația 2: deşi **[a]$_1$**, **[a]$_2$** şi **[a]$_3$** (şi, teoretic, până la **[a]$_n$**) sunt pronunții diferite ale sunetului **/a/**, ele nu antrenează modificări în privința semnificației – indiferent de pronunția lui **[a]** în **T$_1$**, **T$_2$**, **T$_3$**,..., **T$_n$**, semnificația este aceeaşi, {bancă}, având definițiile lexicografice cunoscute (care comportă relații ominimice şi polisemnatice în acest caz).

Concluzia 2: dat fiind că, indiferent de pronunție, semnificația tranşelor date este aceeaşi, rezultă că sunetele **[a]**$_1$, **[a]**$_2$ şi **[a]**$_3$ (şi, teoretic, până la **[a]**$_n$) funcționează la fel, deci sunt ***sunete echivalente*** (sau ***structural identice***, aparținând aceleiați clase de sunete, expresii sonore ale fonemului **/a/**).

- **II.** Nu la fel stau lucrurile, de exemplu, în cazul sunetelor **[k]**, **[b]**, **[m]** rostite alternativ în aceeaşi poziție, să zicem inițială, în acelaşi context fonetic: cf. **[kal] / [bal] / [mal]**.

  Observație: acestor tranşe sonore, diferențiate după inițială, li se asociază semnificații diferite: {cal}, {bal}, {mal} – cu definițiile lexicografice corespunzătoare.

  Concluzie: dat fiind că pronunția, diferențiată după sunetele aflate în poziție inițială, modifică semnificația tranşelor date, rezultă că sunetele **[k]**, **[b]** şi **[m]** (dar şi altele care produc acelaşi efect, indiferent de poziția în care alternează) nu funcționează la fel, deci sunt ***sunete nonechivalente*** (sau ***structural diferite***, aparținând la clase diferite de sunete, expresii sonore ale fonemelor **/k/**, **/b/**, **/m/**).

Având în vedere exemplele de mai sus, **imaginați** şi alte situații de evidențiere a sunetelor echivalente şi, respectiv, nonechivalente.

Aşadar, două sau mai multe sunete sunt ***echivalente*** (sau ***structural identice***) atunci când nu servesc niciodată la diferențierea a două sau mai multe cuvinte (altfel spus, nu servesc la transmiterea de semnificații distincte) şi, invers, sunt ***nonechivalente*** (sau ***structural diferite***) atunci când servesc la transmiterea de semnificații diferite.

În baza tuturor exemplelor date până în acest punct, se pot infera următoarele definiții.

DEFINIȚIE

Fonemul **este amprenta mentală a unei clase de variante şi varietăți sonore (numite şi alofone sau unități echivalente), având aceleaşi trăsături fonologice distinctive.**

Se impun câteva precizări.

i) Fonemul este definit ca *amprentă mentală* a unei clase de sunete echivalente, deoarece el nu poate fi pronunțat niciodată la fel (vezi diferența dintre pronunțiile indivizilor şi chiar dintre cele ale aceluiaşi vorbitor de la un moment al vorbirii la altul).

ii) Fonemul funcționează ca o *invariantă* definită de o clasă de *variante* (realizări ale fonemului în practica vorbirii).

iii) În ciuda diferențelor de pronunție ale aceluiaşi fonem (relevante deci doar la nivel fonetic), există clase de sunete echivalente, această identitate lingvistică la nivelul funcțional al sunetelor putând fi stabilită cu ajutorul *trăsăturilor distinctive*.

iv) Inventarul fonematic (numărul finit de invariante sonore) al oricărei limbi se poate stabili, aşadar, prin reducerea variantelor sonore în baza identificării unor trăsături fonologice distinctive. Aceste trăsături fonologice se constituie, în teoria propusă de Roman Jakobson, Gunnar Fant şi Morris Halle (în 1951), într-un ansamblu de douăsprezece *cupluri opoziționale*, considerate universalii ale limbajului de către autorii teoriei, deoarece ar fi suficiente pentru a se face inventarul fonemelor oricărei limbi.

v) La începuturile fonologiei, fonemul era considerat *unitatea minimală* a domeniului. În lumina noilor descoperiri, anume că fonemul este o *matrice de trăsături distinctive*, problema a fost reconsiderată, *trăsătura distinctivă fonologică* este statuaă drept unitate minimală a fonologiei.

Iată şi definiția alofonelor.

DEFINIȚIE

Alofonele **reprezintă totalitatea *variantelor combinatorii* (sau *poziționale*, numite simplu şi *variante*) şi a *variantelor libere* (sau *individuale*, numite simplu şi *varietăți*) care caracterizează un *fonem*.**

În temeiul celor expuse în această secțiune, se pot formula **obiectivele principale ale fonologiei**:

i) ***inventarierea claselor de sunete echivalente*** specifice unei limbi prin segmentarea fluxului sonor continuu al vorbirii umane în unități indecompozabile în tranşe sonore mai mici;

ii) ***definirea claselor şi a claselor de clase*** nu din punct de vedere fonetic, ci după criteriul

relațiilor specifice pe care aceste clase le contractează (altfel spus, stabilirea identității sau nonidentității funcționale a unităților obținute prin **i)**);

iii) ***descrierea comportamentului*** elementelor inventarului de unități fonice invariante ale unei limbi unele în raport cu celelalte în lanțul vorbirii.

Simplificând, se poate spune că *fonologia* studiază *fonemele* (şi tot ce implică acestea din perspectiva funcțională a sunetelor vorbirii), pe când *fonetica* se ocupă de *sunetele vorbirii* (şi de toate aspectele fizice pe care le comportă acestea în procesul comunicării).

- **Semnul lingvistic**

În încheierea acestui subcapitol, nu ne mai rămâne decât să reamintim un alt concept central al lingvisticii moderne, ***semnul lingvistic***, pentru a face legăturile necesare cu domeniile foneticii şi fonologiei.

Semnul lingvistic – entitate biplană, conform definiției lui F. de Saussure – exprimă un raport de interdependență între un *semnificant* (complex sonor) şi un *semnificat* (semnificație, conținut).

Ansamblul semnificanților (al expresiilor sonore) dintr-o limbă constituie ***planul expresiei***. Ansamblul semnificaților (al semnificațiilor) dintr-o limbă constituie ***planul conținutului***. În terminologia lingvistică, *raportul de interdependență* dintre *expresie* şi *conținut* poartă numele de ***funcție-semn***.

Să ne reamintim...

- obiectul de studiu al fonologiei este constituit de *materialul sonor* al limbilor naturale date din perspectivă funcțională;
- fonemul este o *matrice mentală de trăsături distinctive*, care se realizează în practica vorbirii de fiecare dată prin pronunții mai mult sau mai puțin diferite, dar echivalente din punct de vedere structural;
- fonologia are ca obiective principale: *stabilirea inventarului fonemelor* unei limbi, *identificarea claselor de sunete echivalente* (structural identice) şi *studierea relațiilor* pe care le contractează fonemele între ele;
- studiul semnului lingvistic, ca expresie a reuniunii unui *semnificant* cu un *semnificat*, este indisolubil legat de particularitățile raportului de interdependență dintre *planul expresiei* şi *planul conținutului*.

7.4. Relații și corelații. Proba comutării și tipurile de distribuție

- **Relații și corelații**

Într-un sistem lingvistic, doi termeni se pot afla în cel puțin unul dintre următoarele două raporturi.

i) **Raportul *„și… și”*** (conjuncție logică, raport formalizat **a ∧ b**) – reprezintă coexistența în timp sau în spațiu a doi termeni *a* și *b*, altfel spus, un raport dinamic de succesiune.

Exemplu

Elementele unui sistem lingvistic contractează în lanțul vorbirii astfel de raporturi: în silaba [ta], de exemplu, [t] se află în relație cu [a] și invers.

ii) **raportul *„sau… sau”*** (disjuncție logică, raport formalizat **a ∨ b**) – reprezintă excluderea mutuală a doi termeni care contractează alternativ aceeași relație; cu alte cuvinte, acest raport se instituie numai atunci când *a* este adevărat, iar *b* este fals, sau invers, dar niciodată *a* și *b* nu pot avea aceeași valoare concomitent, ci numai alternativ; acest tip de raport se mai numește și ***corelație***.

Exemplu

În corelație se află, de exemplu, două consoane care pot preceda, în aceeași silabă, aceeași vocală: [t] și [s] pot preceda în aceeași silabă vocala [a], [ta] și [sa] fiind monosilabe în care poziția imediat antevocalică poate fi ocupată de [t] sau [s], dar numai alternativ.

Relațiile și corelațiile pot fi de naturi diferite:

a) ***raport de interdependență*** (raport formalizat **a ↔ b**) – *a* presupune cu necesitate existența lui *b* și invers.

Exemplu

În raport de interdependență se află, de exemplu, categoriile genului și numărului, a căror prezență este implicată reciproc la părțile nominale în limba română.

b) ***raport de dependență*** (raport formalizat **a** → **b**) – se stabileşte ca relație de dependență unilaterală între o constantă şi o variabilă; altfel spus, *a* îl presupune cu necesitate pe *b*, dar nu şi invers.

Exemplu
În raport de dependență se află, de exemplu, o semivocală şi o vocală într-un diftong/triftong, unde semivocala este elementul dependent, iar vocala cel independent. La fel stau lucrurile între o consoană şi o vocală în ceea ce priveşte constituirea unei silabe – consoana este variabila, deci elementul dependent, iar vocala este constanta şi elementul independent (care nu are nevoie pentru a constitui silabă de prezența unei consoane).

c) ***raport de constelație*** (raport formalizat **a** × **b**) – se stabileşte între două variabile, cu alte cuvinte, *a* nu îl presupune cu necesitate pe b şi nici invers (dar nici nu se exclud).

Exemplu
În raport de constelație se află două sunete, de exemplu, [s] şi [t], care pot apărea, consecutiv sau nu, în aceeaşi silabă ([stare, sat]), în silabe diferite ale aceleiaşi tranşe sonore ([sate]) sau în tranşe sonore diferite ([sare, tare]).

Găsiți şi alte exemple pentru ilustrarea raporturilor înfățişate mai sus.

- **Proba comutării şi tipurile de distribuție**

Comutarea şi cele trei tipuri de ***distribuție***, ca şi ***segmentarea*** (vezi *infra*) sunt probe şi operații (în fond, tot raporturi) necesare stabilirii inventarului fonematic al unei limbi (*reducția variantelor*), dar şi studierii relațiilor dintre elementele acestui inventar.

Comutarea este raportul existent între două unități care *corelează* atât în planul expresiei, cât şi în cel al conținutului. Altfel spus, *unei diferențe din planul expresiei îi corespunde una în planul conținutului*.

Aşadar, unitățile aflate în raport de comutare sunt *unități nonechivalente* (*structural diferite*), variante sonore ale unor foneme diferite (vezi şi *supra*, al doilea exemplu dat pentru diferențierea sunet/fonem). În această situație, spunem că acele două unități contractează *funcții-semn* diferite.

Invers, două unități care nu se află niciodată în raport de comutare într-o limbă sunt *unități echivalente* (*structural identice*), variante sonore ale aceluiaşi fonem (vezi şi *supra*, primul exemplu dat spre ilustrarea diferenței sunet/fonem). În această situație, spunem că acele două unități contractează aceeaşi *funcție-semn*.

La proba comutării, în vederea atingerii aceloraşi obiective, se alătură ***distribuția***. Tipurile de distribuție vor fi definite în cele ce urmează.

i) ***Distribuția contrastivă*** se stabileşte între doi termeni sau două serii de termeni care pot apărea alternativ în aceeaşi poziție. O corelație poate fi descrisă ca distribuție contrastivă, indiferent dacă cele două elemente ale corelației comută sau nu. După acest criteriu, distingem:

a) ***distribuție contrastivă fără comutare*** – doi termeni care se află în distribuție contrastivă şi nu comută, se află în *variație liberă*, sunt *sunete echivalente* (vezi exemplul de mai jos) de tipul *varietăți*, (vezi şi *supra*, subcap. 7.3.);

b) ***distribuție contrastivă cu comutare*** – dacă cei doi termeni ai corelației comută, atunci aceştia aparțin la clase diferite, sunt *sunete nonechivalente* (vezi exemplul de mai jos).

Exemple

- ❖ În limba română, **[n]** aflat înaintea unei consoane velare,**[k, g]**, poate fi pronunțat **[ŋ]** (consoană care corespunde unui [n] pronunțat foarte velar), în special în unele vaiante regionale: cf. [ba**n**kə] / [ba**ŋ**kə], unde **[n]** şi **[ŋ]** se află în *distribuție contrastivă fără comutare*, deoarece sunt sunete echivalente care alternează în aceeaşi poziție fără a atrage o modificare în planul conținutului.
- ❖ Tranşele sonore **[sak]** şi **[zak]** sunt în *distribuție contrastivă cu comutare*, deoarece **[s]** şi **[z]** sunt sunete nonechivalente care alternează în aceeaşi poziție atrăgând o modificare în planul conținutului (determină semnificații diferite).

ii) ***Distribuția complementară*** se stabileşte între doi termeni sau două serii de termeni care nu pot apărea niciodată alternativ în aceeaşi poziție. Cu alte cuvinte, termenii respectivi nu apar niciodată în distribuție contrastivă, se exclud reciproc în toate contextele. Doi termeni aflați în distribuție complementară nu pot comuta, aşadar sunt sunete echivalente de tip *variante* (*combinatorii*, *poziționale* – vezi *supra*, subcap. 7.3.).

Exemplu

În limba română, vocalele anteriorizate (pronunțate palatalizat) **[å, o̊, ů]** apar numai după sunetele **[č, ğ, k', g', ě, ĭ]**. Din această poziție este exclusă ocurența vocalelor [a, o, u] şi invers. Rezultă de aici că **[a]** şi **[å]**, **[o]** şi **[o̊]**, **[u]** şi **[ů] nu** comută (de exemplu, [a] din [kar] cu [å] din [k'år]).

Sunetele aflate în distribuție complementară sunt *varietăți* (vezi *supra*) ale aceluiaşi fonem, deci **[a, o, u]** şi **[å, o̊, ů]** nu pot apărea niciodată unele în locul celorlalte (căci, după sunetele palatale menționate, vocalele respective se anteriorizează implicit), dar sunt alofone de tip varietăți ale fonemelor /a, o, u/.

iii) ***Distribuția defectivă*** se stabileşte între doi termeni sau două serii de termeni care nu contrastează în toate pozițiile. Altfel spus, dacă există cel puțin un context în care este exclusă ocurența alternativă a acelor termeni care contrastează în alte contexte, spunem că aceşti termeni sunt în distribuție defectivă.

Distribuția defectivă reprezintă o modalitate generală de distribuție a segmentelor fonice, pentru că nu există în nicio limbă niciun cuplu de sunete care să contrasteze în absolut toate pozițiile. Aşadar, distribuția defectivă este indispensabilă stabilirii echivalenței/noechivalenței sunetelor, deci a inventarului fonematic al unei limbi. Totodată, acest tip de distribuție evidențiază *grupurile monofonematice* ale unei limbi.

Grupurile monofonematice sunt grupuri de sunete care au valoarea unui singur fonem. Aşa sunt considerați diftongii şi triftongii, de exemplu, din punct de vedere funcțional (pentru că nu se despart, ci fac parte din aceeaşi silabă). O situație aparte se înregistrează la africate, acestea fiind grupuri monofonematice speciale, reprezentând coarticularea a două sunete, rezultanta fiind un sunet nou.

Aşadar, pentru a stabili dacă două segmente fonice aparțin la clase diferite de sunete echivalente, este suficient ca ele să comute în câteva poziții sau cel puțin într-o poziție. Posibilitatea de a contrasta într-un număr mai mare de poziții măsoară numai *randamentul funcțional* al opoziției respective şi nu calitatea ei.

În exemplul de mai jos se va vedea cum ajută distribuția defectivă la a demonstra că [ț], deşi este rezultatul coarticulării sunetelor [t] şi [s], este un sunet distinct.

Exemplu

Pentru a stabili că **[ț]** este un sunet distinct de sunetele **[t]** şi **[s]**, va trebui să găsim un context din care ocurența alternativă a sunetelor [ț, t, s] este exclusă. Mai întâi trebuie observat că sunetele menționate contrastează (şi comută) în diverse contexte, vezi, de exemplu: **[țak] / [tak] / [sak]** sau **[țarə] / [tară] / [sarə]**. Deci este exclusă distribuția complementară.

Există însă un context din care sunetele respective se exclud reciproc, nu contrastează: este posibilă în limba română tranşa **[hoț^{i}]**, dar ireperabile tranşele ***[hot^{i}]**, ***[hos^{i}]**. Cu alte cuvinte, înaintea lui [^{i}] asurzit şi asilabic şi precedat de o vocală nu poate apărea decât consoana [ț] şi este exclusă ocurența consoanelor [t] şi [s].

Aşadar, distribuția defectivă a evidențiat faptul că [ț], [t] şi [s] sunt sunete nonechivalente, aparținând la foneme diferite.

Imaginați alte exemple pentru toate tipurile de distribuție descrise şi ilustrate mai sus. Urmăriți când distribuția în cauză presupune raport de comutare şi când nu.

7.5. Segmentarea. Trăsăturile distinctive fonologice

Segmentarea fluxului fonic este şi ea o operație necesară pentru a se putea ajunge la stabilirea unui inventar de unități.

De exemplu, pentru tranşele sonore **[tak, dak, sak]**, asociate conținuturilor {tac}, {dac}, {sac}, segmentarea se realizează astfel:

- se izolează un element constant [-ak], aflat în relație cu elementele [t], [d], [s];
- între [t], [d], [s] se stabileşte o corelație;
- între [t], [d], [s] există un raport de comutare, aşadar cele trei segmente sunt structural diferite.

La fel, pentru contextele sonore [kat, kot, kît] asociate conținuturilor {cat}, {cot}, {cât}, putem stabili existența unui raport de comutare şi între segmentele [a, o, î], ajungând la aceeaşi concluzie a nonidentității lor structurale.

De asemenea, pentru contextele sonore [pak, pat, par], se poate izola secvența comună [pa-], iar corelației la nivelul expresiei dintre [k, t, r] îi va corespunde o corelație la nivelul conținutului, astfel încât putem conchide că şi [k, t, r] sunt nonidentice structural.

Generalizând, se poate spune că o tranşă sonoră **[ab]** (sau mai extinsă) poate fi segmentată din punct de vedere structural în *a* şi *b* dacă cel puțin unul dintre cele două elemente (*a* sau *b*)

intră în raport de comutare cu un alt element *c* – cu alte cuvinte, dacă în limba dată, alături de expresia *ab*, există cel puțin una din expresiile *ac* sau *cb*.

Segmentarea serveşte la inventarierea unităților şi la organizarea lor în două categorii: *vocalele* (care au capacitatea de a forma singure o silabă)şi *consoanele* (care nu pot forma silabă decât dacă sunt însoțite de unități din prima categorie). Cele două categorii se află în relație de dependență unilaterală (vezi *supra*).

Din toate cele înfățişate mai sus, se poate desprinde următoarea definiție:

DEFINIȚIE

Sistemul fonologic **este ansamblul unităților rezultate dintr-o operație de reducție a variantelor. Descrierea sistemului fonologic se face prin definirea elementelor sale în raport cu relațiile specifice pe care ele le contractează.**

Din aplicația de mai jos se va putea vedea cum o segmentare, cu evidențierea trăsăturilor distinctive fonologice, reprezintă o analiză fonologică ce are rezultat demonstrarea diferenței fonologice dintre două sau mai multe tranşe sonore.

Exemplu

Se dau tranşele sonore **[tok]**, **[dok]**, **[fok]**, **[sok]**. Se va demonstra prin segmentarea după poziția inițială şi prin operația de reducere a trăsăturilor distinctive fonologice a sunetelor segmentate în ce constă opoziția fonologică a tranşelor date.

După operația de segmentare se observă că [t, d, f, s] contractează alternativ aceeaşi relație cu segmentul [-ok], altfel spus, contrastează în aceeaşi poziție. Pentru a răspunde cerinței, se va recurge la operația de reducere a trăsăturilor distinctive fonologice pentru toate perechile permise de combinațiile tranşelor date.

Astfel, pentru cuplul **[tok]/[dok]** avem:
[t]: ~~oclusivă~~ + ~~dentală~~ + surdă + [-ok]
[d]: ~~oclusivă~~ + ~~dentală~~ + sonoră + [-ok]
sonoritate;

pentru cuplul **[tok]/[fok]**:
[t]: oclusivă + dentală + ~~surdă~~ + [-ok]
[f]: fricativă + labio-dentală + ~~surdă~~ + [-ok]
ocluziune/fricțiune, localizare dentală/labio-dentală;

pentru cuplul **[tok]/[sok]**:
[t]: oclusivă + ~~dentală~~ + ~~surdă~~ + [-ok]
[s]: fricativă + ~~dentală~~ + ~~surdă~~ + [-ok]
ocluziune/fricțiune;

pentru cuplul **[dok]/[fok]**:
[d]: oclusivă + dentală + sonoră + [-ok]
[f]: fricativă + labio-dentală + surdă + [-ok]
ocluziune/fricțiune, localizare dentală/labio-dentală, sonoritate;

pentru cuplul **[dok]/[sok]**:
[d]: oclusivă + ~~dentală~~ + sonoră + [-ok]
[s]: fricativă + ~~dentală~~ + surdă + [-ok]
ocluziune/fricțiune, sonoritate;

pentru cuplul **[fok]/[sok]**:
[f]: ~~fricativă~~ + labio-dentală + ~~surdă~~ + [-ok]
[s]: ~~fricativă~~ + dentală + ~~surdă~~ + [-ok]
localizare dentală.

Concluzie: S-a demonstrat astfel că segmentarea şi evidențierea trăsăturilor distinctive reprezintă o formulă viabilă de analiză fonologică a tranşelor sonore şi de identificare a unităților nonechivalente.

Să ne reamintim...

- unitățile nonechivalente ale inventarului fonematic al unei limbi contractează diverse relații între ele;
- identificarea corectă a raporturilor dintre sunetele unei limbi şi aplicarea diverselor probe şi operații (comutarea, distribuția, segmentarea) conduc la stabilirea inventarului fonematic al limbii respective şi studierea dverselor restricții contextuale (combinatorii) relativ la sunetele acelei limbi.

7.6. Unități segmentale şi suprasegmentale

Pentru definirea unităților segmentale şi suprasegmentale trebuie definite mai întâi noțiunile: ***sintagmă fonologică***, ***silabă*** şi raporturi ***heterosintagmatice şi homosintagmatice***.

DEFINIȚIE

Sintagma fonologică **este o structură constituită printr-un raport de dependență între o silabă şi un element dependent de ea, din categoria accentelor sau a intonațiilor.**

DEFINIȚIE

Silaba **este cea mai mică tranşă sonoră susceptibilă de a fi caracterizată printr-un accent şi numai unul. Silaba întreține cu accentul şi intonația un raport de dependență: silaba poate fi accentuată şi/sau intonată. Silaba este elementul constant, iar accentul şi intonația reprezintă variabilele, elementele dependente.**

DEFINIȚIE

Raportul *homosintagmatic* este raportul care se stabileşte în interiorul aceleiaşi sintagme între membrii ei constitutivi.

Exemplu

Între accentul [ˈ] şi silaba [da] se stabileşte un raport *homosintagmatic*.

DEFINIȚIE

Raportul care se stabileşte între elementele unor sintagme diferite se numeşte *heterosintagmatic*.

Exemplu

În secvența /desfak/, cele două silabe intră în relație cu accentele [ˈ, ◦] astfel:

- când [′] afectează silaba /fak/, silaba /des/ va primi accentul [◦] sau accentul ['], fiind posibile sintagmele fonologice /◦ des ′fak/ sau /′des fak/;
- când silaba /des/ are accentul [◦], silaba /fak/ are cu necesitate accentul [′], realizându-se sintagma fonologică /◦ des ′fak/.

Dependența dintre cele două secvențe fonologice este *heterosintagmatică*.

- ***Unitățile segmentale*** includ *vocalele*, *semivocalele* şi *consoanele*, unități care constituie segmentul fonic. Acest tip de unități se caracterizează prin imposibilitatea de a contracta raporturi de dependență *heterosintagmatică*.

- ***Unitățile suprasegmentale*** sunt *accentul* (unitate intensivă) şi *intonația* (unitate extensivă). Acest tip de unități se caracterizează prin posibilitatea de a contracta raporturi de dependență *heterosintagmatică*. Ele nu constituie segmente fonice, ci le caracterizează.

7.7. Rezumat

Unitatea de învățare 7 prezintă sintetizează noțiunile fundamentale în studiul fonologiei, subliniindu-se totodată obiectivele acestei discipline lingvistice şi reluându-se aspecte definitorii pentru înțelegerea semnului lingvistic din perspectiva domeniului înfățişat. Se descriu raporturile dintre unitățile fonologice şi toate probele şi operațiile necesare inventarierii fonemelor unei limbi şi studierii raporturilor dintre acestea: comutarea, tipurile de distribuție, segmentarea. În secțiunea finală se prezintă alte noțiuni fundamentale în domeniul fonologiei: sintagma fonologică, silaba, raporturile hetero- şi homosintagmatice, unitățile segmentale şi suprasegmentale ale sistemului lingvistic.

7.8. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

Răspundeți cerințelor:

1. Se dau tranşele sonore [č'arə], [karə]. Acestea se află în distribuție:
   a) contrastivă;
   b) complementară;
   c) defectivă.
2. Se dau tranşele sonore [k'or], [kor]. Acestea se află în distribuție:
   a) complementară cu comutare;
   b) contrastivă cu comutare;
   c) complementară.
3. Cuplul de tranşe sonore [dar] / [jar] se diferențiază prin:
   a) articulare oclusivă / africată şi sonoritate;

b) localizare dentală / labio-dentală şi sonoritate;
c) ocluziune / fricțiune, localizare dentală / prepalatală.

4. Cuplul de tranşe sonore [pune] / [bune] se diferențiază prin:
   a) articulare oclusivă / africată;
   b) sonoritate;
   c) localizare labio-dentală / bilabială.
5. Cuplul de tranşe sonore [kot] / [tot] se diferențiază prin:
   a) localizare velară / dentală;
   b) articulare oclusivă / fricativă;
   c) sonoritate.

7.9. Tema de control nr. 1 (se predă conform graficului stabilit la prima activitate tutorială)

Răspundeți cerințelor de mai jos, bifând pe formularul nominal de la sfârşitul testului soluția corectă. Se va preda la data stabilită doar formularul nominal menționat.

NOTĂ: Subiectele au în mod obligatoriu o singură soluție corectă.

1. Raportul corect sunet/literă pentru cuvintele *stinghereau*, *inextingibil*, *genunchi* se află în seria:
   a) 9/11; 12/12; 7/8;
   b) 10/11; 13/12; 6/8;
   c) 11/10; 12/13; 8/7.
2. În enunțul *I-am văzut cu propriii mei ochi* vocala [i] apare:
   a) de 6 ori;
   b) de 2 ori;
   c) de 4 ori.
3. Există triftongi în toate cuvintele din seria:
   a) mi-ai spus, leoaică, iei, veneau;
   b) Ioana, duceau, chioară;
   c) aripioară, vioi, stăteau.
4. Sunt mai multe sunete decât litere în toate cuvintele din seria:
   a) propriii, eczemă, asterisc;
   b) micsandră, excursie, gherghef;
   c) pix, sfinx, excavator.
5. Sunt mai multe litere decât sunete în seria:
   a) chemare, gherghef, membrii;
   b) kaki, ghiul, gheată;
   c) ghețuş, ceartă, examen.
6. În cuvintele *şfichiuitoare*, *geamparagiu*, *erau* există:
   a) 5 C, 5 V, 2 S/5 C., 4 V, 2 S/1 C, 3 V, 1 S;
   b) 5 C, 4 V, 2 S/5 C, 4 V/1 C, 2 V, 1 S;
   c) 5 C, 5 V, 1 S/5 C, 4 V, 1 S/1 C, 2 V, 2 S.

7. Alegeți varianta care conține 3 valori fonetice ale literei „**i**”:
   a) tinichigiu, unduire, cochilii;
   b) liotă, pieton, ghinion;
   c) pini, aceiaşi, ciur.
8. Litera **„e”** corespunde la trei sunete diferite în cuvintele din seria:
   a) iepure, deal, ea, cer;
   b) ceainic, ei, ceară, gheață;
   c) gherghef, meargă, ger, ceas.
9. Indicați seria în care palatala **/k’/** corespunde la patru reprezentări grafice diferite:
   a) kilometru, chin, kenyan, chior;
   b) chenar, chin, quetzal, kilovolt;
   c) chenar, cină, quetzal, kilovolt.
10. Cuvintele **exotic** şi **exod** se pronunță corect:
    a) [eksotik], [eksod];
    b) [egzotik], [eksod];
    c) [egzotik], [egzod].
11. Accentul este *oxiton* în toate cuvintele din seria:
    a) canin, răspopit, albeață, magazioner;
    b) dresor, năduf, trotuar, protocol;
    c) prevedere, musaca, cheltuială, onix.
12. Accentul este *paroxiton* în toate cuvintele din seria:
    a) raritate, prelucrabil, magazie;
    b) brancardier, zănatic, muştar;
    c) zăbrele, yoga, rotocol.
13. Accentul este *proparoxiton* în toate cuvintele din seria:
    a) solicitudine, februarie, propoziție;
    b) marmotă, veveriță, romanică;
    c) organic, racilă, butelie.
14. Accentul diferențiază semantic toate cuvintele din seria:
    a) tráfic/trafíc, íntim/intím;
    b) simpózion/simpozíon, companíe/compánie;
    c) dómino/dominó, vestibúl/vestíbul.
15. Sunt accentuate corect toate cuvintele din seria:
    a) anaforă, verígă, campanúlă;
    b) bólnav, doctoríță, jílav;
    c) cățină, tráfic, rabín.
16. Sunt numai variante accentuale în seria:
    a) lápoviță/lapovíță, máfie/mafíe;
    b) rábin/rabín, vápor/vapór;
    c) sátiră/satíră, gíngaş/gingáş.
17. Sunt scrise corect cuvintele din seria:
    a) gheață, trunchea, scheaună;
    b) ghiață, trunchia, schiaună;
    c) gheață, trunchia, scheaună.
18. Seria cu toate formele grafice greşite este:
    a) herculeean, marfar, patrat;
    b) masor, încrusta, vindecativ;
    c) importuna, frustat, fratricid.
19. Seria cu toate formele grafice corecte este:
    a) paliativ, knockout, karate;
    b) coleziune, cozeur, maseză;
    c) grimeur, sufleor, şodron.

20. Prima formă este corectă în ambele cupluri din seria:
    a) asterix/asterisc, espropriat/expropriat;
    b) hamger/hanger, jurisprudență/juristprudență;
    c) escaladare/excaladare, oprobriu/oprobiu.
21. Prima formă este greşită în ambele cupluri din seria:
    a) espadrilă/expadrilă, jurisdicție/juristdicție;
    b) jeratic/jăratic, egzemă/eczemă;
    c) tixit/ticsit, micsandră/mixandră.
22. Sunt corecte toate formele grafice din seria:
    a) cocs, nylon, knockdown, week-end;
    b) cox, nylon, cnocdaun, week-end;
    c) cocs, nailon, knockdown, weekend.
23. Se află numai cuvinte care se pot despărți şi după principiul morfolexical în seria:
    a) panromanic, hipotensiv, arhiplin;
    b) decatlon, inacceptabil, monoclu;
    c) antiderapant, geometrie, anodin.
24. Indicați seria în care se află numărul corect de silabe pentru cuvintele *juxtapoziție*, *oleaginos*, *Zeus*:
    a) 5, 4, 1;
    b) 6, 5, 1;
    c) 6, 4, 2.
25. Sunt despărțite corect cuvintele din seria:
    a) bi-bli-o fil, i-o-no-sfe-ră, şi-fo-ni-er;
    b) bi-blio-fil, io-no-sfe-ră, şi-fo-nier;
    c) bi-bli-o fil, i-on-o-sfe-ră, şi-fo-ni-er.
26. Sunt despărțite corect cuvintele din seria:
    a) vi-nie-tă, her-cu-le-ean, deo-cam-da-tă;
    b) vi-ni-e-tă, her-cu-lean, de-o-cam-da-tă;
    c) vi-nie-tă, her-cu-le-an, de-o-cam-da-tă.
27. Unitatea fonologică **/ə/** este:
    a) deschisă, centrală, compactă, silabică;
    b) închisă, anterioară, difuză, silabică şi nesilabică;
    c) semideschisă, posterioară, gravă, silabică.
28. Se dau cuplurile de tranşe sonore: [g'arə]/[garə], [lunkə]/[luŋkə], [nərĭ]/[mərĭ]. Acestea sunt în distribuție:
    a) complementară, contrastivă, contrastivă;
    b) complementară, defectivă, contrastivă;
    c) contrastivă, defectivă, complementară.
29. Indicați seria care conține numai tranşe sonore în care se manifestă ocluziunea incompletă:
    a) imn, astm, rampă;
    b) istm, tumbă, rând;
    c) pumn, bumb, basm.
30. Se dau tranşele sonore [dar], [sar]. Acestea se opun fonologic prin:
    a) ocluziune/fricțiune, sonoritate;
    b) localizare dentală/velară, sonoritate;
    c) sonoritate.

REZOLVARE – TEMA DE CONTROL 1

Numele şi prenumele.....

Grupa.....

	A	B	C		A	B	C		A	B	C
1				**11**				**21**			
2				**12**				**22**			
3				**13**				**23**			
4				**14**				**24**			
5				**15**				**25**			
6				**16**				**26**			
7				**17**				**27**			
8				**18**				**28**			
9				**19**				**29**			
10				**20**				**30**			

BAREM: 30 soluții corecte × 0,30 p. + 1 p. of. = 10 p.

Unitatea de învățare 8. ELEMENTE DE LEXICOLOGIE. CONCEPTE OPERAȚIONALE ÎN STUDIUL VOCABULARULUI

Cuprins

8.1. Introducere.....76
8.2. Obiectivele unității de învățare.....76
8.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii lexicologiei. Lexicologia şi lexicografia – relația cu semantica.....77
8.4. Disponibilitatea lexicală. Vocabularul limbii române contemporane.....80
8.5. Rezumat.....85
8.6. Test de autoevaluare.....85

8.1. Introducere

Unitatea de învățare 8 prezintă noțiunile fundamentale în studiul vocabularului, delimitează domeniul specific de cercetare al lexicologiei şi descrie, în linii generale, raporturile lexicologiei cu alte discipline ale limbii. De asemenea, se prezintă coordonatele a ceea se numeşte *vocabular contemporan*, cu aplicație la limba română.

8.2. Obiectivele unității de învățare 8

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să indice obiectul de studiu al lexicologiei şi obiectivele acestei discipline lingvistice;
- să utilizeze corect diversele concepte fundamentale în studiul vocabularului;
- să recunoască diversele raporturi existente între lexicologie şi celelalte discipline lingvistice;
- să înțeleagă relația dintre disponibilitatea lexicală a vorbitorului şi vocabularul contemporan al limbii sale native.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 1½ h.

8.3. Obiectul de studiu, obiectivele şi domeniul de cercetare proprii lexicologiei. Lexicologia şi lexicografia – relația cu semantica

Dat fiind caracterul introductiv al acestui curs, vom folosi pe parcursul întregii prezentări termenul **lexic** în accepția largă, de cvasisinonimie cu **vocabular**.

Accepția restrânsă a termenului ***lexic*** este aceea de „totalitate a lexemelor unei limbi [...], ansamblul unităților lexicale la nivelul limbii, de care dispun toți vorbitorii; este o realitate a limbii la care nu se poate ajunge decât prin cunoaşterea vocabularelor concrete, particulare [...]" (DSL, op. cit.; vezi şi accepția termenului în gramatica generativă în acelaşi dicționar).

Vocabularul desemnează „fie a) totalitatea cuvintelor unei limbi, fie b) ansamblul cuvintelor utilizate de un locutor dat în împrejurări date, fie c) într-un mod nedeterminat, o listă de cuvinte" (DSL, op. cit.). În mod evident, accepția a) face obiectul acestui demers, însă, în măsura în care ilustrează diverse aspecte legate de a), se vor face referiri şi la celelalte două (de exemplu, în vederea explicării dinamicii vocabularului, a îmbogățirii lui, a selecției operate de un vorbitor în anumite împrejurări etc.).

Aşadar, iată definiția generală a lexicologiei:

DEFINIȚIE GENERALĂ

Lexicologia **este o disciplină ştiințifică relativ recentă (în raport cu lexicografia, dar mai veche decât semantica) care are drept obiect de studiu *lexicul* (vocabularul) unei limbi.**

Autonomizarea lexicologiei ca disciplină lingvistică, deci cu obiect propriu de cercetare, s-a produs datorită teoriei saussuriene, conform căreia cuvântul face parte dintr-o structură, iar sensul lui se defineşte negativ (adică în opoziție cu alt(e) sens(uri) al(e) aceluiaşi cuvânt), în funcție de contextul în care apare.

Lexicologia a introdus în studiul lingvistic descrierea câmpurilor semantice (clase de cuvinte grupate după sens), atât prin abordare semasiologică (semantică lexicală diacronică), cât şi onomasiologică (semantică lexicală sincronică).

Lexicul se poate studia din diverse *perspective* (în manieră tradiţională – sub aspectul evoluţiei semantice, sub aspect etimologic, sub aspectul mecanismelor de formare a tuturor creaţiilor lexicale noi; în lexicologia modernă şi sincronic – de exemplu, sub raportul frecvenţei cuvintelor, deci statistic etc.) şi prin diverse *metode* (de exemplu, tradiţionale, formale, logico-filozofice etc.). Câmpul de aplicaţie fiind aşa de larg (întreg lexicul unei limbi) şi preocuparea pentru definirea sensului cuvintelor fiind comună cel puţin cu cea a semanticii şi cu cea a lexicografiei, lexicologia se relevă ca o ştiinţă eterogenă şi interdisciplinară prin însuşi obiectul ei. De aceea, în vederea unor clarificări sau a operării unor taxinomii, lexicologia se foloseşte de rezultatele şi instrumentele puse la dispoziţie îndeosebi de semantica modernă.

Cum ***cuvântul*** este *unitatea de bază (minimală) a lexicologiei* încă de la originile ei, definirea lui este esenţială. Aceasta se face, de regulă, considerându-se unitatea lexicală izolat de context sau enunţ. Contextul sau enunţul sunt doar implicate în procesul definirii cuvântului.

Lexicologia s-a arătat interesată şi de mecanismul formării cuvintelor, însă nu trebuie considerate „unităţi minimale” afixele susceptibile de a fi purtătoare de sens (deci cu rol lexical) sau chiar „încărcate” cu sens (cazul prefixoidelor şi sufixoidelor); toate aceste afixe şi elemente de compunere nu au autonomie deplină, precum se va demonstra că are cuvântul.

Cuvântul comportă diverse definiţii în funcţie de perspectiva aleasă. Din perspectiva lexicologiei, cuvântul este *unitate lexicală*, adică este *autonom*, pentru că satisface condiţiile de fixare a limitelor pe care le implică orice unitate. Precizarea limitelor unei unităţi se face prin izolare. Procedeele de izolare sunt: *permutarea*, *substituţia* şi *distribuţia*. Aplicarea acestor operaţii unui cuvânt dintr-un enunţ simplu este suficientă pentru a demonstra autonomia acestuia.

Propoziției *Ion desenează frumos*, de exemplu, îi corespund cinci formule de ***permutare*** (după toate pozițiile), toate având un înțeles global (o anumită persoană face o anumită acțiune într-un anumit fel):

Desenează Ion frumos.
Frumos desenează Ion.
Frumos Ion desenează.
Desenează frumos Ion.
Ion frumos desenează.

Deşi se înregistrează diferențe în fiecare formulare, în funcție de poziția cuvintelor, sensul global menționat se păstrează, ceea ce demonstrează valabilitatea permutării.

Substituția unui termen întăreşte această constatare: cf. *Ion vorbeşte frumos*. Schimbarea sensului global se datorează deci substituirii termenilor şi nu permutării lor, de unde rezultă că *desenează* şi *vorbeşte* sunt unități diferite. Pentru a evidenția acest lucru, termenul supus analizei nu trebuie înlocuit cu un sinonim (*desenează* cu sinonimul parțial *pictează*, de exemplu). În acest caz se anulează efectele substituției şi este nevoie de o nouă probă, *distribuția*.

Distribuția stabileşte contextele compatibile şi incompatibile fiecărui termen. De exemplu, verbul *desenează* se combină numai cu un nume de ființă cu trăsătura [+ uman] (*Gheorghe*, *Maria*, *studentul*, *elevul* ş.a.m.d.), nu şi cu nume de tipul: *pisica*, *caloriferul* etc. Pe de altă parte, verbul *vorbeşte* se poate combina cu: *frumos*, *bine*, *mult*, *încet*, *tare*, *clar*, *elevat* etc. Verbul în cauză nu admite însă contexte adverbiale de tipul: *perpendicular*, *manual*, *oblic*, *întunecat* etc. (vezi despre *contextele reperate* şi *diagnostice* în *Limba română contemporană*, op. cit., p. 12; vezi şi subcap. *Autonomia cuvântului*, ibidem, p. 12-14).

Pentru că am menționat la începutul acestui subcapitol termenul *lexicografie*, oferim în cele ce urmează câteva repere ale domeniului desemnat de termenul în cauză.

Lexicografia se ocupă cu alcătuirea dicționarelor. S-a dezvoltat ca ştiință de-abia în secolul al XX-lea, deşi dicționare elaborate după criterii şi cu metode nu foarte sistematice se înregistrează în număr foarte mare şi până la această dată. Originile disciplinei se leagă de numele cardinalului Richelieu, la a cărui inițiativă s-a înființat, în 1634, Academia Franceză. Obiectivele principale erau, atunci ca şi azi, conservarea şi cultivarea limbii. Ca o primă modalitate de atingere a acestor obiective, s-a pornit la elaborarea unei gramatici şi a unui

dicționar ale limbii franceze.

Lexicografia se foloseşte în vederea sistematizării articolelor de dicționar (tipologia dicționarelor fiind extrem de diversă) de rezultatele cercetărilor din domeniile *lexicologiei* (aceasta punând la dispoziție informații despre structura vocabularului, despre posibilitățile de organizare, despre mobilitatea lui etc.), *semanticii* (lexicografia este interesată, în special, de semantica lexicală), *etimologiei*, *gramaticii* şi *foneticii*. Dicționarele se află în relație directă cu semantica modernă prin principiul metodologic comun aplicat: *studiul relațional al cuvintelor*, care pune în evidență *asemănările* şi *deosebirile*.

Pentru a nu afecta coerența materialului de față, am preferat să oferim o schemă tipologică a dicționarelor – evident, fără pretenții de exhaustivitate – şi un scurt istoric al lexicografiei româneşti în *Anexa 2* a cursului.

Plecând de la exemplul dat pentru demonstrarea calității de unitate minimală a cuvântului pentru lexicologie, imaginați şi alte exemple prin care să demonstrați autonomia cuvântului ca unitate lexicală cu ajutorul operațiilor de *permutare*, *substituție* şi *distribuție*.

8. 4. Disponibilitatea lexicală. Vocabularul limbii române contemporane

DEFINIȚIE GENERALĂ

Vocabularul contemporan **al unei limbi reprezintă totalitatea cuvintelor utilizate în sincronie la toate nivelurile limbii.**

Este evident însă că termenul „totalitatea" nu trebuie înțeles în mod absolut, pentru că *mobilitatea* vocabularului împiedică un inventar complet şi definitiv. Pe de altă parte, vocabularul pus la dispoziție de dicționare este unul *ideal*. Aceasta înseamnă că, în afara *vocabularului fundamental* al unei limbi, niciun vorbitor nativ al acelei limbi nu cunoaşte în totalitate *masa vocabularului*. Un vorbitor cult recunoaşte aproximativ 30.000 de cuvinte. Aşadar, vorbitorii cunosc numai o mică parte a masei vocabularului şi folosesc o şi mai mică parte din această secțiune care este nu numai mobilă, ci şi foarte eterogenă.

Cunoaşterea, aspect al ***competenței lingvistice***, depinde de foarte mulți factori: gradul de inteligență, mediul formativ, gradul de instrucție şi de cultură etc.

Folosirea, aspect al ***performanței lingvistice***, depinde de diverse contexte: adaptarea în relație cu interlocutorul, adecvarea la situația de enunțare, actualizarea unui limbaj de specialitate în funcție de profesia vorbitorului, selectarea anumitor forme în cazul discursului scris (şi el posibil în nenumărate variante: după destinatar, după subiect...) etc.

Recunoaşterea de către vorbitor a unor cuvinte (aspect al *competenței lingvistice*, dar şi al *performanței lingvistice* dintr-o anumită perspectivă) ca aparținând limbii lui materne este posibilă dată fiind existența în aceste cuvinte a cel puțin unei caracteristici specifice limbii în cauză (o asemănare fonetică, structura morfematică etc.).

De cele mai multe ori, datorită acestor ***indici de formă***, recunoscuți spontan, şi datorită ***indicilor de conținut*** (afixe purtătoare de sens, context, informație etimologică), vorbitorul poate chiar să depisteze sensul acestor cuvinte. Am menționat fenomenele cunoaşterii, recunoaşterii şi folosirii cuvintelor, deoarece ele se află în directă legătură nu numai cu actualizarea unei limbi, ci şi cu protejarea şi cultivarea acesteia.

Prin microtestul propus mai jos, dorim să ilustrăm cum se poate identifica sensul corect al unui cuvânt chiar dacă, presupunem, el nu a mai fost reperat de anumiți vorbitori în vreun context anterior. Rezolvarea va încerca să evidențieze elementele care țin de ceea se numeşte *disponibilitate lexicală.* Este evident, că în cazul vorbitorilor non-nativi, această disponibilitate este mult diminuată.

Exemplu
Indicați sensul corect al cuvintelor:

1. ***inextricabil***
   - **a)** complicat;
   - **b)** care nu se strică.
2. ***interpolat***
   - **a)** supus interogatoriului de către INTERPOL;
   - **b)** inserat;
   - **c)** somat să răspundă.
3. ***verbiaj***
   - **a)** vertij;
   - **b)** logoree.
4. ***ventriloc***
   - **a)** ființă fabuloasă care mănâncă luna şi soarele;
   - **b)** cavitate naturală în anumite organe;
   - **c)** care vorbeşte fără a articula.

REZOLVARE:

1 a. Se recunoaşte cuvântul ca aparţinând limbii române după sufixul *-bil*. Se elimină sensul b) în conformitate cu principiul „prieteni falşi” (< (engl.) *false friends*; de ex., (engl.) *library* seamănă cu *librărie* din română, dar înseamnă „bibliotecă”). Aşadar, nu se va considera drept corectă acea variantă care conţine un cuvânt foarte asemănător cu cel dat în cerinţă sau care propune o definiţie (corespunzătoare unui cuvânt existent în limbă – ca la 2 c, 4 a, b – sau artificială – ca la 2 a) al cărei cuvânt corespunzător este asemănător fonetic cu cel din cerinţă.

2 b. Se recunoaşte cuvântul ca aparţinând limbii române după sufixul participial *-at*. Se elimină sensurile a) (care propune o definiţie artificială) şi c) (definiţie căreia îi corespunde lexemul *interpelat*).

3 b. Se elimină sensul a) pe principiul „prieteni falşi”.

4 c. Se elimină sensurile de la a) şi b) conform aceluiaşi principiu (a) – *vârcolac*, b) *ventricul*).

actualizarea unei limbi, ci şi cu protejarea şi cultivarea acesteia.

Sunt situaţii în care informaţia etimologică ajută la depistarea sensului. Ilustrăm acest aspect printr-un enunţ pentru care sunt imaginate variante.

Sensul cuvântului ***dipsoman*** este:

a) capsoman;

b) persoană care simte nevoia patologică de a consuma băuturi alcoolice;

c) specialist în scufundări la mare adâncime.

Dacă varianta a) se elimină ca fiind evident artificială (*capsoman* este un cuvânt destul de frecvent în limba vorbită şi înseamnă „greu de cap”, „lipsit de inteligenţă”, dar şi „îndărătnic, încăpăţânat”), varianta c) poate crea dificultăţi celor care fac legătura între *deep* (< engl. „adânc”) şi o eventuală adaptare a lui fonetică în română la [dip]. Lăsând la o parte explicaţii mai ample care comportă o discuţie din perspectiva istoriei limbii şi a dinamicii vocabularului, credem că sensul corect b) se poate depista prin recunoaşterea elementului component *-man* (regresiv din fr. *manie* „manie”) şi sensul asociat „nevoie patologică”.

Imaginaţi variante de răspuns la o cerinţă identică pentru cuvintele: *foburg*, *pinacotecă*, *specios*, *apocrif*.

DEFINIȚIE

Vocabularul limbii române contemporane **reprezintă mulțimea cuvintelor în uz începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, de când datează modernizarea morfosintaxei, sintaxei şi a lexicului.**

Modernizarea s-a produs în mai multe direcții, însă a atins în primul rând aspectul cult, normat, al limbii, adică limba literară (standard). Prin urmare, studiul vocabularului limbii române contemporane nu se arată interesat de *arhaisme* sau de *sensuri arhaice*, ele reflectând perioade vechi ale limbii, sau de *regionalisme*, acestea fiind variante strict teritoriale ale limbii (ele fac obiectul investigației dialectologice). Arhaismele şi regionalismele fac obiectul de studiu al lexicologiei doar în măsura în care ele mai întreţin vreun raport cu limba literară sau cu uzul actual în anumite contexte de enunțare.

De pildă, nu intră în preocupările lexicologilor care studiază vocabularul contemporan al limbii române ***arhaisme*** precum: *gubav* („lepros”), *eftenşug* („îndurare”), *împielița* („a (se) întrupa”), *englendisi* („a se amuza”), *gulgulea* („răscoală”) ş.a.m.d., cuvinte ieşite din uz în secolul al XVII-lea. Se preocupă însă în analizele lor de arhaisme precum: *caftan* („manta scumpă, simbol al ridicării în rang”), *giubea* („haină lungă din postav”), *hanger* („pumnal scurt încovoiat”), *hatman* („rang boieresc”) etc. Primele sunt studiate de istoria limbii. Cele din urmă apar în literatura beletristică sau în lucrări de factură istorică, deci în produse ale culturii contemporane.

În ceea ce priveşte ***regionalismele***, lucrurile stau la fel ca în cazul arhaismelor. Regionalisme, precum următoarele, nu interesează din perspectiva amintită: *bic* („taur”), *răipelț* („chibrituri”), *iorgan* („plapumă”) – folosite numai în Banat; *povidlă* („magiun”), *mancă* („doică”), *berbeşi* („floricele de porumb”) – folosite numai în Moldova; *măşini* („chibrituri”), *paradaică* („pătlăgea roşie”), *lepedeu* („cearşaf”) – specifice graiului crişean; *potică* („farmacie”), *străfin* („străvut”), *pepini* („castravete”) – specifice zonei Maramureşului; *a se surliga* („a se cocoța”), *garniță* („căldare”), *şteajăr* („par mare”) – întâlnite numai în Oltenia (primul) şi în Muntenia. În schimb, din motivul arătat mai sus, sunt avute în vedere cuvinte regionale ca: *popuşoi* („porumb”), *cătană* („soldat”), *ortac* („prieten, tovarăş”), *păcurar* („cioban”) etc.

Studiul vocabularului este, în esență, *sincronic* (deşi se foloseşte şi de rezultatele etimologiei – disciplina lingvistică al cărei obiect de studiu este constituit de formele şi înțelesurile originare ale cuvintelor şi de evoluția acestora), iar, din perspectiva analizei

structurii stilistice a limbii, este şi *stilistico-funcțional* (pentru că ia în considerare variantele funcționale: *poetice*, *ştiințifice*, *administrative* etc.).

Aşadar, sintagma *mulțimea cuvintelor în uz*, din definiția vocabularului contemporan al limbii române, vizează *toate aspectele sub care apare limba română în actuala etapă de dezvoltare a culturii naționale*.

Să ne reamintim...

- ***arhaismele*** sunt cuvinte, forme fonetice sau gramaticale ieşite din uz;
- ***regionalismele*** sunt cuvinte forme fonetice sau gramaticale sincrone cu limba literară (standard), dar utilizate numai în anumite zone în care se vorbeşte limba națională respectivă;
- după *criteriul nivelului lingvistic* la care se manifestă, atât arhaismele, cât şi regionalismele se clasifică în: *fonetice*, *gramaticale*, *lexicale* şi *semantice*.

Exemple

Ilustrăm mai jos identitatea tipologică după nivelul lingvistic a arhaismelor şi regionalismelor.

a) **arhaisme fonetice:** *alhimist*, *chioftea*, *estremă*, *pretest*, *prințip* (cf. alchimist, chiftea, extremă, pretext, principiu) etc.

b) **arhaisme gramaticale:** *mânuri*, *gaure*, *livadei*, *boalei*, (pers. 3, pl.) *omorăsc* (cf. mâini, găuri, livezii, bolii, omoară) etc.

c) **arhaisme lexicale:** *caftan*, *hatman*, *giubea*, *icosari*, *iminei* („manta de gală”, „rang boieresc”, „haină lungă şi largă”, „cercei”, „pantofi cu vârful acuțit şi încovoiat”) etc.

d) **arhaisme semantice:** *(a) tăbărî*, „a aşeza tabără”; *recenzie*, „recensământ”; *pumn*, „unitate de măsură pentru lungimi” (cf. „a năvăli”, „prezentarea succintă a unei opere la apariție”, „palmă închisă”) etc.

a) **regionalisme fonetice:** (mold.) *cochil*, (munt.) *deşte*, (mold., criş., mar., băn.) *câne* (cf. copil, degete, câine) etc.

b) **regionalisme gramaticale:** (munt.) *să râză*, *puind*; (criş.) *o zâs cata min'e* (cata = către); (băn.) *vreaş cânta* (cf. să râdă, punând; mi-a zis; aş cânta) etc.

c) **regionalisme lexicale:** (mold.) *curechi*, (criş.) *tenchi*, (mar.) *pepini*, (băn.) *oghial*, (munt.) *ciozvârtă* (varză, porumb, castraveți, plapumă, bucată) etc.

d) **regionalisme semantice:** (gr. mold.) *prost* (din expr. „a țese în prost”), „simplu, fără model”; (gr. criş.) *prunc*, „copilandru” (cf. „credul, naiv”; „sugar”) etc.

8.5. Rezumat

Unitatea de învățare 8 prezintă conceptele operaționale în studiul vocabularului, delimitează net domeniul lexicologiei şi descrie raporturile lexicologiei cu alte discipline ale limbii. În ultima secțiune se definește *vocabularul contemporan*, cu aplicație la limba română.

8.6. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

Răspundeți cerințelor:

1. Indicați seria care conține, în ordine, *arhaisme fonetice*, *gramaticale* şi *lexicale*:
   a) orighinal, vremi, țintirim;
   b) prințip, livadei, giubea;
   c) cochil, oglindei, cucuruz.
2. Indicați seria care conține, în ordine, *regionalisme fonetice*, *gramaticale* şi *lexicale*:
   a) prințip, mânuri, popuşoi;
   b) orighinal, omorăsc, icosari;
   c) deşte, să spuie, oghial.
3. Indicați seria care conține, în ordine, *arhaisme fonetice*, *gramaticale* şi *lexicale*:
   a) mnireasî, livadei, hanger;
   b) prințip, oglindei, caftan;
   c) orighinal, mânuri, cucuruz.
4. Indicați seria care conține, în ordine, *regionalisme fonetice*, *gramaticale* şi *lexicale*:
   a) frunce, (ei) face, copârşeu;
   b) alhimie, mânuri, giubea;
   c) paispridzîăşi, centruri, curechi.
5. Sensul adjectivului ***sagace*** este:
   a) (persoană) agitată patologic;
   b) care pricepe uşor şi repede ceva;
   c) trăsătură comună eroilor din vechile saga.
6. Sensul cuvântului ***apocrif*** este:

a) compusul chimic al apei cu carbonați de fier;
b) scriere religioasă necanonică;
c) alfabetul limbilor evrite.

7. Sensul cuvântului ***foburg*** este:
   a) specialitate de cârnați din zona Burgundiei;
   b) oraş medieval;
   c) cartier periferic al unui oraş mare.
8. Cuvântul ***pinacotecă*** înseamnă:
   a) muzeu în care se păstrează o colecție mare de tablouri;
   b) muzeu botanic al speciilor de conifere dintr-un areal specific;
   c) colecție de imagini speciale luate din puncte înalte, folosite în topografie şi cartografie.
9. Sensul cuvântului ***speță*** este:
   a) cheltuială suportată de stat;
   b) pricină adusă spre rezolvare înaintea unui organ de jurisdicție;
   c) totalitatea persoanelor care descind din acelaşi strămoş.
10. Sensul cuvântului ***ezoteric*** este:
    a) accesibil tuturor;
    b) care poate fi înțeles numai de inițiați;
    c) reacție chimică a azotului cu eterul.

Unitatea de învățare 9. VOCABULARUL CA MULȚIME. DINAMICA VOCABULARULUI. FACTORII DE ORGANIZARE A VOCABULARULUI

Cuprins

9.1. Introducere.....87
9.2. Obiectivele unității de învățare.....87
9.3. Câmpuri / subansambluri lexico-semantice.....88
9.4. Organizarea vocabularului.....89
9.4.1. Factorul frecvență.....89
9.4.2. Factorul psihologic.....90
9.4.3. Factorul stilistico-funcțional.....93
9.4.4. Factorul semantic.....95
9.4.5. Factorul etimologic.....97
9.5. Rezumat.....100
9.6. Test de evaluare.....100

9.1. Introducere

Unitatea de învățare 9 introduce noțiunea de *câmp lexico-semnatic* în vederea înțelegerii vocabularului ca mulțime. Structura vocabularului este descrisă prin prezentarea fiecărui factor cu funcție de organizare.

9.2. Obiectivele unității de învățare 9

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să înțeleagă structura vocabularului privit ca mulțime;
- să înțeleagă coordonatele dinamicii vocabularului din perspectiva factorilor de organizare descrişi.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 1½ h.

9.3. Câmpuri / subansambluri lexico-semantice

Am văzut în capitolul anterior că *autonomia* este caracteristica esențială a cuvântului. Când spunem autonomie, înțelegem aceasta nu în sensul de independență, ci în acela de *dependență relativă*, adică în cuvânt se includ obligatoriu foneme şi morfeme, iar în propoziții cuvinte. Din această perspectivă, a **totalității unităților autonome** care sunt cuvintele, vocabularul este o **mulțime** sau un **ansamblu**.

Submulțimile sau **subansamblurile** vocabularului sunt puse în evidență în măsura în care, la autonomie, se adaugă alte caracteristici. Un exemplu foarte la îndemână este acela al vechii practici a lexicografilor de a aranja cuvintele-titlu (sau „intrările") în ordine alfabetică. Vocabularul îşi relevă, în felul acesta, atâtea submulțimi câte litere are alfabetul limbii respective. Învățarea limbilor străine oferă un alt exemplu: îmbogățirea, şi memorarea totodată, a bagajului lexical se face mult mai rapid dacă vocabularul limbii respective este organizat după un criteriu semantic. Submulțimi rezultate după acest criteriu pot fi ***câmpurile semantice***, cuvinte şi grupuri de cuvinte asociate după un sens mai general. De exemplu, câmpul generat de cuvântul „casă" cu înțelesul {spațiu cu diverse destinații, construcție mare} include termeni ca: *imobil*, *cămin*, *clădire*, *bloc*, *hală*, *edificiu*, *palat*, *vilă*, *hardughie* etc. Acelaşi cuvânt, dar cu înțelesul {spațiu cu diverse destinații, construcție modestă}, generează câmpul: *argea* (pop. construcție mică în care se aşază vara războiul de țesut), *bordei*, *colibă*, *foişor*, *gheretă*, *chioşc*, *cabană* (de vară, de vânătoare etc.) *sălaş*, *magazie* etc. Dacă se pleacă de la înțelesul {construcție cu destinația „de locuit"}, câmpul va selecta numai termeni care corespund sensului menționat: *imobil*, *cămin*, *clădire*, *bloc*, *palat*, *vilă*, *bordei*, *colibă* etc. La fel, dacă accepția de pornire se restrânge şi mai mult – {construcție, locuință temporară}: *cămin* (studențesc, de exemplu), *internat*, *cazarmă*, *hotel*, *han*, *azil*, *sanatoriu*, *cabană* etc.

Subansamblurile lexico-semantice (se admite şi denumirea „câmp lexico-semantic") sunt câmpuri semantice stabilite mai riguros, după un număr mai mare de *seme* (trăsături semantice) comune, seme cu gradul cel mai mare de repetabilitate în formula componențială a lexemelor (lexem = cuvântul contextualizat) susceptibile de a forma un câmp lexico-semantic. Câmpul lexico-semantic al *numelor de rudenie*, de pildă, decupează paradigmatic din vocabularul unei limbi un fragment ale cărui unități lexicale sunt „nume", adică *substantive* (sem de categorizare gramaticală) şi au următoarele seme lexicale şi substanțiale: /relație/, /(de) rudenie/. Dacă ultimul sem se decompozează în semele /naturală/ şi /socială (prin alianță)/, câmpul mare al numelor de rudenie se divide în subansamblurile lexico-semantice

caracterizate de semele menționate (vezi despre câmpul numelor de rudenie, împreună cu altele şi cu detaliile privitoare la structurarea lor, în UI 14).

Exemplificați, prin cât mai multe unități, câmpurile semantice ale lexemelor: *CASĂ*, cu sensul {familie}, şi *AMBARCAȚIUNE*, cu sensul{construcție mică}.

9.4. Organizarea vocabularului

Organizarea vocabularului în subansambluri sau mulțimi se realizează, aşadar, *după caracteristicile formale* (fonologice sau morfologice; vezi, de exemplu, mulțimea omonimelor sau a paronimelor) ale cuvintelor sau/şi *după semnificațiile* lor (vezi, pe lângă ce s-a exemplificat deja, mulțimea sinonimelor, a antonimelor, a cuvintelor polisemantice). Principiile generale fiind expuse, nu ne rămâne decât să descriem principalii factori de organizare a vocabularului şi modul efectiv în care aceştia conduc la organizarea acestuia: *factorul frecvență*, *factorul psihologic*, *factorul stilistico-funcțional*, *factorul semantic* şi *factorul etimologic*.

9.4.1. Factorul frecvență

Factorul frecvență organizează statistic vocabularul. O limbă de cultură, cum este şi româna, are un vocabular format din câteva sute de mii de cuvinte. Sub raportul frecvenței, al utilizării efective, s-a precizat deja că un vorbitor cult, ceea ce presupune şi un grad avansat de instrucție, cunoaşte şi recunoaşte aproximativ 30.000 de cuvinte, însă de folosit, foloseşte aproximativ 10.000 de cuvinte. Un dicționar înregistrează, în funcție de criteriul de organizare a intrărilor, de la câteva mii până la zeci de mii de cuvinte (marele *Dicționar al limbii române*, elaborat sub egida Academiei, va cuprinde peste 140.000 de cuvinte).

Pe de altă parte, este de domeniul evidenței că anumite cuvinte se utilizează mult mai des decât altele. Mai mult chiar, unele cuvinte sunt absolut necesare construirii unui enunț dezvoltat. Din acest punct de vedere, *conectorii* (cuvintele de legătură: conjuncțiile şi locuțiunile conjuncționale, prepozițiile şi locuțiunile prepoziționale) şi *auxiliarele* (verbele *a fi*, *a avea* şi *a voi*; bineînțeles cu alt statut gramatical, pot fi incluse aici şi unele *semiadverbe*, adverbe primare fără funcție sintactică, dar cu anumite valori) au frecvența cea mai mare în orice limbă. Se adaugă la acestea, din aceeaşi perspectivă a frecvenței, *bazele* (cuvinte,

majoritatea vechi, cu mare putere de derivare şi compunere sau cu capacitatea de a intra în locuțiuni şi expresii). Toate aceste elemente constituie *fondul principal lexical* al unei limbi. ***Fondul principal lexical al limbii române*** (unii cercetători îl mai numesc şi *vocabular reprezentativ*) include aproximativ 1.500 de cuvinte de diferite origini: 60% latineşti, 20% slave vechi, puțin peste 2% maghiare, sub 1% turceşti, peste 1% greceşti, 2% autohtone, 6% internaționale, 5% cu etimologie necunoscută, 3% de diverse origini (Al. Graur, 1957). Majoritatea cuvintelor din fondul principal lexical desemnează noțiuni fundamentale şi sunt polisemantice. Cuvintele fondului lexical sunt folosite, se înțelege, de toți vorbitorii unei limbi, indiferent de apartenența socioculturală sau de specialitate. Rezultă că fondul lexical asigură *coeziunea* şi *stabilitatea* unei limbi prin însăşi stabilitatea lui (modificări mai survin, dar foarte greu, la perioade foarte mari de timp; de exemplu, deşi sunt relativ recente, se admit ca unități ale fondului principal lexical şi cuvinte ca: *atom*, *linie*, *maşină*).

Tot statistica lexicală (care are metode şi instrumente specifice de lucru) a demonstrat că numărul cuvintelor celor mai frecvente se ridică la circa 4.000 de cuvinte în orice limbă de cultură. O reprezentare grafică foarte sugestivă a vocabularului pe baze statistice aparține lui Abraham A. Moles (reprodusă în *Limba română contemporană*, op. cit., p. 177-178.).

Statistica este aşadar în măsură să introducă în studiul vocabularului (ibidem):

a) o ordine efectivă de interpretare a utilizării unităților prin stabilirea frecvenței lor;
b) o modalitate de explicare a forței de dezvoltare lexicală internă prin comparația, posibilă oricând, între numărul de ocurențe al cuvintelor-bază şi al derivatelor lor;
c) o modalitate de clasificare a diverselor tipuri de cuvinte (după criteriul lexico-semantic): sinonime, antonime, omonime etc.;
d) o modalitate de apreciere a raportului dintre dezvoltarea lexicală internă şi împrumut.

9.4.2. Factorul psihologic

Factorul psihologic organizează şi asigură dezvoltarea nu numai a lexicului individual, ci şi pe cea a lexicului general, rezultatele obținute individual extinzându-se la colectivitate, ceea ce duce la fructificarea vocabularului în ansamblu (în sensul unei dinamici a vocabularului).

Prima modalitate de manifestare a factorului psihologic corespunde calității acestuia de***organizator***, care generează divizarea vocabularului într-o parte *activă* şi una *pasivă*.

Vocabularul activ este format din cuvintele întrebuințate efectiv în toate împrejurările în care un vorbitor construieşte şi exprimă mesaje.

Vocabularul pasiv este format din cuvintele cunoscute sau recunoscute de un vorbitor, dar neîntrebuințate decât foarte rar şi numai în contexte determinate.

Întrebuințarea cuvintelor este din nou legată de factorul frecvență, frecvența depinzând atât de factorul sociocultural propriu-zis, cât şi de factorul psihologic. Aceasta pentru că, să nu uităm, comunicarea este un act în esența lui social, ceea ce impune un cod comun, deci şi un *lexic comun activ*. Iată cum factorul psihologic sub aspectul lui social, aşadar colectiv, determină vocabularul activ al unui individ în relevanța lui comunicativă. Ceva similar se petrece şi în zona vocabularului pasiv mai apropiată de granița cu partea activă. În această zonă de graniță se plasează acele cuvinte *recunoscute* şi *înțelese* de *mai mulți* vorbitori. *Disponibilitatea lexicală* (posibilitatea recunoaşterii şi înțelegerii; vezi şi *supra*) este responsabilă de trecerea unor cuvinte din partea pasivă în cea activă prin insistența cu care sunt folosite de anumiți vorbitori, prin actul mediator al lecturii sau prin alte canale de propagare şi impunere a acestor cuvinte. Există însă şi *cuvinte cu frecvență ø* sau *apropiată de ø*, care se află la marginea vocabularului pasiv. Ele sunt „activate" mult mai rar, prin anumite scrieri.

Prin analogie cu părțile vocabularului, delimitate psihologic şi sub raportul frecvenței, se poate vorbi şi de ***sensuri active***, respectiv ***pasive***, ale cuvintelor. Anumite sensuri ale unor cuvinte sunt actualizate mai rar şi numai cu ajutorul unor expresii în care intră: cf. *a face* ***casă*** *bună cu cineva* (sensul „menaj, căsnicie" al lui *casă*), *a (se) trage spre* ***casă*** (sensul de „origine, loc natal", dar şi „familie" al lui *casă*) etc. Sunt evident sensuri pasive spre deosebire, de pildă, de sensul activ de „locuință" al lui *casă*. Tot aşa, ca în cazul vocabularului, se poate vorbi şi de *sensuri cu frecvență ø* sau *aproape ø*: cf. „Sfânt să fie rostul tătâne-meu, că bine m-a învățat" (I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*), unde se actualizează sensul de „povață părintească" al cuvântului ***rost*** (astfel de cuvinte se numesc arhaisme semantice, vezi *supra*, în UI 8), folosit azi cu alte sensuri.

A doua modalitate de acțiune a factorului psihologic, aceea de a acționa ca ***element de dezvoltare*** a lexicului individual şi colectiv, are două aspecte: ***imitația*** şi ***creația***.

Imitația constă în preluarea de către un vorbitor a unor cuvinte auzite în diverse împrejurări, ca urmare a impresiei pe care i-au făcut-o sau a înțelegerii necesității includerii lor în bagajul lexical personal. Dacă receptarea s-a făcut adecvat, imitația inteligentă permite reproducerea acelor cuvinte în alte combinații decât cea auzită (învățarea terminologiilor profesionale comportă şi acest aspect al imitației). Există şi reversul – reproducerea inadecvată, cu efecte cel puțin ilare (mai ales atunci când vorbitorul este pătruns de caracterul

„elevat” al exprimării sale): Caragiale este un maestru în manipularea greşelilor de limbă cu diverse conotaţii – este deja de domeniul antologicului „legea de *murături*” a Conului Leonida, care îi explică pedant consoartei Efimiţa că legea în cauză (corect, *lege de moratoriu*, „lege care prevede amânarea plăţii datoriilor”) ar însemna că „nimini să nu mai aibă drept să-şi plătească datoriile”. Sau, plasându-ne în cotidian, iată cum se exprimă o doamnă, dorind să-i comunice unei prietene că a fost nevoită să-şi scurteze sejurul (exemplul este un fragment atestat de interacţiune verbală): „Dragă, deci *fortuită* de boala copilului, am fost *obligată* să mă întorc mai repede acasă”. Constatăm în această formulare o dublă greşeală: cuvântul *fortuit* (care are sensul „întâmplător”), folosit evident cu sensul „obligată”, este reluat prin verb. Aceste preluări defectuoase – determinate de neatenţie, de contextul minimal în care a fost receptat cuvântul, de instrucţia precară sau de sărăcia culturală – sunt, în acelaşi timp, generatoare de greşeli de limbă (etimologii populare, accidente semantice, incongruenţe semantice, accidente fonetice etc.).

Creaţia lexicală individuală are la bază un transfer şi el motivat de factorul psihologic. Transferul se realizează în două feluri: (1) *cu expresie materială* şi (2) *fără expresie materială*.

(1) *Transferul cu expresie materială* constă în ataşarea unui sufix sau a unui prefix la un radical sau la o temă cu care nu se mai aflase până atunci în relaţie. Spre exemplificare, sufixul neologic „-bil” < fr. *-ble*, folosit iniţial cu precădere în limbajul ştiinţific, a început de ceva vreme să se extindă la nivelul limbajului administrativ şi în cel literar, însă tot la cuvinte împrumutate. Respectând structura-bază (infinitiv + sufixul *-bil*), s-a transferat şi la teme neîmprumutate şi a generat formaţii lexicale analogice: *apărabil*, *auzibil*, *locuibil* etc. (cf. *Limba română contemporană*, op. cit., p. 164). Acelaşi transfer stă şi la baza compunerii unor cuvinte deja existente, rezultatul fiind un cuvânt nou.

(2) *Transferul nu are expresie materială* când se produce doar în conţinutul semantic. Aceasta înseamnă că se dă unui cuvânt un sens pe care nu l-a avut anterior şi, mai mult, care nu are o legătură directă cu obiectul desemnat de suportul său material: astfel, se spune *gâscă* unei femei considerate „proastă, neroadă, netoată, uşuratică”, iar cuvântul *bou* a ajuns să desemneze, la români, prostia masculină. Transferurile de acest tip sunt mai mult sau mai puţin surprinzătoare. În limbajul poetic, creaţiile (care pot fi şi transferuri cu expresie materială) sunt suverane, îmbracă diverse forme de realizare, au la bază mecanisme de asocieri uneori foarte greu depistabile – mecanisme demontate prin diverse tipuri de analiză ce se folosesc cu succes de rezultatele obţinute de analiza semantică.

Găsiți și alte exemple de transfer cu și fără expresie materială aparținând limbii române.

9.4.3. Factorul stilistico-funcțional

Factorul stilistico-funcțional vizează, în esență, alegerea cuvintelor în funcție de situația de comunicare. Acest aspect se află în directă legătură cu ***principiul economiei limbajului***, care rezidă în tendința vorbitorilor de a întrebuința cât mai puține cuvinte. În perfectă consonanță cu acest principiu, se află utilizarea frecventă a unor cuvinte pe care le-am putea numi *asemice* (prin analogie cu *asemie*, figură retorico-stilistică de substituție totală la nivelul metasememelor), dată fiind valoarea lor semantică de mare generalitate: *lucru*, *chestiune* (cu varianta familiară *chestie*), *fapt*, *problemă*, *treabă*, *afacere*, demonstrativul *asta* etc.

Polisemia este un nivel lexical ilustrativ pentru economia de mijloace într-o limbă: în locul împrumutării sau al creării de noi cuvinte pentru noțiuni care nu au semnificant, se apelează la cuvinte deja existente și se plasează în contexte în care funcționează ca un nou „semnificant" pentru noțiunea respectivă. Se pot considera expresii ale economiei limbajului și *hiperonimele* (cuvintele generice, desemnând o clasă întreagă: *floare*, *canine*, *ovine* etc.). Cuvinte cu o mulțime de înțelesuri (care, de obicei, sunt puse în valoare de un context) sunt și: *a face*, *a munci*, *mașină* etc. Ultimul, de pildă, poate desemna foarte multe obiecte: „automobil", „aparat de tuns iarba", „sobă de gătit", „aparat de ras", „locomotivă", „aparat de tocat carne" etc. Utilizarea acestor cuvinte fără determinări, produce însă goluri în comunicare și, implicit, dorința de a le înlătura, dovadă întrebările de genul: „ce treabă?", „care lucru?", „ce fel de mașină?" ș.a.m.d. Ele sunt urmate de răspunsuri în care termenul generic este înlocuit cu unul mai precis.

Așadar, „economia limbajului devine în cele din urmă *media statistică dintre tendința emițătorului spre economie de „corpuri" fonetice și tendința inversă a interlocutorului de a primi precizări*" (*Limba română contemporană*, op. cit., p. 166-167; subl. n.).

Alegerea cuvintelor este motivată – și deci nu mai necesită precizări pentru receptor – în funcție de situația de comunicare. Când cineva spune că a „făcut un accident cu *mașina*", este evident că *mașina* nu poate fi un „fier de călcat". La fel, când un bărbat care își sapă grădina este întrerupt dintr-un motiv oarecare de copilul său și îi spune „Nu vezi că am *treabă*?", este clar în ce anume constă *treaba* respectivă.

O altă dovadă a dorinței de rigurozitate a vorbitorilor, și ca o consecință a dezvoltării societății umane și a progreselor ei în toate domeniile cunoașterii, este reprezentată de faptul

că, alături de cuvintele de uz general, se grupează submulțimi lexicale specifice diverselor profesiuni – acestea sunt *terminologiile*. Terminologiile culte (se mai numesc şi *nomenclaturi*) includ toate cuvintele dintr-un domeniu, termenii tinzând către o precizie extremă, în sensul raportării fiecărui corp fonetic la un singur sens. Dar polisemia nu este singurul nivel evitat în terminologii, se evită la fel de asiduu sinonimia şi omonimia. Este de prisos să mai argumentăm lipsa conotației în terminologii. Împrumuturile ori crearea de cuvinte noi se face controlat, după norme şi mecanisme particulare.

Stratificarea vocabularului (şi totodată dinamica), în funcție de terminologii văzute ca părți integrante, este reprezentată de K. Baldinger (apud *Limba română contemporană*, op. cit., p. 168) în figura de mai jos, unde: *G* = limba generală, *GS* = partea din limba specială care trece în limba generală şi *S* = limba specială.

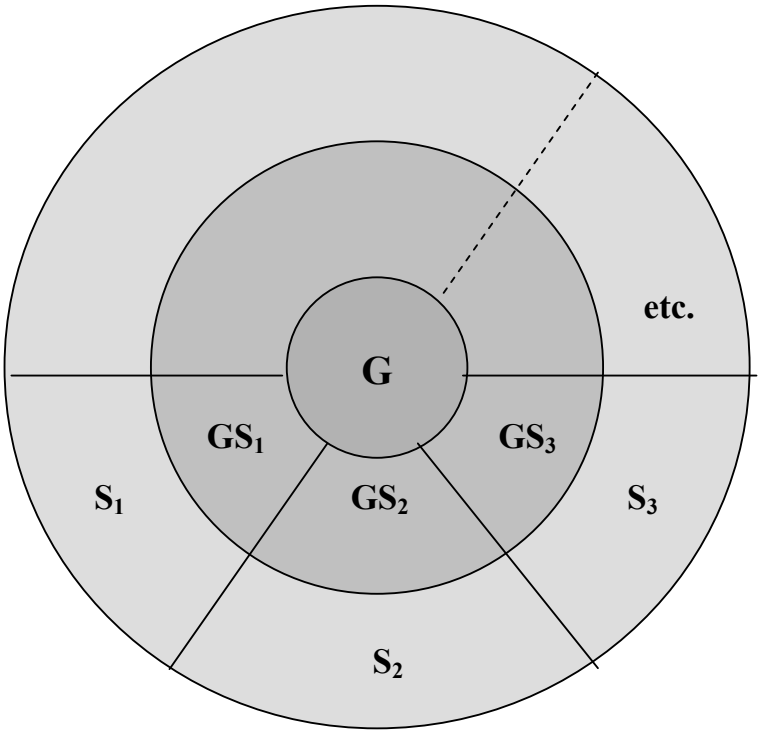

Din aceeaşi perspectivă a integrării terminologiilor în vocabular, acesta se mai poate clasifica în următoarele submulțimi:

A – vocabularul cu termeni obligatorii pentru orice variantă a limbii; cuvintele din această secțiune au frecvența cea mai mare şi constituie *sfera general-activă* (sau *lexicul fundamental*, cu extensie la 4000 de cuvinte);

B – vocabularul corespunzător nivelului mediu de cultură sau ceea ce se numeşte *limbă*

literară curentă (exceptând limbajul poetic, deoarece acesta se foloseşte de toate nivelurile limbii);

C – vocabularul specific ştiinţelor şi tehnicii (nomenclaturile), distinct de A şi B; sub o formă rudimentară, există terminologii şi în limbajul popular, rezultate din specializarea termenilor din A (de pildă, cuvântul *broască*, desemnează pentru un tâmplar sau pentru un dulgher, la locul lui de lucru, ceea ce în alte regiuni se numeşte *rindea* sau *rândea*).

În categoriile A şi B, nefiind supuse unei rigurozităţi funcţionale ca în cazul categoriei C, polisemia este un nivel foarte bine reprezentat. Dat fiind că relaţia *sens propriu/sens figurat* stă la originea polisemiei, aceasta este principalul factor „responsabil" de *expresivitatea* unei limbi. Însă expresivitatea, ca element în esenţă afectiv, împreună cu tot ce implică ea, face obiectul unei alte discipline lingvistice, anume stilistica. În acest curs ne vom ocupa de expresivitate numai sub aspectul unei analize stilistice de o natură cu totul specială (de orientare strict lingvistică) – înţeleasă doar ca o etapă a analizei sermantice – şi raportată în permanenţă la denotaţie.

9.4.4. Factorul semantic

Factorul semantic organizează vocabularul după înţelesul cuvintelor în calitatea lor de unităţi constitutive ale oricărui enunţ lingvistic. Organizarea după acest factor nu este deloc lipsită de dificultăţi, acestea ţinând chiar de obiectul de studiu al semanticii, anume *sensul*, care este studiat prin metode diferite, aparţinând lingvisticii, dar şi altor ştiinţe (filozofia, psihologia, logica, sociologia, antropologia). De aceea, în studiul vocabularului, semantica este cvasisinonimă cu ***semasiologia***, definită prin opoziţie cu ***onomasiologia***, aceasta din urmă având un pronunţat caracter enciclopedic.

Metoda semasiologică asociază fiecărui semnificant (complex sonor) un ansamblu de semnificaţi (sensuri) susceptibili de a fi vehiculaţi de semnificantul supus analizei. Altfel spus, are în vedere polisemia (sau omonimia) cuvântului. Se opune *metodei onomasiologice*, al cărei demers este invers: are în vedere toţi semnificanţii (sinonimele) care desemnează un anume semnificat.

Redăm aici, spre exemplificarea acestor două metode, analiza cuvântului *cap* făcută de U. Ricken (preluată din DSL, op. cit., p. 462):

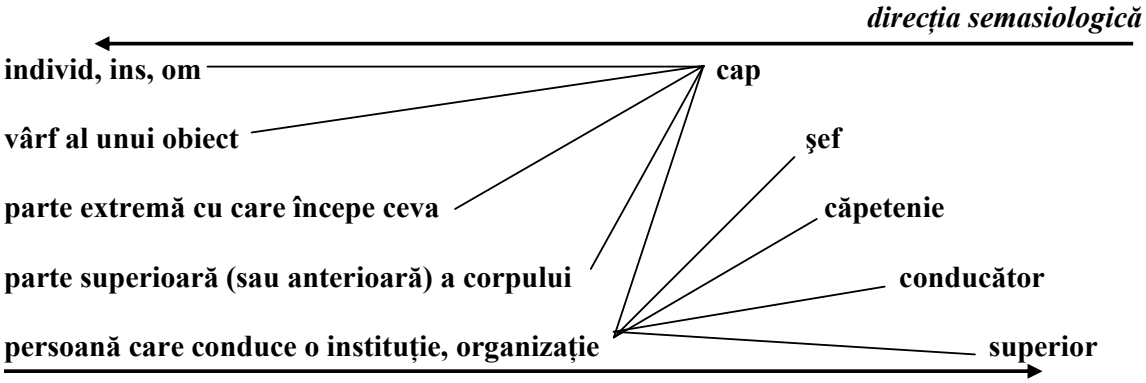

Datorită diverselor accepții care se dau sensului, foarte uşor se pot produce deplasări ale cercetării: dinspre sensul cuvântului se poate aluneca spre calitățile obiectelor denumite, tocmai pentru că ele sunt reflectate în cuvânt. Semanticii lingvistice însă îi revine doar sarcina de a studia cum sunt denumite şi înțelese lucrurile, nu şi de a le explica esența (filozofică, epistemologică).

Un alt criteriu de clasificare semantică este acela al *câmpurilor semantice* (vezi şi *supra*) sau *lingvistice*, cum le-a numit Jost Trier, în 1931, cel care a formulat teoria privitoare la câmpuri. Dezavantajul acestei organizări este acela că nu evidențiază decât un număr relativ mic de noțiuni, pe care nu le redă întotdeauna sistematic, şi nu rezolvă problema abstractelor.

Prin anii ’60 ai secolului XX, s-a propus o altă modalitate de organizare semantică a vocabularului pe două direcții: ***inductivă*** şi ***deductivă***.

Direcția ***inductivă*** are la bază ceea ce se numeşte *analiză componențială* (sau în *constituenți*). Pentru ilustrare, redăm exemplul şi argumentarea oferite de lingvistul englez John Lyons (în *Linguistique générale*, apud *Limba română contemporană*, op. cit., p. 82). Se porneşte de la o grupă de cuvinte stabilită intuitiv:

bărbat	*femeie*	*copil*
taur	*vacă*	*viței*
cocoş	*găină*	*pui*
...	...	...
armăsar	*iapă*	*mânz*
...	...	...

Aceste cuvinte pot fi redate în formule ca: *bărbat* / *femeie* / *copil* ≠ *taur* / *vacă* / *viţel*, deoarece fiecare serie orizontală conţine o trăsătură comună diferită de aceea a seriei verticale. Astfel, analiza poate fi reprezentată sub forma unei matrice simple:

	mascul	***femelă***	***adult***	***non-adult***	***uman***	***bovin***
bărbat	+	−	+	−	+	−
femeie	−	+	+	−	+	−
copil	Ø	Ø	−	+	+	−
taur	+	−	+	−	−	+
vacă	−	+	+	−	−	+
viţel	+ (Ø)	− (Ø)	−	+	−	+

Notă: Nu s-au luat în consideraţie diversele posibilităţi de metaforizare (*vacă* – „femeie planturoasă sau proastă" etc.), iar, pentru *copil*, s-a considerat că sexul nu este relevant.

Avantajul incontestabil al acestui tip de analiză şi, implicit, al organizării efectuate pe baza ei constă în descoperirea unor constante semantice minime ca factori de legătură între termenii unei serii. La dezavantaje pot fi bifate: limitarea investigaţiei la serii stabilite intuitiv; limitarea numărului de termeni care constituie seria în cauză (de exemplu, în opoziţiile *taur* / *vacă* / *viţel* nu pot fi introduse *viţică* sau *viţea* ş.a.m.d.; eliminarea din discuţie a sensului figurat; introducerea în aprecierea faptelor a unor criterii extralingvistice (de exemplu, din clasificarea zoologică, calitatea de *bovin*).

Direcţia ***deductivă*** (sau *conceptualistă*) pleacă de la premisa că orice limbă conţine un număr de *concepte universale semantice*. Astfel, pot fi caracterizate conceptual ca desemnând „obiecte fizice" cuvinte precum: *piatră*, *dulap*, *lopată*, *copac* etc. Prin opoziţie cu „obiectele fizice", se vor subordona „obiectelor non-fizice" cuvinte ca: *adevăr*, *minciună*, *curaj*, *zbor*, *disperare*, *înţelepciune* etc.

9.4.5. Factorul etimologic

Factorul etimologic trebuie luat în considerare pentru descrierea stadiului actual al limbii, deoarece, prin ***etimologie***, nu se înţelege numai *ştiinţa care urmăreşte şi explică dezvoltarea cuvintelor de la formele şi înţelesurile cele mai vechi până la formele şi înţelesurile actuale*.

În aria ei de cercetare intră şi *studiul genezei derivatelor şi compuselor* fără referire obligatorie la evoluția lor istorică.

În ceea ce priveşte *formele* cuvintelor, se au în vedere: 1) *toate aspectele pe care le iau cuvintele în flexiune* (declinare, conjugare) şi 2) *toate aspectele noi, vechi, literare sau regionale, sub care apar cuvintele unei limbi sau în conştiința vorbitorului*.

Astfel, ***studiul etimologic*** sub aspectul *formelor* al cuvântului *casă* vizează nu numai formele literare evidențiate de declinare (6 forme: *casă*, *case*, *casa*, *casei*, *casele*, *caselor*), ci şi formele regionale (*casî*, *căşi*, *căşile*...). La acestea se adaugă toate formele (vechi şi noi) obținute prin derivare de la baza *casă*: *căsuță*, *căscioară*, *căsean*, *căsaş*, *căsică*, *căsoi* (*căsoaie*), *casnic*, *căsnicie*, *căsători*, *căsătorie* etc.

Pentru a putea explica formele actuale, lexicologia se arată interesată de modul cum se modifică în timp ***etimonul*** unui cuvânt (< gr. v. „sens adevărat, originar"). Etimoanele cuvintelor sunt afectate pe parcursul evoluției unei limbi atât sub raportul formei, cât şi sub acela al înțelesului. Forma unui etimon se modifică prin acțiunea: (1) a *transformărilor fonetice regulate* (sau *condiționate*; acestora li se mai spune şi *legi fonetice*, însă termenul *lege* trebuie folosit având conştiința faptului că legile din lingvistică nu au acelaşi statut ca în ştiințele exacte – s-a demonstrat deja că legile fonetice nu sunt imuabile); (2) a *transformărilor fonetice neregulate* (sau *necondiționate*, *spontane* – a căror cauză este obscură); (3) a *accidentelor fonetice*.

Cauzele principale ale tuturor schimbărilor condiționate, ca şi ale accidentelor fonetice, acestea fiind la bază tot condiționate (ele însă nu au caracter sistematic; diferențierea se va accentua pe parcursul prezentării), sunt: a) *influența sunetelor vecine* şi b) *contextul fonetic actualizat în lanțul vorbirii*.

Legile fonetice au următoarele trăsături: sunt *inconştiente*, *progresive*, *constante* (această caracteristică nu trebuie absolutizată, vezi mai sus statutul legilor în lingvistică), *temporare*. Ultimele două caracteristici sunt definitorii. Sunt *constante* în sensul că afectează aproape toate cuvintele care prezintă context fonetic identic sau asemănător cu acela al cuvântului care a suferit primul transformarea. Sunt *temporare* pentru că acționează într-o limbă numai până la formarea macrostructurii ei (moment după care sistemul fonologic al limbii respective nu mai poate fi modificat). Există însă şi legi cu acțiune parțială: cele *locale* (sau regionale) şi cele *cu acțiune mai elastică*. O lege parțială locală este *rotacismul* (***n*** intervocalic trece la ***r***: inimă > *irimă*), fenomen întâlnit numai în Maramureş (şi doar sporadic în zonele limitrofe). O lege elastică este *diftongarea lui **e** la **ea***, dovadă fiind fluctuațiile de tipul *leage/lege*, sau lipsa

acțiunii acestei legi în cazul unor forme, probabil din dorința de evitare a unor omonimii (*merg/meargă*). În opoziție cu acestea se află legile care au acționat *fără excepție*: *palatalizarea* până la stadiul final a grupurilor consonantice ***cl***, ***gl*** (> ***k'***, ***g'***; *clavem* > *cheie*, *ung(u)lam* > *unghie*), *conservarea lui* ***a*** *urmat de* ***-nn*** (*annus* > *an*) etc.

Spre deosebire de legile fonetice, ***accidentele fonetice*** nu au un caracter sistematic, în sensul că ele nu afectează decât accidental formele cuvintelor, netransmițându-se obligatoriu la altele cu context identic din punct de vedere fonetic. O altă deosebire fundamentală este aceea că nu produc modificări fonologice. Este evident că între trecerea accidentală (şi nefonologică) a lui ***e*** la ***o*** din *čolofan* (asimilare, prin pronunția neîngrijită a lui *celofan*) şi trecerea lui ***a*** neaccentuat la ***ă*** (lege fonetică din care rezultă un nou fonem vocalic, inexistent în latină: lat. *casa* > rom. *casă*) este o deosebire de substanță. Prin urmare, în cazul accidentelor fonetice, condițiile transformării nu se pot formula decât prin înşirarea unor cuvinte în care s-a produs schimbarea enunțată. Pe de altă parte, accidentele fonetice sunt *universale* (nu sunt specifice pentru o limbă anume) şi *atemporale* (căci acționează concomitent cu legile fonetice, dar şi după formarea unei limbi). Încă din antichitate s-au identificat 4 *tipuri majore de modificare a formei cuvintelor*: *adjectio* (adăugare), *detractio* (suprimare, înlăturare), *transmutatio* (inversiune), *immutatio* (înlocuire). Fiecărui tip i se subordonează o serie de transformări după poziția în cuvânt a sunetului sau a grupului de sunete afectat. La tipul *immutatio* se aglomerează mai multe transformări care nu se explică numai prin poziția în cuvânt a sunetului afectat. Dată fiind importanța accidentelor fonetice pentru studiul vocabularului (dar şi pentru alte discipline), acestea sunt descrise în amănunt în *Anexa 2* a cursului(definițiile şi exemplele, în majoritatea lor, sunt preluate din DSL).

În legătură cu *înțelesurile* cuvintelor, se studiază evoluția tuturor posibilitățile pe care le are un cuvânt de a numi obiecte, acțiuni, idei, fenomene şi de a trezi reprezentări ale acestora în mintea vorbitorilor. Aşadar, pentru *casă*, se cercetează toate înțelesurile: nu numai acela foarte frecvent de „locuință", ci şi sensurile „clădire", „membri ai unei familii", „neam", „mod de a trăi împreună" etc., actualizate de anumite contexte. Grupări şi subgrupări, aşa cum s-a văzut la forme, se pot face şi după înțelesuri (vezi *supra* despre câmpuri semantice). Etimologia este preocupată şi de evoluția grupărilor de cuvinte. Cum asocierile reprezintă un proces dinamic, este evident că lexicologia se arată interesată de acest tip de cercetare.

9.5. Rezumat

Unitatea de învățare 9 prezintă vocabularul ca mulțime. Factorii de organizare a vocabularului descrişi în acest capitol sunt cei în măsură să explice dinamica acestuia. Prezentarea lor succintă este urmată de descrierea diverselor aspecte pe care le comportă modificarea vocabularului şi a mecanismelor care le generează.

9.6. Test de evaluare

1. Având ca model analiza făcută de U. Ricken cuvântului *cap* (redată în acest capitol) şi folosind DEX-ul (pentru depistarea sensurilor), ilustrați direcțiile semasiologică şi onomasiologică în cazul următoarelor cuvinte: *ambala*, *arie*, *baie*, *banc*, *barem*, *bob*, *bun*.

2. Fie următoarea serie de termeni: *masă*, *birou*, *tejghea*, *banc*, *noptieră*, *gheridon*, *catedră*.
   a) Completați în tabelul de mai jos matricea seriei, rezultată prin analiză componențială (vezi exemplul lui Lyons, redat în subcap. *Factorul semantic*), folosind următoarele notații: +, pentru relevanța trăsăturii; –, pentru absența trăsăturii; ±, pentru relevanța contextuală a trăsăturii.
   b) Precizați cum se realizează direcțiile semasiologică şi onomasiologică (pe verticală / orizontală).

MASĂ	*de ținut obiecte uzuale*	*de expus obiecte ornamentale*	*de lucru intelectual*	*de lucru manual*	*de lucru comercial*
birou					
tejghea					
banc					
noptieră					
gheridon					
catedră					
birou					

Unitatea de învățare 10. EVOLUȚII SEMANTICE. GREŞELI DE NATURĂ LEXICO-SEMANTICĂ

Cuprins

10.1. Introducere.....101
10.2. Obiectivele unității de învățare.....101
10.3. Evoluția semantică: direcții de modificare a sensului, cauze, tropii implicați.....102
10.4. Greşeli lexico-semantice – „stilul relaxat”.....103
10.4.1. Pleonasmul.....103
10.4.2 Atracția paronimică.....105
10.4.3. Etimologia populară.....105
10.4.4. Accidentul semantic.....107
10.4.5. Alte greşeli lexico-semantice.....107
10.5. Rezumat.....108
10.6. Test de autoevaluare.....109

10.1. Introducere

Unitatea de învățare 10 prezintă modul în care pot fi afectate înțelesurile cuvintelor, descrie principalele cauze care generează evoluția semantică a cuvintelor şi direcțiile de evoluție din această perspectivă. De asemenea, sunt descrise cele mai frecvente greşeli lexico-semantice care afectează diacronic/sincronic lexicul limbii române.

10.2. Obiectivele unității de învățare 10

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să înțeleagă mecanismele care afectează înțelesurile cuvintelor;
- să identifice cauzele diverselor evoluții semantice;
- să identifice greşelile lexico-semantice şi să le demonteze mecanismele.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 2 h.

10.3. Evoluția semantică: direcții de modificare a sensului, cauze, tropii implicați

Modificarea ***înțelesurilor*** cuvintelor se interpretează, în linii generale, prin *tropi* (figuri ce presupun modificări de sens). Cel mai des aduşi în discuție sunt tropii: *metafora*, *hiperbola* (tropi bazați pe asemănare), *metonimia* şi *sinecdoca* (tropi bazați pe contiguitate). Schimbările pot fi *cantitative* (metonimia şi hiperbola) şi *calitative* (metafora şi sinecdoca).

Principalele direcții de evoluție semantică sunt *lărgirea* (*extensia*) *de sens* sau *restrângerea de sens*. Acestea pot fi însoțite de *înnobilarea de sens* sau de *degradarea* (*deprecierea*) *de sens*. Exemplele care urmează ilustrează direcțiile de evoluție semantică menționate.

Exemple

- Cuvântul **marfă** a intrat în circulație în limba română în secolul al XVI-lea cu sensul restrâns „vite” şi cu unul mai general, „avuție”. S-au propus două etimologii: < (mgh.) *marha* (vite) sau < (sb.-cr.) *marva* (vite). Proveniența etimonului interesează mai puțin, semnificația cuvântului fiind în discuție. ***Extensiei*** inițiale, de la „vite” la „avuție”, i-a urmat o alta care corespunde sensului actual de „orice produs care întruneşte condițiile pentru a intra în circuitul comercial” (nu discutăm aici diversele conotații relativ recente ale cuvântului în limbaj argotic).

- Verbul **a peți** avea în latină, de unde provine (< *peto, -ĕre*), două sensuri denotative şi unul figurat (cu diverse nuanțe actualizate de anumite contexte): 1) „a se repezi”, „a ataca”; 2) „a cere, a solicita”; 3) (fig.) „a dori, a tinde către ceva/cineva”. În latină, cu sensul „a cere în căsătorie”, cuvântul se folosea fără determinantul *in matrimonio*. În limba română actuală cuvântul a ajuns să însemne, prin ***restrângere*** de sens, numai acest lucru (fără a consemna aici toate etapele de evoluție semantică a cuvântului, menționăm numai sensul „a cerşi”, înregistrat în secolul al XVI-lea, relevant pentru direcția de selecție a sensului într-o primă fază).

- Cuvântul **război** are etimon slav: < (sl.) *boĭ*, „tâlhărie, jaf, omucidere”. A fost prefixat pe teren românesc cu *răz-*, în secolul al XVII-lea încetând să mai însemne „tâlhărie”. Prin ***înlăturarea conotației depreciative***, a început să desemneze „luptă, succesiune de lupte” sau „a se lupta”, pentru verbul omograf. Derivarea pe teritoriul limbii române cu *-nic* (sufix tot de origine slavă ca şi rădăcina) a dus la apariția unui nou cuvânt, **războinic**.

Acesta nu numai că a beneficiat de evoluția anterioară de sens, ci – prin ***înnobilarea*** semnificației – desemnează un „luptător, ostaş care ia parte la un conflict armat”, sens adesea asociat cu „brav, curajos, viteaz” (dar şi cu „bătăios”, sens nedeterminat sub aspectul conotației pozitive).

❖ Cuvântul **mişel** are azi, prin ***degradare*** de sens, o încărcătură peiorativă evidențiată de sinonimele: (*om*) *de nimic*, *netrebnic*, *ticălos*, *nemernic*, *josnic*, *laş*, *fricos*. Evoluția în sensul deprecierii este clară, căci sensul originar al cuvântului (< lat. *misellus*) este „slab, sărac, nenorocit” şi chiar „infirm”.

Identificați, pentru exemplele de mai sus, eventualii tropi implicați în evoluțiile semantice descrise.

10.4. Greşeli lexico-semantice – „stilul relaxat”

Greşelile lexico-semantice vizează cel mai adesea formele neologice şi apar în exprimarea scrisă/orală a unor vorbitori relativ/foarte puțin instruiți. Cele mai frecvente sunt: *pleonasmul*, *atracția paronimică*, *etimologia populară* şi *accidentul semantic*. *Truismul*, *tautologia*, *incompatibilitatea semantică*, *nonsensul* nu sunt nici ele tocmai rare, din păcate, în limbajul multor vorbitori ai limbii române contemporane. La acestea se adaugă greşeli la nivelul sintaxei: *anacolutul* (dezacordul extins), *dezacordul gramatical* (între subiect şi predicat, între subiect sau articol şi substantivul determinat etc.; forme particulare de dezacord sunt *silepsa* – acordul după înțeles – şi *zeugma* – acordul prin atracție).

Mai mult, se înregistrează în ultima vreme (după 1989) şi o nedorită interferență a stilurilor, în special în limbajul mass-mediei. Îngrijorătoare este amploarea fenomenului din ultimele decenii, ceea ce a determinat-o pe Valeria Guțu Romalo să vorbească (în *Corectitudine şi greşeală...*, op. cit.) despre existența unui *stil relaxat*, termen deloc onorant, în majoritatea situațiilor, pentru cei în al căror discurs se manifestă.

10.4.1. Pleonasmul

DEFINIȚIE GENERALĂ

***Pleonasmul* este un tip de redundanță constând în repetarea aceluiaşi *semnificat* prin *semnificanți* diferiți; se realizează ca o repetiție de sens în anumite condiții sintactice.**

După **gradul de inadecvare**, pleonasmele sunt de diverse tipuri (definiția şi exemplele sunt preluate, parțial prelucrate, după DSL, op. cit.; la acestea se adaugă exemple personale).

- **Pleonasme mai greu recognoscibile** – unele pleonasme s-au impus în limbă la un anumit moment dat şi pot fi combătute numai prin apelul la explicații etimologice: ***mujdei de usturoi*** (***mujdei*** < *must* + *de* + *ai* [< (lat.) *alium* „usturoi"]; ***usturoi*** < *ustura* [< (lat.) *ustulare*]) + suf. *-oi*). Multe dintre aceste pleonasme (numite „latente" de Th. Hristea) circulă în diverse limbi, repetiția de sens fiind facilitată de nerecunoaşterea sensului etimonului unuia dintre termeni: ***a cronometra timpul*** (gr. *kronos* „timp"), ***a avansa înainte*** (fr. *s'avancer* „a se apropia de un punct"), ***caligrafie frumoasă*** (gr. *kalos* „frumos"), ***muncă laborioasă*** (lat. *labor* „muncă") etc.

- **Pleonasme parțial justificate –** este cazul structurilor în care unul dintre termeni are mai multe sensuri, diferențierea realizându-se contextual, cf.:

Culesul recoltei nu se face mecanizat la noi. /vs/ Primul ***cules al recoltei*** de roşii a început.

↓ ↓

„cantitate de roade dintr-o anumită perioadă" /vs/ „culegere, strângere a recoltei" → pleonasm

O sintagmă mai degrabă tolerată decât justificată este ***ploaie în averse***, dar nu şi ***aversă/averse de ploaie*** (fr. *averse* „ploaie torențială de scurtă durată").

- **Pleonasmele intolerabile –** (majoritatea) sunt pleonasmele care se realizează ca redundanțe evidente:
  - **a) repetiția unor forme apropiate:** ***fapt*** *ce a* ***făcut*** *ca...*, ***prevăzut*** *în* ***vederea***, *legi ce* ***urmează*** *a fi abolite* ***în urma*** *inițiativei*, *a fost dezvelită o placă* ***comemorativă*** *în* ***memoria*** *eroilor*, *a se* ***adăuga aditivi*** etc.
  - **b) sinonime aflate în strictă vecinătate:** ***aproximativ peste*** *o sută*, ***în jur de vreo*** *douăzeci*, *starea* ***continuă*** *să fie* ***menținută***, *posibilitatea* ***nemijlocită*** *de a fi în (a lua)* ***contact direct*** *cu...*, *adunare* ***festivă*** *consacrată* ***sărbătoririi*** *lui...*, ***mijloace mass-media***, *în* ***procent*** *de trei* ***la sută*** etc.
  - **c) repetiția sensului unui element formativ printr-un determinant cu acelaşi sens:** *a reveni* ***din nou***, *s-a sinucis* ***singur***, *a* ***mai*** *repeta* ***încă o dată***, *autobiografia* ***mea***, *a scădea* ***hipo****glicemia* ***sângelui***, *a se bifurca* ***în două***, *a convieți* ***împreună***, *a încerca*

o ***tentativă***, *cobori* ***în jos***, *ieşi* ***afară***, *a prezice* ***viitorul***, *a îngheța* ***de frig***, *dună* ***de nisip***, *a depăşit* ***peste*** *50 km pe oră* etc.

Adăugați exemple la listele tuturor categoriilor pleonastice de mai sus.

10.4.2. Atracția paronimică

DEFINIȚIE

Atracția paronimică este o greşeală lexico-semantică generată de ***paronimia cuvintelor***: vorbitorul selectează o formă utilizând-o cu sensul formei paronime.

De regulă, selecția se face în detrimentul formei mai puțin cunoscute/utilizate în limbă, cf.: forma ***saşiu*** (< tc.), utilizată cu sensul termenului ***şasiu*** (< fr. *chassis*), ***temporar*** în loc de ***temporal***, ***a gresia*** în loc de ***a gresa*** etc.

Paronimele sunt cuvinte foarte asemănătoare ca formă (gr. *para* „lângă, aproape de” + *onoma* „nume”), dar care sunt deosebite ca sens. Foarte rar se înregistrează forme cu un sem (sau mai multe) în comun, cf.: *temporar* (fr. *temporaire*, lat. *temporarius*) „care este de scurtă durată, nu durează decât un anumit timp, vremelnic, trecător, provizoriu” [*locuință temporară*] / *temporal* (fr. *temporel*) „care indică timpul, depinde de timp” [*propoziție temporală*] – ambele cu referire la timp, dar din perspective diferite.

Găsiți şi alte paronime care să genereze atracție paronimică din cauza existenței unor seme comune.

10.4.3. Etimologia populară

DEFINIȚIE GENERALĂ

Etimologia populară **este un fenomen care înglobează toate asocierile etimologice false ca reacție a vorbitorilor față de caracterul nemotivat al semnului lingvistic.**

Etimologia populară presupune un ***element inductor*** (forma corectă a cuvântului), care generează asocieri de sens mai mult sau mai puțin obscure, şi un ***element indus***, care reprezintă forma alterată a cuvântului. Asocierile produse în mintea vorbitorului sunt spontane, ele apar, de regulă, în procesul pătrunderii împrumuturilor în limbă şi se datorează unui anumit grad de ignoranță (motivat, la rândul lui, de lipsa instrucției sistematice). În unele situații, lanțul asociativ este dificil de refăcut şi, din această cauză, nu se poate vorbi de o tipologie a asocierilor.

Uneori predomină o simplă apropiere fonetică dintre două forme: ***vindecativ***, în loc de *vindicativ* („răzbunător", elementul inductor), pus în legătură nemotivată semantic cu (*a*) *vindeca*, *vindecător*. Alteori se poate depista un suport semantic sau/şi unul morfologic: ***funegru***, pentru *funebru* (*negru*, asociat cu noțiunea de „doliu", generează modificarea elementului inductor). Aşadar, sensul cuvântului este folosit adecvat, însă forma lui este afectată.

Exemplul *vindecativ*, presupunând în cele mai multe cazuri şi o utilizare eronată a sensului, este pus în legătură cu un alt fenomen întâlnit în practica limbii – ***atracția paronimică***. Atracția paronimică (vezi mai sus) reprezintă totuşi un fenomen distinct de etimologia populară. Totuşi, a se reține că, spre deosebire de etimologia populară, atracția paronimică presupune cuvinte paronime şi nu un element inductor şi altul indus. Asemănarea fonetică generează o substituție de forme, ambele existente în limbă. În cazul etimologiei populare: a) elementul inductor nu este paronim cu cel indus; b) iau parte, de regulă, mai mulți termeni şi există o relație logică; c) rezultatul nu este o confuzie de tip paronimic, ci o deformare a elementului inductor.

Se dau elementele induse prin etimologie populară: ***antiger***, ***cumpărativă***, ***aerogant***, ***arcoladă***, ***boliclinică***, ***incuibație***, ***răspunzabil***, ***vermult***, ***lipsus***, ***somnieră*** (toate formele sunt atestate).

Depistați posibilele asocieri produse în mintea vorbitorului, pornind de la elementele inductoare (***antigel***, ***cooperativă***, ***arogant***, ***acoladă***, ***policlinică***, ***incubație***, ***responsabil***, ***vermut***, ***lapsus***, ***somieră***).

10.4.4. Accidentul semantic

DEFINIȚIE

***Accidentul semantic* (sau *improprietatea semantică*) consistă în utilizarea unui cuvânt cu forma lui corectă, dar cu un sens eronat.**

La sensul inadecvat se ajunge printr-o contaminare a formei cuvântului cu forma asemănătoare a altui cuvânt, preluându-se sensul acestuia din urmă. Spre deosebire de atracția paronimică, formele care intră în contaminare sunt mult mai diferite decât în cazul paronimelor (paronimele diferă printr-un sunet sau prin cel mult două aflate, de regulă, în poziție consecutivă).

Neologismele sunt cuvintele care suportă acest tratament. Ignoranța, lipsa de instrucție, constituie din nou cauza acestor greşeli de limbă. Astfel: ***fortuit*** („întâmplător, inopinat") este folosit cu sensul „forțat", ***specios*** („amăgitor, înşelător, iluzoriu") – cu sensul „special", ***salutar*** („salvator") – este folosit şi înțeles ca „(individ) care merită să fie salutat", ***inextricabil*** („complicat de înțeles") – ca „(lucru) care nu poate fi stricat", ***summum*** (fig., „punctul cel mai înalt la care se poate ajunge") – ca „sumă" etc.

10.4.5. Alte greşeli lexico-semantice

Pe scurt, iată definițiile (fără referință la nuanțe) şi câteva exemple pentru alte greşeli de tip lexico-semantic:

- **Truismul –** exprimarea unui adevăr evident: ***iarna nu-i ca vara***.

- **Tautologia** – tot un fenomen de redundanță, care poate avea şi rol de subliniere a unei calități sau a unei acțiuni: *Ce-i **frumos** e **frumos**, **Vorbeşte** ca să **vorbească**, La munte, când **plouă, plouă**, **Datoria** e **datorie*** etc. Ca greşeală lexico-semantică, este o varietate de pleonasm (vezi mai sus, categoriile b) şi c) de la pleonasmele intolerabile).

- **Incompatibilitatea semantică** – nepotrivire de sens între doi sau mai mulți termeni actualizată contextual: *Echipa oaspeților avea **şanse** efective **să piardă***. Substantivul

şansă are sensul „circumstanță favorabilă, posibilitate de reuşită, de succes; noroc” (DEX, op. cit.) şi deci nu se poate combina cu verbe de tipul *a pierde* („a fi învins”, ibidem), cele două cuvinte excluzându-se reciproc din punct de vedere semantic când sunt coocurente într-un context. Iată un exemplu care comportă şi alte aspecte de discuție: ***Datorită*** *şoferului aflat sub influența alcoolului, un tânăr aflat pe trecerea de pietoni şi-****a pierdut viața***. Dincolo de incompatibilitatea semantică evidentă, se impune o remarcă de ordin morfosintactic: nu se poate exprima compl. circ. de cauză în dativ cu una dintre prepozițiile *datorită*/*mulțumită*/*grație* când regentul exprimă ceva de ordin negativ. De altfel, când avem o situație de genul: ***Datorită efortului*** *depus la antrenamente, sportivul român* ***a câştigat*** *medalia de aur*, tot nu se poate vorbi de un compl. circ. de cauză, ***datorită efortului*** fiind compl. circ. instrumental. Alte exemple: *X nu înțelege nici dacă îi* ***bagi*** *cu* ***forcepsul*** *în cap*; ***a călca*** *cu* ***pas*** *uşor/greu* (din punct de vedere stilistic, sintagma este un *paradox*) etc.

- ***Nonsensul*** – este greşeala de limbă care, mai mult decât incompatibilitatea semantică, reprezintă o aberație din punct de vedere logic: *20 de* ***procente la mie***; *Mi-a adus* ***ambele trei*** *casete*; *Este* ***salutar să acorzi locul celor vârstnici*** *în autobuz* (aici se poate discuta despre o combinație cu un accident semantic); *„12* ***trecute fix****”*; *„****Să se revizuiască,*** *primesc,* ***dar să nu se schimbe nimica****...”* etc.

Să ne reamintim...

- greşelile lexico-semantice vizează cel mai adesea formele neologice;
- cauzele greşelilor lexico-semantice sunt: ignoranța, lipsa de instrucție, preluarea defectuoasă a cuvântului respectiv;
- aceste greşeli nu țin doar de „estetica” limbii, ci pot chiar vicia comunicarea.

10.5. Rezumat

Unitatea de învățare 10 se ocupă de modificarea *înțelesurilor cuvintelor* – atât de evoluțiile lor semantice, cât şi de greşelile de limbă generate la nivelul sensului cuvintelor sau de asocierile de sens care afectează forma cuvintelor. Tot aici, am încercat să disociem mai atent mecanismele care generează etimologia populară şi atracția paronimică, dat fiind că, uneori, ele sunt tratate nediferențiat.

10.6. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

Răspundeți cerințelor:

1. Cuvântul *salutar* este folosit corect în varianta:

a) Pentru politețea lui, este considerat un individ salutar;

b) A făcut un gest salutar în aceste grele împrejurări;

c) Este salutar să acorzi locul celor vârstnici în autobuz.

2. Formularea fără pleonasm se află în seria:

a) Au venit cam vreo douăzeci din cei invitați;

b) Mijloacele mass-media au acordat mare atenție cazului;

c) Meteorologii au anunțat averse frecvente pentru toată săptămâna.

Apreciați corectitudinea enunțurilor:

3. 1) *Au fost depistate elemente speculative în piață*; 2) *A vrut să creeze un mediu cât mai ambiant*; 3) *Nu merită acest efort considerabil*:

a) numai 3 corect;

b) toate incorecte;

c) 2, 3 – corecte.

4. 1) *Adam şi Eva au fost izgoniți din edem*; 2) *I-am tot explicat; or, însă el tot n-a înțeles*; 3) *Canibalii sunt omnivori*:

a) toate corecte;

b) 1, 3 – corecte;

c) toate incorecte.

5. 1) *Suferea de hipertensiune mare*; 2) *Şi-a încheiat alocuțiunea în aplauze*; 3) *Mi-a promis că vor apare la timp*:

a) toate incorecte;

b) numai 2 corect;

c) 2, 3 – corecte.

6. 1) *Habitaclul ciupercilor este umed şi rece*; 2) *A terminat şcoala cu rezultate excepțional de eminente*; 3) *Instanța a hotărât să-l absolvească de pedeapsă*:

a) toate incorecte;

b) numai 3 corect;

c) 1, 2 – corecte.

7. Arătați ce relație există între cuvintele *vindiac*, *vindicativ*, *vindictă*:

a) paronimie;

b) toate sunt calcuri cu aceeaşi bază;

c) nu există nicio relație.

8. Se dau expresiile: 1) *palmares de succes*, 2) *obelisc comemorativ*, 3) *parapetul balustradei*, 4) *noblețe aristocratică*. Sunt pleonasme:

a) numai 1 şi 4;

b) numai 2 şi 4;

c) toate.

9. Expresiile *contrabandă ilegală*, *scadență de plată*, *oprobriu public*, *hit de mare succes* constituie:

a) truisme;

b) pleonasme;

c) nonsensuri.

Unitatea de învățare 11. ÎMBOGĂȚIREA VOCABULARULUI

Cuprins

11.1. Introducere.....110
11.2. Obiectivele unității de învățare.....110
11.3. Îmbogățirea vocabularului – mijloace interne. Afixele lexicale.....111
11.3.1. Derivarea cu prefixe. Prefixele internaționale. Prefixoidele.....111
11.3.2. Derivarea cu sufixe. Sufixoidele. Derivatele etnice.....115
11.3.3. Derivarea parasintetică, regresivă şi frazeologică.....120
11.3.4. Compunerea. Schimbarea valorii gramaticale.....121
11.4. Decompozarea după afixele lexicale.....123
11.5. Îmbogățirea vocabularului – mijloace externe.....125
11.5.1. Împrumutul lexical.....125
11.5.2. Calcul lingvistic.....127
11.6. Argoul şi jargonul în dinamica vocabularului.....128
11.7. Rezumat.....131
11.8. Test de evaluare.....131
11.9. Tema decontrol 2.....131

11.1. Introducere

Unitatea de învățare 11 prezintă mijloacele de îmbogățire a vocabularului. Se descriu tipurile de derivare şi compunere, ca şi conversiunea. Se descriu şi mijloacele externe, împrumutul şi calcul lingvistic, cu clasificările aferente.

Această unitate de învățare conține *Tema de control nr. 2*, condițiile de rezolvare şi predare fiind menționate în caseta de titlu a acestei secțiuni.

11.2. Obiectivele unității de învățare 11

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să înțeleagă dinamica vocabularului din perspectiva îmbogățirii acestuia;
- să recunoască structurile lexicale şi să le decompozeze după afixele lexicale;
- să distingă formațiile lexicale ale limbii române de formele împrumutate.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 3 h.

Deşi unitatea este destul de întinsă ca număr de pagini, timpul alocat studiului este suficient, deoarece materialul înfățişat reprezintă, preponderent, recapitularea unor noțiuni predate anterior, dar reluate la un nivel superior.

11.3. Îmbogățirea vocabularului – mijloace interne. Afixele lexicale

Un frecvent mijloc intern de îmbogățire a vocabularului limbii române este derivarea. Acest procedeu presupune formarea unor noi cuvinte prin adăugarea (sau suprimarea, în cazul derivării regresive) unor *afixe* (*formative*, *formanți*, *lexiforme*) la un cuvânt-*bază*.

Folosim aici termenul *afixe* numai în accepția de *afixe lexicale*, adică formanți care produc noi cuvinte; *afixele gramaticale* (desinențele, sufixele gramaticale, morfemele auxiliare) nu intră în discuția privitoare la formarea cuvintelor, aceste afixe fiind relevante din perspectivă morfologică (ajută la exprimarea unor forme compuse – perfectul compus, viitorul I şi II etc. – sau apar în declinare şi conjugare).

Afixele lexicale sunt *prefixele* (afixe care se adaugă în fața bazei) şi *sufixele* (afixe care se adaugă după bază). Unii lingvişti consideră că şi *interfixele* (sau *infixe*, afixele de legătură) sunt afixe lexicale, însă nu există argumente solide pentru a le califica drept un tip aparte de sufixe. Interfixul reprezintă o „porțiune dintr-un derivat care nu intră nici în temă, nici în sufix, cum ar fi elementul *-ur-* din *colț-ur-os* sau *-ul-* din *om-ul-eț* […] nu se identifică suficient de bine cu un sufix independent şi precede sufixul imediat următor" (DSL, op. cit., subl. n.). Aşadar, termenul este operativ (în sensul că poate fi folosit în descrierea structurilor morfematice), dar trebuie să se țină seama de statutul lui de afix (cvasilexical) nonindependent (aceasta însemnând că poate fi integrat în sufixul imediat următor, iar în practica decompozării se va pune între paranteze: *colț* + *-(ur)os*).

11.3.1. Derivarea cu prefixe. Prefixele internaționale. Prefixoidele

Derivarea cu prefixe este mai puțin productivă, în limba română, decât cea cu sufixe (date fiind complexitatea şi varietatea sufixelor). De aceea nu este necesară o clasificare morfologică (statutul morfologic al cuvintelor rezultate prin derivare cu prefixe fiind evident). Mai profitabilă pentru descriere este ***clasificarea semantică a prefixelor***.

1. ***Prefixele privative*** au sensul general de „fără", „lipsit de", „a lipsi de": ***des-***, cu varianta strict fonetică ***de-***, şi ***a(n)-***, de origine greacă veche. De regulă, prefixul *des-* (*de-*) se ataşează la un verb şi intră în opoziție cu *în-* (*îm-*): *dezbina/îmbina*, *descreți/încreți*,

dejuga/înjuga etc. După cum se vede din prima pereche, nu întotdeauna se poate detaşa un substantiv-bază, considerarea unui cuvânt ca derivat cu prefix într-o asemenea situaţie făcându-se prin raportare la cuvântul cu prefix opus din punct de vedere semantic (în unele lucrări, o astfel de situaţie este încadrată drept derivare mixtă). Prefixul privativ *a-* (înainte de consoane)/*an-* (înainte de vocale) se ataşează aproape exclusiv la neologisme sau la termeni din limbajele ştiinţifice: *acefal*, *alogic*, *amoral*, *analfabet*, *anorganic*, *anizotrop*, *avitaminoză* etc.

În limba română, prefixul *des-* (ca şi *răs-*, vezi mai jos, poziţia 4) devine *dez-* când se ataşează la cuvinte care încep cu: vocală, sonantă [l, m, n, r] sau consoană sonoră (evident, cu excepţia consoanei sonore [*z*]).

În limba română, prefixul *în-* devine *îm-* când se ataşează la cuvinte care încep cu consoanele bilabiale [*p*], [*b*].

2. Foarte productiv pentru toate variantele limbii române este ***prefixul negativ ne-***. El formează substantive, adjective, adverbe: *necuviinţă*, *neadevăr*, *neacoperit*, *neascultător*, *nedrept*, *nemaiauzit*, *nemaipomenit*, *necontenit*, *negreşit* etc. Uneori, poate avea şi sens privativ: *nesomn* (cf. *o noapte de nesomn*). Prefixul neologic ***in-*** (***im-*** înainte de bilabiale şi *i-* înainte de sonante [l, m, n, r]) îl dublează pe *ne-* pentru cuvintele corespunzătoare variantei savante a limbii române: *intraductibil*, *inacceptabil*, *inegalitate*, *imoral*, *ilogic*, *impolitețe*, *impenetrabil* etc. Uneori, *ne-* şi *in-* se află în variaţie liberă: *inegalitate* şi *neegalitate*, *inadaptabil* şi *neadaptabil* etc. Prefixul *in-* apare şi la verbe (*indispune*), ceea ce se întâmplă foarte rar cu *ne-*.

3. ***Prefixele delocutive*** (formează cuvinte de la locuţiuni/expresii: cf. *a se face colac – a se încolăci*) ***în-*** şi ***de-*** sunt şi ele foarte productive în limba română. Din punct de vedere semantic, sunt foarte apropiate de prepoziţii sau chiar sunt prepoziţii pe cale de a se specializa în formarea cuvintelor: (*a*) *înfăptui*, (*a se*) *încrede*, (*a*) *înlătura*, (*a*) *deochea*, (*a*) *deosebi*, (*a*) *desăvârşi* ş.a.m.d. Primul prefix este dublat de prefixul savant ***in-*** (de origine latină cultă): *incrimina*, *insufla*, *incorpora* etc.

4. ***Prefixele iterative răs-*** şi ***re-*** formează verbe (mai rar adjective sau substantive – *răzbucuros*, *răsputeri*): *răzgândi*, *răscumpăra*, *răzjudeca*, *reacoperi*, *recăsători*, *retipări*, *reînflori* etc. Se diferenţiază între ele prin faptul că *răs-* are multe valori (*a răspopi*, de exemplu, exprimă rezultatul contrariu al unei acţiuni, neimplicând ideea de a se face popă din nou), iar *re-* are valoare strict iterativă şi, deşi este neologic (< fr.), este unul dintre puţinele prefixe împrumutate care se poate ataşa direct la bază din limba română contemporană (adică fără calchiere). Acest aspect a condus la calificarea lui ca prefix cult, dar nu mai figurează printre prefixele savante.

5. ***Prefixele internaţionale*** sunt de origine cultă (nemoştenite), din latină sau greacă veche, şi sunt prezente în limba română în special prin împrumuturi (analizabile sau calcuri) latino-romanice. În ultimele decenii, se înregistrează o creştere semnificativă a formaţiilor lexicale cu astfel de prefixe în limba literară (standard) şi în limbajele de specialitate. Iată câteva exemple: ***ante-*** („înainte, dinainte", *antebraţ*), ***circum-*** („în jur, împrejurul", *circumscripţie*), ***co-/con-/com-*** („împreună, împreună cu", *colocatar*, *concetăţean*, *compatriot*), ***pre-*** („înainte de", *preoperatoriu*), ***i-/in-/im-*** (afix cu sens negativ şi privativ, *ireal*, *inalienabil*, *impracticabil*). Unele asemenea afixe au un statut incert, între acela de prefixe şi cel de prefixoide (elemente de compunere, vezi mai jos): ***contra-*** („împotrivă, în faţă, în corelaţie cu", *contrapagină*), ***ex-*** („scos din, în afara", *ex-campioană*), ***extra-*** („exterior, în afară; în afară de orice comparaţie, excepţional", *extraplat*), ***inter-*** („între, dintre, în corelaţie cu", *interconectat*), ***intra-*** („înăuntru", *intravilan*), ***intro-*** („înăuntru, în interior", *introspecţie*), ***post-*** („după", *postbelic*), etc. – toate de proveniență latină. De proveniență greacă sunt, de exemplu: ***anti-*** („contra, împotriva", *antişoc*), ***arhi-*** („gradul cel mai înalt în care se manifestă ceva", *arhicunoscut*), ***hiper-*** („peste măsură de, în grad foarte mare, supra", hipersensibil), ***hipo-*** („sub măsură, foarte mic, foarte puţin", *hipotensiv*).

Daţi şi alte exemple pentru fiecare dintre prefixele menţionate în clasificarea de mai sus.

Prefixoidele (*false prefixe* sau *pseudoprefixe*) au în comun cu prefixele numai poziţia de afixare, dar sunt cuvinte cu sens de sine stătător în limba de origine (cele mai multe sunt din greaca veche).

Cele mai frecvente prefixoide în limba română sunt: ***aero-*** („privitor la aer”, *aeropurtat*), ***auto-*** („de la sine, propriu”, *autobiografie*), ***bio-*** („referitor la viață”, *bioenergetic*), ***geo-*** („care privește pământul”, geopolitic), ***hemo-*** („referitor la sânge”, *hemostatic*), ***hipo-*** („referitor la cal”, *hipofag*), ***iso-/izo-*** („egal, de același fel”, *izomorfism*), ***orto-*** („corect”, *ortografic*), ***filo-*** („iubitor de”, *filogerman*), ***micro-*** („mic, a milioana parte”, *microradiografie*), ***mono-*** („unic, singur, o dată”, *monocelular*), ***poli-*** („mai mulți”, *polivitamină*), ***proto-*** („primul, anterior, preistoric, primitiv, simplu, inițial”, *protocronism*), ***pseudo-*** („fals, aparent asemănător, pretins”, *pseudoștiințific*), ***radio-*** („referitor la radiația electromagnetică”, *radiolocație*), ***semi-*** („pe jumătate”, *semipreparat*), ***tele-*** („departe, la distanță, de departe”, *telecomandă*), ***tri-*** („trei, triplu”, tri), ***zoo-*** („referitor la animale, animalier”, *zootehnician*) etc.

Unele prefixoide sunt specifice sau apar cu predilecție în limbajele specializate (terminologii) și, adesea, se creează relații de sinonimie: ***ana-*** („din nou, înapoi, în afară”, *anacronic*), ***epi-*** („deasupra, pe”, *epicranian*), ***foto-*** („referitor la lumină”, *fotofobie*, *fotocelular*), ***semi-*** = ***hemi-*** = ***demi-*** (*hemipareză*, *demisec*), ***micro-*** = ***mini-*** (*minicalculator*), ***poli-*** = ***multi-*** = ***pluri-*** (*multidimensional*, *plurimolecular*), ***intra-*** = ***endo-*** („înăuntru”, *endocentric*, *intraglandular*) etc.

În opoziție cu *sufixoidele* (falsele sufixe, vezi mai jos), prefixoidele se deosebesc mai puțin de prefixe decât sufixoidele de sufixe, deoarece – în primul caz – nu există consecințe funcționale, pe când – în al doilea – se impune o anumită formă, de obicei, cuvântului-bază (de exemplu, cele care primesc *-fil*, se termină în *-o*: *munteanofil*, cele care primesc *-fug*, se termină în *-i*: *febrifug*).

Pentru compușii savanți* se utilizează prefixele internaționale, prefixoidele, sufixoidele și bazele clasice. Formăm, de exemplu, termenul *hidrocarbură* (Chim.), corespunzător definiției „compus organic din carbon și hidrogen”, cu elementul de compunere savantă *hidro-* (< gr. *hydro*), și nu **apocarbură*, adică printr-o „naturalizare” a elementului *hidro-* dată de contaminarea cu semnificația „(de) apă, hidric, apos”; sau formăm termenul *binoclu* selectând baza *oclu* din latinescul *oc(u)lus* și nu cuvântul *ochi*, moștenit din baza menționată (rezultatul **binochi* ar fi, în mod evident, ilar).

* Un material extrem de prețios și de minuțios analizat privitor la compunerea savantă se află în lucrarea *Dinamica lexicului românesc* (op. cit.) de Florica Dimitrescu.

Aşadar, prefixoidele şi sufixoidele sunt elemente formative, prezente în împrumuturi sau în formații după model străin, care dau impresia de prefixe, respectiv sufixe, cuvintele rezultate în acest fel nefiind derivate propriu-zise, ci, mai degrabă compuse (valoarea lexicală a prefixoidelor şi sufixoidelor este mai concretă decât cea a prefixelor şi sufixelor). Însă, pentru că formațiile lexicale obținute după model străin prin atașarea prefixoidelor şi sufixoidelor sunt, în general, analizabile în limba română, Ion Coteanu (apud DSL, op. cit., p. 401) consideră că ele pot fi integrate în procedeele de îmbogățire internă a vocabularului.

Dați şi alte exemple pentru fiecare dintre prefixoidele menționate mai sus.

11.3.2. Derivarea cu sufixe. Sufixoidele. Derivatele etnice

Derivarea cu sufixe este un mijloc intern de îmbogățire a vocabularului limbii române extrem de productiv. Numărul mare al sufixelor şi varietatea lor impun **două clasificări: morfologică şi semantică**.

Clasificarea morfologică distinge sufixele după partea de vorbire în care se încadrează cuvântul nou format (pentru a nu aglomera materialul de față, ilustrăm situațiile prin cel mult două exemple, lista sufixelor nefiind exhaustivă).

Aşadar, după acest criteriu, sufixele sunt:

1. ***substantivale:*** ***-ar*** (*bucătar*), ***-easă*** (*mireasă*), ***-ime*** (*agerime*, *muncitorime*), ***-iță*** (*casieriță*, *fetiță*), ***-uş*** (*urcuş*, *viţeluş*), ***-iş/-îş*** (*brădiş*, *coborâş*), ***-et*** (*brădet*, *tineret*);
2. ***adjectivale:*** ***-esc*** (*ceresc*, *românesc*), ***-iu*** (*albăstriu*), ***-os*** (*dureros*);
3. ***verbale:*** ***-a*** (*înnegura*, *brăzda*), ***-i*** (*cuibări*), ***-ui*** (*înlocui*, *biciui*), ***-iza*** (*marginaliza*);
4. ***adverbiale:*** ***-eşte*** (*prieteneşte*), ***-iş/-îş*** (*pieziş*, *târâş*);
5. ***pronominale:*** ***-uță*** (*mătăluță*), ***-ică*** (*mătălică*), ***-ica*** (*atâtica*);
6. ***care formează numerale:*** ***-ime*** (*optime*);
7. ***care formează interjecții:*** ***-ică*** (*aolică*).

Clasa a 6-a ar putea fi inclusă la *substantivale* (clasa 1), dat fiind că numeralele în cauză sunt substantive din punct de vedere morfologic.

Clasificarea semantică este mult mai complexă, ca urmare a caracteristicilor semantice ale sufixelor foarte asemănătoare cu cele ale cuvintelor:

i) sufixele pot fi ***omonime*** (augmentativul ***-an*** cu sufixul de origine ***-ean***, în pronunție tot ***-an***: *bogătan*, *crişean*; sufixul diminutival ***-aş*** cu sufixul locativ/de agent ***-aş***: *băieţaş*, *mărginaş*, *ciocănaş* – „muncitor în saline”);

ii) sufixele pot fi ***sinonime*** (***-tor***, ***-ar***, ***-aş***, ***-giu***, ***-uş***, ***-ist*** sunt sufixe de agent: *muncitor*, *cizmar*, *poştaş*, *geamgiu*, *cărăuş*, *fochist*);

iii) sufixele pot intra în relații de ***antonimie*** (este drept, una specială – sufixul diminutival ***-aş*** poate apărea cu sens afectiv, dar şi marcat peiorativ: *băieţaş*, *poetaş*);

iv) sufixele pot genera ***polisemie*** (sufixul ***-tor*** poate forma: ca adjectival, cuvinte care desemnează o însuşire dedusă din verbul de bază – *apăsător*; ca substantival, nume de agent – *croitor*, nume de instrumente – *stingător*, nume de plante – *sunătoare*, nume de animale – *ciocănitoare* sau abstracte – *măsurătoare*, *sărbătoare*).

Prin urmare, din punct de vedere semantic se disting următoarele tipuri de sufixe:

1. ***augmentative*** (sens de supradimensionare, formează substantive şi, mai rar, adjective; cu şi fără valoare depreciativă)***:*** ***-andru*** (*copilandru*), ***-an/-ean*** (*băietan*, *beţivan*, *grăsan*, *tăurean*, *crăpcean*, *chiţcan*), ***-oi/-oaie/-oaică*** (*butoi*, *fătoi*, *băboi*, *măgăoaie*, *vioaie*, *tigroaică*, *băieţoaică*, *englezoaică*; formează şi nume proprii: *Alboiu* < Albu, *Gheorghiţoaia/Gheorghiţoiu* < Gheorghiță), ***-ovan*****,** ***-oman*****,** ***-oran*** (în combinații rare şi învechite ale lui ***-an***: *prostovan*, *hoţoman*, *chiţoran* – „şoarece mare de câmp”);

2. ***diminutivale*** (sens de subdimensionare şi/sau afectiv şi/sau peiorativ, în funcție de context; formează substantive, adjective şi, rar, adverbe şi pronume)***:*** ***-aş*** (*copilaş*, *actoraş*, *trandafiraş*, *golaş*), ***-el/-ea/-icel/-icea/-ică/-icică/-uică*** (*nepoţel*, *puţintel*, *cumnăţea*, *curăţea*, *floricea*, *uşurică*, *puţintică*, *aolică*, *mătălică*, *fetică*, *mărgică*, *prosticică*, *măricică*, *păsăruică*, *ferestruică*), ***-or/-ior/-ioară/-cior/-cioară*** (*repejor*, *roşior*, *prostioară*, *oscior*, *căscioară*, *crăticioară*), ***-iță*** (*bluzuliță*), ***-uc/-ug/-ucă/-ugă/-igă*** (*grăsuc*, *năsuc*, *lănţug*, *mămucă*, *ţârucă*, *păstrugă*, *săpăligă*), ***-işor/-işoară/-şor*** (*mărişor*, *feţişoară*, *încetişor*, *binişor*, *locşor*), ***-uleț*** (*gărduleț*, *şănţuleț*), ***-uş/-uşă*** (*gălbenuş*, *niţeluş*, *viţeluşă*), ***-uț/-uță*** (*grăsuț*, *bunuță*, *mătăluță*);

Când un cuvânt ca *trandafiraş* înseamnă „specie de trandafir” şi nu „trandafir mai mic” (ca şi în alte situații asemănătoare: *morunaş*, „specie de peşte diferită de morun”, sau la numele proprii – *Andreiaş/Andreieş* ş.a. – şi în cazul altor sufixe) intervine fenomenul numit ***neutralizare***, pentru că diminutivul îşi pierde, mai mult sau mai puțin, valorile conotative suplimentare.

3. ***de agent*** (au semnificația generală de „cel care îndeplineşte într-un mod oarecare o acțiune”; formează substantive şi adjective)***: -ar/-er*** (*brutar*, *dulgher*; ***-ar*** poate avea şi valori depreciative – *opincar*, *mămăligar*), ***-aş /-eş*** (*făptaş*, *arcaş*, *plutaş*, *buclucaş*, *codaş*, *băieş*, *cimpoieş*), ***-easă*** (*cusătoreasă*, *coloneleasă*), ***-eț/-eață/-ăreț/-ăreață*** (*iubeț*, *iubeață*, *înfigăreț*, *plimbăreață*, *băltăreț* – „vântul”, nu „cel care locuieşte la baltă” care este derivat cu sufixul de origine ***-ăreț***), ***-giu/-agiu*** (*reclamagiu*, *scandalagiu*, *camionagiu*), ***-ist*** (*ceferist*, *zeflemist*), ***-tor*** (*băutor*, *judecător*, *ghicitor*);

4. ***pentru denumirea însuşirii din obiecte*** (se ataşează la o bază care nu exprimă ea însăşi o calitate, nu este un adjectiv – deci nu intră în discuție: *negricios* < *negru*, *albăstriu* < *albastru* etc.; formează adjective de la substantive, de la verbe sau de la alte părți de vorbire)***: -al*** (*vamal*, *săptămânal*), ***-ar*** (*inelar*, *mărfar*), ***-aş*** (*nărăvaş*, *fruntaş*), ***-at*** (*guşat*, *înmănuşat*), ***-bil*** (*atacabil*, *lăudabil*, *locuibil*), ***-esc*** (*boieresc*, *orăşenesc*), ***-eț/-ăreț*** (*glumeț*, *băgăreț*), ***-ist*** (*microbist*, *căminist*, *junimist*), ***-iu/-ie*** (*cireşiu*, *auriu*, *purpurie*, *vişinie*, *fistichie*), ***-os/-ios/-cios*** (*zemos*, *tămâios*, *lucios* < *luciu*), ***-tor*** (*chinuitor*, *fermecător*), ***-nic*** (*fățarnic*, *îndoielnic*), ***-et/-it*** (*urlet*, *grădinărit*);

5. ***pentru denumirea plantelor şi animalelor*** (multe din acestea sunt şi diminutivale); ***nume de plante: -aş*** (*toporaş*), ***-el/-ea*** (*ghiocel*, *albăstrea*), ***-ică*** (*răchițică*), ***-ior/-cior/-şor*** (*lăcrămioară*, *cimbrişor*, *ovăscior*), ***-uță*** (*feriguță*), ***-iță*** (*crăiță*, *cununiță*), ***-uş/-uşcă*** (*păiuş*, *căldăruşă*, *crețuşcă*), ***-uleț*** (*pufuleț*), ***-ariță*** (*măselariță*, *pelinariță*), ***-ar*** (*frăgar*, *acățar*), ***-tor*** (*plesnitoare*, *sunătoare*), ***-os*** (*nebunoasă*), ***-iş*** (*aluniş*), ***-oi*** (*usturoi*), ***-easă*** (*cârciumăreasă*); ***nume de animale, păsări şi peşti***: ***-ar*** (*cufundar*, *lopătar*, *țipar*), ***-aş*** (*ferestraş* – „soi de rață”, *morunaş*), ***-ean(că)*** (*boulean* – „peşte”, *dumbrăveancă* – „cioară pucioasă”), ***-at*** (*dințat* – „peşte”), ***-el*** (*fântânel* – „păstrăv”, *vânturel* – „soi de şoim”), ***-ică*** (*stufărică* – „pasăre”, *burtică* – „peşte”), ***-ior/-işor*** (*roşioară* – „peşte”,

domnişor – „soi de cinteză”, *gălbioară* – „presură”), ***-iță/-ăriță*** (*gârliță* – „soi de rață”, *inăriță* – „soi de cinteză”, *nisipariță* – „peşte”), ***-iu*** (*arămiu* – „soi de lipan”), ***-oi/-oaică*** (*pițigoi*, *cojoaică*, *codoi* – „peşte”), ***-os*** (*bălos* – „peşte”), ***-tor*** (*ciocănitoare*), ***-uş/-uşcă*** (*pietruş* – „soi de pescăruş”, *plevuşcă* – „peşte”), ***-uț*** (*lătuț* – „peşte”), ***-ete*** (*orbete*), ***-uică*** (*nevăstuică*), ***-elniță*** (*urechelniță*);

6. ***pentru denumirea instrumentelor*** („instrumente” într-o accepție largă; primele două sufixe se ataşează la substantive, al treilea, la verbe)***: -ar*** (*alfabetar* – „repertoar”, *cenuşar*), ***-niță*** (*botniță*, *zaharniță*), ***-tor/-toare*** (*încălțător*, *ascuțitoare*, *strecurătoare*);

7. ***pentru denumiri abstracte: -are*** (*adunare*, *crezare*), ***-ere*** (*părere*, *abatere*), ***-ire/-îre*** (*ocrotire*, *coborâre*), ***-ătate*** (*puținătate*, *bunătate*), ***-eală*** (*acreală*, *buimăceală*), ***-ie/-ărie*** (*boierie*, *cumetrie*, *măgărie*), ***-anță/-ență/-ință*** (*alianță*, *prezență*, *biruință*), ***-ime*** (*agerime*, *cruzime*), ***-ism*** (*ardelenism*, *paşoptism*), ***-ură/-ătură*** (*adunătură*, *cotitură*, *căzătură*), ***-eață*** (*albeață*, *dulceață*).

8. ***colective: -ărie/-ăraie*** (*apărie*, *prăfăraie*), ***-et*** (*bănet*, *brădet*), ***-ime*** (*dăscălime*, *studențime*), ***-iş*** (*ariniş*, *păienjeniş*, *tufiş*), ***-işte*** (*cânepişte*, *porumbişte*).

9. ***locative: -ie/-ărie/-erie*** (*blănărie*, *cazangerie*), ***-ean*** (*arădean*, *râmnicean*).

10. ***pentru indicarea modalității*** (formează adverbe din substantive şi adjective; ***-eşte*** trebuie să respecte condiția să existe de la aceeaşi bază şi un adjectiv în ***-esc***)***: -eşte*** (*nebuneşte*, *copilăreşte*), ***-iş/-îş*** (*pieptiş*, *chiorâş*), ***-mente*** (*actualmente*, *singularmente* – apare foarte rar la teme româneşti).

11. ***pentru nume proprii de familie*** (în româna contemporană există puține sufixe specializate în acest sens şi presupun – ca augmentativele, diminutivele sau numele de agent – o poreclă sau un supranume)***: -escu*** (*Popescu*, *Andreiescu*), ***-eanu*** (*Iacobeanu*, *Ungureanu*).

Găsiți relații de sinonimie, antonimie, omonimie între sufixele exemplificate în cele două clasificări de mai sus.

Sufixoidele (*false sufixe* sau *pseudosufixe*), ca şi prefixoidele, au în comun cu sufixele numai poziția de afixare (se ataşează după o bază), dar sunt cuvinte cu sens de sine stătător în limba de origine (cele mai multe sunt din greaca veche).

Sufixoidele curente în limba română sunt: ***-fug*** („care alungă, care fuge", *febrifug*, *vermifug*, *centrifug*, *ignifug*), ***-fob*** („care are aversiune, teamă patologică (de ceva)", *claustrofob*, *agorafob*, *acrofob*, *xenofob*), ***-fil*** („iubitor de", *anglofil*, *calofil*, *heliofil*), ***-for*** („care poartă, purtător", *necrofor*, *hidrofor*), ***-log*** („specialist", *psiholog*, *dermatolog*, *filolog*), ***-gramă*** („schemă, grafic", *antibiogramă*, *organigramă*), ***-cid*** („care ucide, ucigător", *bactericid*, *fratricid*), ***-fag*** („care se hrăneşte cu", *antropofag*, *cronofag*, *energofag*).

Aşa cum s-a arătat deja (vezi *supra*, la prefixoide) sufixoidele impun o anumită formă, în cele mai multe cazuri, cuvântului-bază: de exemplu, bazele care primesc *-fil* se termină în *-o*, iar cele care primesc *-fug*, se termină în *-i*).

Dați şi alte exemple pentru fiecare dintre sufixoidele menționate mai sus.

Derivatele etnice sunt denumirile de locuitori autohtone sau autohtonizate (ale locuitorilor altor țări/localități străine). Acestea se formează, de regulă, cu anumite sufixe, mai rar, prin derivare regresivă (Andalucia/Andaluzia – *andaluz*, Birmania – *birman*, Cehia – *ceh*, Croația – *croat*, Grecia – *grec*, Iugoslavia – *iugoslav*, Turcia – *turc* etc.) şi, uneori, prin denumire complet diferită de cea a localității/țării respective (Coasta de Fildeş – *ivorian*, Madagascar – *malgaş*, Monaco – *monegasc* etc.).

Ilustrăm mai jos *sufixele* utilizate în ***derivarea etnică*** pentru limba română.

Exemple:

-ac: Austria – *austriac*, Bosnia – *bosniac*, Prusia – *prusac*;

-an: Afg(h)anistan – *afg(h)an*, Africa Centrală – *centrafrican/african*, Alsacia – *alsacian*, America de Sud – *sud-american*, Alba Iulia – *albaiulian*, Andorra – *andorran*, Boston – *bostonian*, Budapesta – *budapestan*, Chile – *chilian*, El Salvador – *salvadorian*, Honduras – *hondurian*, Laos – *laoțian*, Milet – *milezian*, Napoli/Neapole – *napolitan*, Paris – *parizian*, Peru – *peruan/peruvian*, Roman – *romaşcan*, Tazlău – *tazlăuan*, Târgu-Jiu – *târgujian*;

-ar: Kosovo – *kosovar*;

-aş: Papua-Noua Guinee – *papuaş*;

-(uv)ean: Bistrița – *bistrițean*, Bistrița-Năsăud – *năsăudean*, Caransebeş – *caransebeşean*, Covasna – *covăsnean*, Giurgiu – *giurgiuvean*, Gura Humorului – *humorean*, Hârşova – *hârşovean*, Huşi – *huşean*, Oaş – *oşean*, Mediaş – *medieşean*, Miercurea-Ciuc – *miercurean*, Predeal – *predelean*, Râmnicul Sărat – *râmnicean*, Râmnicu-Vâlcea – *vâlcean*, Târgu-Mureş – *târgumureşean*, Turda – *turdean*;

-en: Madrid – *madrilen*; Slovenia – *sloven*;

-ez: Bordeaux – *bordelez*, Bruxelles – *bruxellez*, Burundi – *burundez*, Ceylon – *ceylonez*, Java – *javanez*, Japonia – *japonez/nipon*, Marsilia – *marsiliez*, Milano – *milanez*, New York – *newyorkez*, Noua Zeelandă – *neozeelandez*, Piatra-Neamț – *pietrean*, Portugalia – *portughez/lusitan*, Praga – *praghez*, Saigon – *saigonez*;

-in: Anzi – *andin*, Levant – *levantin*, Mallorca – *mallorquin*;

-it: Moscova – *moscovit*, Yemen – *yemenit*;

-ot: Cairo – *cairot*, Cipru – *cipriot*, Mangalia – *mangaliot*, Sofia – *sofiot*, Tokio – *tokiot*.

11.3.3. Derivarea parasintetică, regresivă şi frazeologică

Derivarea parasintetică reprezintă formarea de cuvinte noi prin ataşarea simultană sau succesivă (succesiunea nemaiputându-se reconstitui diacronic) a unui prefix şi a unui sufix la acelaşi cuvânt-bază: *închipui*, *îndulci*, *îmbărbăta*, *îmbărbătare*, *încuietoare*, *îmbucurător* etc.

O probă simplă pentru identificarea derivatelor parasintetice este suprimarea, pe rând, a prefixului, respectiv a sufixului. Dacă ambele suprimări au ca rezultat o formă nereperabilă în limba română, atunci derivatul în cauză este sigur parasintetic. De exemplu, S_1 – *îmbărbăta* - pref. ***îm-*** > **bărbăta*, S_2 – *îmbărbăta* - suf. verb. ***-a*** > * *îmbărbăt*.

Toate tipurile de derivare înfățișate până în acest punct sunt derivări progresive, adică se obțin formații lexicale noi prin adăugare de afixe. **Derivarea regresivă**, mult mai slab reprezentată în limba română decât cea progresivă, se realizează prin ***suprimare de afixe*** (sufixe lexicale sau desinențe) şi se bazează, de regulă, pe ***principiul analogiei***: astfel, s-a derivat regresiv din *etimologie* cuvântul *etimolog* pentru a-l înlocui pe mai vechiul *etimologist* în baza existenței perechilor *filologie-filolog*, *mineralogie-mineralog*, *geologie-geolog*, *psihologie-psiholog, stomatologie-stomatolog* ș.a.m.d.

Cuvântul nou, rezultat al derivării regeresive, are înfățișarea unui cuvânt-bază. De aceea, în cele mai multe cazuri, trebuie să se recurgă la istoria limbii. De exemplu, pentru că prefixul ***-ne*** nu se atașează de obicei la verbe, verbele *nelinişti*, *nemulțumi* sunt derivate, prin îndepărtare de afix, de la *neliniştit* şi *nemulțumit*, nu invers. Alte exemple: *zbor* < *zbura*, *cânt* < *cânta*, *îngheț* < *îngheța* etc.

O ***clasificare*** a derivatelor regresive se poate face după criteriul morfologic, adică în funcție de partea de vorbire rezultată prin suprimarea de afixe (preluăm clasificarea şi exemplele aferente din DSL, op. cit., p. 163):

1. ***verbale provenite din substantive (postsubstantivale):*** *aloca* < *alocație*, *aniversa* < *aniversare* etc.;
2. ***verbe provenite din adjective (postadjectivale):*** *deosebi* < *deosebit*; *nesocoti*, *nedumeri*, *nemulțumi* din adjectivele (interpretate greşit ca participii) *nesocotit*, *nedumerit*, *nemulțumit* etc.;
3. ***substantive provenite din substantive:*** *mandarin* < *mandarină*, *lămâi* < *lamâie*, *portocal* < *portocală* etc.
4. ***substantive provenite din verbe (postverbale):*** *avânt* < *avânta*, *înot* < *înota*, *vaiet* < *văita*, *auz* < *auzi*, *dezgheț* < *dezgheța* etc.

Derivarea frazeologică este un tip de derivare mai complex, deoarece constă în formarea unei unități frazeologice pe baza altei unități frazeologice din aceeaşi limbă (Th. Hristea) şi deci nu este o simplă atașare de afixe.

Prin derivare frazeologică se pot obține:

1. ***locuțiuni substantivale:*** *băgare de seamă* < *a băga de seamă* + ***-re***, *aducere aminte* < *a aduce aminte* + ***-re***, *părere de rău* < *a-(i) părea rău* + ***-re*** etc.);
2. ***locuțiuni adjectivale:*** *scos din fire* < *a scoate din fire*, *pescuitor în apă tulbure* < *a pescui în apă tulbure*.

Frazeologia este o disciplină lingvistică în curs de constituire, al cărei obiect de studiu este reprezentat de unitățile frazeologice. Clasificarea acestor unități în subunități, identificarea surselor lor sunt două dintre obiectivele acestei noi discipline.

Căutați și alte exemple pentru fiecare dintre tipurile de derivare înfățișate mai sus.

11.3.4. Compunerea. Schimbarea valorii gramaticale

Compunerea este un alt mijloc intern de îmbogățire a vocabularului, mai puțin productiv decât derivarea, şi constă în reunirea a două sau mai multe cuvinte într-o unitate lexicală cu un sens nou.

Ilustrăm mai jos tipurile de compunere.

1. ***Compunerea prin contopire*** – aceasta poate avea la bază relații sintactice de tip:
   a) ***parataxă*** (coordonarea prin juxtapunere) – *oricare*, *cineva*, *bunăoară*, *celălalt*, *fiecare*, *numaidecât*, *deocamdată* etc.;
   b) ***hipotaxă*** (subordonare) – *botgros*, *untdelemn*, *bunăvoie*, *bunăstare* etc.

2. ***Compunerea prin alăturare*** – şi acest tip se poate realiza prin:
   a) ***parataxă*** (coordonarea prin juxtapunere) ***cu cratimă*** – *puşcă-mitralieră*, *cuvânt-bază*, *mobilă-tip*, *navă-satelit*, *anglo-francez* etc;
   b) ***hipotaxă*** (subordonare) ***cu cratimă sau fără*** – *Almaşul-Mare*, *Baia Mare*, *Târgu-Jiu**, *Calea Laptelui*, *Vatra Dornei*, *Târgu-Ocna**, *vorbă-lungă*, *coate-goale*, *încurcă-lume*, *viță-de-vie*, *bună-cuviință*, *ducă-se-pe-pustii* etc.).

* Există şi cazuri de falsă parataxă: de exemplu, *Târgu-Jiu* şi *Târgu-Ocna* trimit, de fapt, la *Târgul Jiului* şi respectiv *Târgul Ocnei* (la bază se află o relație de subordonare).

3. ***Compunere prin abreviere:***
   a) ***după inițială:*** *CFR* (**C**ăile **F**erate **R**omâne), *ONU* (**O**rganizația **N**ațiunilor **U**nite) etc.;
   b) ***din trunchierea primelor silabe ale unor baze:*** *ROMPRES* (**Pres**a **Rom**ână), *SANEPID* (la bază, formație calchiată după (rus.) *sanitarnaia epidemiolighiceskaia* > (rom.) [aviz/control]) **San**itar **Epi**demiologic), *APROZAR* (**Apro**vizionare [cu] **Zar**zavat), *loc. cit.** (**loc**ul **cit**at), *aprox.** (**aprox**imativ) etc.;

* A se vedea ortografierea cu punct sau fără a abreviatelor de diverse tipuri în materialul *Ce e nou în DOOM 2* în *Anexa 2* a cursului.

c) ***mixtă*** (abreviere după inițială şi silabe trunchiate/baz(e))***:*** *aragaz* (< **A**stra **R**omână + **gaz**), *cca* (**cir**ca) etc.

Schimbarea valorii gramaticale: conversiunea, metalimbajul – sunt alte procedee interne de îmbogățire a vocabularului, însă acestea nu fac obiectul expres al expunerii de față, deoarece mijloacele implicate sunt de altă natură decât lexicală. Precizăm aici doar că articularea este cel mai frecvent procedeu de ***conversiune***, iar prin ***metalimbaj*** (marca grafică mai frecventă fiind ghilimelele [**„ ”**]) orice parte de vorbire devine substantiv (de exemplu, ***„Frumos”*** *este un adjectiv propriu-zis*). Chiar propozițiile şi frazele pot funcționa în metalimbaj ca substantive (de exemplu: *Vine o vreme* ***[1]/*** *când* ***„mi se pare”*** *devine o certitudine* ***[2]/.*** sau *„Vorba ceea:* ***«Zi-i lume [1]/ şi te mântuie [2]/»****.”* – Creangă).

Metalimbajul nu poate fi totuşi considerat un mijloc propriu-zis de îmbogățire lexicală, dat fiind că nu rezultă formații lexicale noi, ci doar actualizări temporare (contextuale) a unor sensuri.

Şi despre conversiune s-ar putea afirma aparent acelaşi lucru, dacă ne referim la cazurile de schimbare a valorii gramaticale fără antrenarea schimbării formei. De exemplu, în enunțul *Bine**le** se răsplăteşte **cu** bine* avem adverbul *bine* convertit în substantiv în ambele ocurențe. La prima ocurență, marca schimbării gramaticale (art. hot. pr.-zis şi encl. ***-le***) afectează forma cuvântului (are ca rezultat o formă nouă). La a doua ocurență, cuvântul apare într-o poziție sintactică nouă (vezi regimul cazual impus de prepoziția de acuzativ ***cu*** şi posibilitatea ca forma convertită să primească atribut, comportându-se astfel ca un substantiv: cf. *[...] cu [mult] bine*), rezultatul fiind schimbarea valorii gramaticale, dar nu şi a formei cuvântului. Totuşi, chiar şi în această situație se poate vorbi de îmbogățire lexicală, dar fără mărci formale de tip afixe gramaticale ataşate la cuvânt.

11.5. Decompozarea după afixele lexicale

În practica predării, decompozarea după afixele lexicale se face, de obicei, în felul următor:

începețoşare < pref. *în-* + *ceață* + suf. adj. *-os* + suf. vb. *-a* + suf. subst. *-re*.

NU recomandăm această modalitate de decompozare, deoarece ea prezintă principalul dezavantaj al nepunerii în evidență a etapelor de formare (nu se înțelege care formă din care a

rezultat), dar şi pe acela al neprecizării rădăcinii lexicale atunci când aceasta nu se suprapune cu cea a bazei.

Rădăcina (***radicalul***) este afixul lexical indecompozabil dintr-un anume cuvânt, iar ***baza*** (***cuvântul-bază***) desemnează punctul de plecare al fiecărei operații de derivare, deci cuvântul al cărui radical este folosit pentru ataşarea afixului derivativ.

De exemplu, în cuvântul *deluros* (< răd. *del-* + infix *-ur-* + suf. adj. *-os*), rădăcina este *del-*, iar baza este *deal*. Sunt şi situații când rădăcina coincide ca formă cu baza (sau, altfel spus, baza nu a suferit nicio modificare fonetică în procesul afixării): în cazul cuvântului *colțuros* (< răd. *colț* + infix *-ur-* + suf. adj. *-os*) prezintă identitate a rădăcinii cu baza.

Aşadar, decompozarea corectă se realizează ca în exemplul următor. Pentru fiecare etapă a decompozării se va lua întotdeauna în considerare clasa morfologică din care face parte cuvântul pentru a stabili ordinea detaşării afixelor; de exemplu, mai jos avem un substantiv deverbal – este normal să se detaşeze mai întâi sufixul cu ajutorul căruia s-a format acest deverbal şi nu prefixul.

Exemplu

(I) ***începețoşare*** < *(a se)* ***începețoşa*** + suf. subst. ***-re***;

(II) ***(a se) începețoşa*** < pref. deloc. ***în-*** + ***-cețoş-*** (< *cețos*, prin alternanță consonantică [s/ş]) + suf. vb. ***-a*** (derivare parasintetică – ataşarea simultană a prefixului şi a sufixului);

(III) ***cețos*** < răd. ***ceț-*** (< baza ***ceață***, prin apocopa vocalei [ə] şi alternața vocalică [a/e]) + suf. adj. ***-os***.

Să ne reamintim...

- mijloacele de îmbogățire a vocabularului limbii române sunt: *derivarea*, *compunerea* şi *conversiunea* (schimbarea valorii gramaticale);
- derivarea este cel mai productiv mijloc de îmbogățire a vocabularului limbii române;
- decompozarea după afixe lexicale se face în etape, pentru a se evidenția astfel evoluția fiecărei forme în parte.

11.5. Îmbogățirea vocabularului – mijloace externe

Îmbogățirea vocabularului unei limbi se poate realiza şi prin mijloace externe. Acestea sunt ***împrumutul*** şi ***calcul lingvistic***.

Împrumutul reprezintă un „*proces de încorporare a unui element lingvistic dintr-un idiom în altul*” (DSL, op. cit., p. 279). Împrumutul afectează toate subsistemele limbii (împrumuturi de sunete – vezi sunetele [ö] şi [ü], nefonologizate în română –, mărci flexionare, tipare sintactice), dar se manifestă cu precădere în lexic.

11.5.1. Împrumutul lexical

Împrumutul lexical – ca, de altfel, toate celelalte tipuri de împrumut – este rezultatul contactelor diverse stabilite între idiomuri, este deci o manifestare a *interferenței lingvistice*. Dintre factorii extralingvistici care favorizează împrumuturile menționăm: *vecinătatea geografică*, *conviețuirea populațiilor*, *raporturile* (economice, politice, culturale) *între comunități*.

Împrumutul poate fi: a) ***direct*** sau ***indirect*** (printr-o filieră lingvistică); b) ***popular*** sau ***savant***; c) pe cale ***orală*** sau ***scrisă***; d) ***vechi*** (din fazele anterioare modernizării limbii şi în opoziție cu cuvintele moştenite*) sau ***nou***.

* Cuvintele moştenite sunt acelea din fazele de formare a limbii, altfel spus, etimoanele care au trecut prin transformări fonetice cu caracter regulat, căci se ştie că aceste transformări acționează într-o limbă numai până la definitivarea macrostructurii ei şi, uneori, şi prin accidente fonetice: cf. (lat. cl.) *directus* < (lat. pop.) *directu* < (rom. v.) *direptu* < *dereptu* < *dreptu* < *drept* – cuvânt moştenit, în opoziție cu: (lat. cl.) *directus* < (rom. mod.) *direct* – împrumut târziu, neologic, din latină, prin îndepărtarea conştientă a unei terminații nespecifice structurii limbii române.

Împrumutul nou trimite la un alt termen – ***neologism***. Prin acest termen „*se indică o unitate lexicală (semnificat, semnificant sau reuniunea celor două) care a pătruns recent într-o limbă dată*” (DSL, op. cit., p. 343). Termenul are o eficiență relativ redusă datorită ambiguității caracteristicii *recent*, care depinde de raportarea cronologică operată. Cercetările privitoare la periodizarea limbii române au lămurit această problemă – neologismele sunt împrumuturile intrate în limba română începând cu procesul (prima fază) de modernizare a ei, proces a cărui limită inferioară este secolul al XVIII-lea (spre sfârşit). În funcție de *momentul*

intrării lor în limbă, de *frecvența* utilizării lor şi de *diversitatea categoriilor de vorbitori* care le folosesc, neologismele se adaptează fonetic şi morfologic la structura limbii române, mai mult sau mai puțin sistematic. Cuvintele neologice încă neadaptate se numesc *barbarisme*. Aşadar, după proveniența lor, barbarismele pot fi: franțuzisme, anglicisme, germanisme, americanisme etc.

Clasificarea împrumuturilor se face *după origine* (vezi Th. Hristea, op. cit.) şi *sincronic*, *după criterii lingvistice*, obiectivul celei din urmă fiind delimitarea neologismelor de calcuri.

Un alt criteriu de clasificare a împrumuturilor este *gradul de asimilare* („românizare"), despre care vorbeşte A. Stoichițoiu-Ichim (în *Aspecte ale influenței limbii engleze...*, op. cit.).

Aşadar, ***după gradul de asimilare***, împrumuturile se încadrează într-una dintre următoarele categorii:

a) ***termeni integral adaptați*** (fonetic, grafic, morfologic) – *lider, miting, bos, a agrea*;

b) ***termeni în curs de adaptare*** (anglicisme şi americanisme) – *board*, *briefing*, *congressman/congresmen*, *lobby*, *speaker/spicher*, *speech/spici*, *staff*, *summit*, *yankeu*;

c) ***xenisme*** („străinisme") – *Big Brother*, *establishment*, *leadership*, *mcdonaldizare*, *shadow government*, *road map*.

Autoarea precizează că granița dintre primele două categorii nu poate fi precis trasată, deoarece procesul de asimilare este în curs de desfăşurare şi invocă drept argument fenomenului dublei grafii (tip *boss/bos*, *speech/spici*). Se observă o tendință de „reanglicizare"; revenirea la ortografia etimologică (cf. formele *leader*, *meeting*, congressman etc.) este considerată o manifestare a snobismului lingvistic. Unele forme dezvoltă chiar plurale hibride, le-am numi noi, de tip *leader* > *leader-ii*, obținut din adăugarea desinenței româneşti de plural „-i" la forma neadaptată la limba română.

În fine, autoarea citată mai observă că, în unele cazuri, procesul de asimilare este înregistrat cu întârziere de dicționarele româneşti, care continuă să reflecte situația din engleză, ignorându-se astfel diversele modificări de formă sau/şi de sens survenite în limba română (de exemplu, anglicismul *lobby* este folosit în presă cu sensul engl. *lobbysm*, „activitate de influențare, persuasiune", dar dicționarele de neologisme, precum MDN, nu înregistrează această modificare formală şi semantică).

Trebuie precizat că în clasificarea înfățişată mai sus nu se face o delimitare netă între neologisme şi calcuri. Unele forme, incluse la *xenisme* (*Big Brother*, *shadow government*, *road map*) au generat deja calcuri frazeologice (vezi mai jos).

11.5.2. Calcul lingvistic

Calcul lingvistic (sinonim: *decalc*) este un fenomen lexical complex care, într-o accepție largă, denumește „*procedeul de transpunere literală, exactă, a unui* ***cuvânt semantic analizabil****, a unei* ***construcții*** *sau numai a unui* ***sens****, dintr-o limbă* ***A*** *într-o limbă* ***B****, cu materialul limbii* ***B***” (DSL, op. cit., p. 90, subl. n.). În funcție de ce anume desemnează elementele subliniate în definiție, calcul presupune o tipologie diversă şi încă insuficient de riguroasă (tocmai datorită multitudinii de criterii avute în vedere). Redăm mai jos câteva clasificări (exemplele sunt preluate din DSL şi A. Stoichițoiu-Ichim, *Aspecte ale influenței engleze...*, op. cit.).

- ***După criteriul structural, al copierii parțiale sau integrale a „formei interne”*** (adică a sensului etimologic proxim) ***a modelului din limba „donatoare”:***
  - **a)** ***calcuri integrale (totale)*** **–** (rom.) *suprafață* < (fr.) *surface*, (rom.) *susține* < (fr.) *soutenir*;
  - **b)** ***calcuri parțiale*** **(*semicalcuri*) –** (rom.) *procentaj* < (fr.) *pourcentage*.

- ***După nivelul lingvistic vizat:***
  - **a)** ***calcul semantic (lexical)*** **–** cuvântul românesc de origine latină *limbă* avea în româna veche şi sensul „popor”, sub influența cuvântului slav corespunzător (*язык* – în transliterare *iazîk*); la sensurile deja existente ale cuvântului românesc *nebun* s-a adăugat sub influența limbii franceze sensul „piesă de şah” (< fr. *fou*); tot din franceză (< fr. *feuille*) a fost preluat pentru cuvântul românesc *foaie* şi sensul „ziar, revistă, publicație”, acum învechit; iată şi câteva calcuri semantice noi, toate având ca sursă limba enleză: *(a) agrea* (< engl. *agree*) – „a fi de acord”, *cârtiță* (< engl. *mole*), „spion infiltrat”, *determinat* (< engl. *determined*), „hotărât”, *domestic* (< engl. *domestic*), „intern, propriu unui stat”, *imagine* (< engl. *image*), „percepție publică”, *provocare* (< engl. *challenge*), „dificultate de învins”, *uliu* (< engl. *hawk*), „personalitate oficială cu spirit belicos”;
  - **b)** ***calcul gramatical*** **–** (rom.) *a schimba direcția*, după (fr.) *changer de direction*.

- ***După extensia unităților lexicale calchiate:***
  - **a)** ***calc lexical*** (traducerea unui singur cuvânt) – (rom.) *dreptunghiular* < (fr.) *rectangulaire*;

b) ***calc frazeologic*** (transpunerea unei sintagme stabile în limba „donatoare") – (rom.) *a pune în aplicație*, după (fr.) *mettre en application*; limba engleză a furnizat în ultimele decenii multe asemenea formații frazeologice: *axa răului* (< engl. *axis of evil*), *Carte Albă* (< engl. *White Paper*), *câine de pază* (< engl. *watchdog*), *corectitudine politică* (< engl. *political correctness*), *clasă de mijloc* (< engl. *middle class*), *cortină de fier* (< engl. *iron curtain*), *discriminare pozitivă* (< engl. *positive discrimination*); *foaie de parcurs* (< engl. *road map*), *foc prietenesc* (< engl. *friendly fire*), *Fratele cel Mare* (< engl. *Big Brother*), *gulere albe* (< engl. *white collars*), *guvern din umbră* (< engl. *shadow government/cabinet*), *lider de opinie* (< engl. *opinion leader*), *ONG* – „organizație nonguvernamentală" (< engl. *NGO – National Government Organization*), *pierderi colaterale* (< engl. *colateral damages*), *primă doamnă* (< engl. *first lady*), *principiul dominoului* (< engl. *domino effect*), *război rece* (< engl. *cold war*), *Unchiul Sam* (engl. *Uncle Sam*).

Combinarea acestor criterii conduce la subdivizări mai rafinate şi, implicit, mai riguroase (de exemplu, *ape radioactive*, după fr. *eaux radioactives*, este *calc frazeologico-gramatical* – cf. Th. Hristea).

11.6. Argoul şi jargonul în dinamica vocabularului

În cele ce urmează vom prezenta două dintre *sociolectele* limbii române: *argoul* şi *jargonul*. ***Sociolectul*** reprezintă o *variantă idiomatică delimitată după criterii sociale*, spre deosebire de ***dialect***, care reprezintă *varianta cea mai întinsă ca subdiviziune lingvistică teritorială a unei limbi* (următoarele subdiviziuni fiind: subdialectul, graiul, subgraiul).

Argoul apare cu această denumire numai în unele limbi (română, rusă, franceză) şi cu alte denumiri, dar acoperind relativ aceeaşi noțiune, în alte limbi (it. *furbesco* – „limbajul şmecherilor"; sp. *cale* (< țig.) – „limbajul hoților"; engl. – *cant* – „limbajul răufăcătorilor").

DEFINIȚIE GENERALĂ

Argoul **este un** ***limbaj codificat, înțeles numai de inițiați*****, ceea ce înseamnă că este** ***utilizat de grupuri sociale relativ închise şi care se opun convenienței*** **(elevi, studenți, soldați, puşcăriaşi), grupări** ***care vor să se diferențieze de alți vorbitori.***

Pentru discuția privitoare la argou ca *lexic special*, vezi Ana Ene, *Introducere în lexicografie...* (op. cit., pp. 47-49).

Iată câteva ***caracteristici de bază*** ale argoului:

- vocabularul specific al argoului este foarte schimbător, de aici decurgând una dintre cauzele dificultății decodării lui din afară;
- cuvintele de bază, fonetica şi morfosintaxa aparțin limbii pe care o dublează;
- argoul are preponderent întrebuințare orală.

Pentru a satisface condiția permanentei reînnoiri, argoul are mai multe ***surse***. Le ilustrăm mai jos.

***i) Folosirea cu sensuri schimbate a unor cuvinte din limba comună*:** *cocor* („hoț care voiajează operând în diverse locuri, pungaş care înşală femeile prin promisiuni de căsătorie"); *cobzar* („informator, trădător"; vezi şi expresia „X te-a *cântat*"); *premiat* („condamnat"); *termometru* („bastonul de cauciuc al polițiştilor"); *universitate* („închisoare, puşcărie"). Uneori, prin aşa-numita *derivare sinonimică*, se utilizează mai multe cuvinte din limba comună cu acelaşi sens sau cu sensuri apropiate: *curcan*, *scatiu*, *sticlete* („polițist"); *caramangiu*, *junior*, *diurnist*, *angrosist* („hoț"); *academie*, *mititica*, *incubator*, *preventoriu* („închisoare") etc.

ii) Cuvinte dialectale sau arhaice mai puțin cunoscute (sau deloc) de toți vorbitorii: *pârnaie* (reg. – „oală de pământ", argou – „închisoare"); *calemgiu* (arh. „funcționar în administrație publică", argou – idem); *calpuzan* (arh. – „falsificator de bani", argou – idem) etc.

***iii) Termeni tehnico-ştiințifici cu circulație relativ restrânsă*:** *lunetist* („informator"); *streptomicină* („coniac"); *acciz* (în expr. „te bagă la acciz", adică „intri la plată"); *afazit* („beat"), *capelmaistru* („hoț foarte iscusit"), *draibăr* („spărgător de mare clasă") etc.

iv) Împrumuturi din limbi străine:

a) ***diverse neologisme/barbarisme:*** *bonjur* (în expr. „l-a servit la bonjur", adică „l-a furat din buzunarul hainei"); *junior* („hoț tânăr"); *şvaițer* („gestionar, vânzător"); *tapeur* („profitor"); *angrosist* („infractor"); *audient* („tăinuitor, complice") etc.;

b) ***din limba țigănească:*** *rodimos* („percheziție"); *chişer* („hoț de buzunare"); *(a) mangli* („a fura"); *phiraimos* („spargere"), *solovast* („furt de buzunare"); *țiflar* („polițist") etc.

v) ***Derivarea:*** *ascultătoare* („urechi”); *bălceşti* („vechea bancnotă de 100 de lei”); *diurnist* („delapidator”) etc.

Unii cercetători susțin că se preferă termenii expresivi, însă utilizatorii s-ar părea că resimt doar secundar această expresivitate. De altfel, termenii în cauză devin expresivi de abia când intră în limba comună (*mişto*, *a ciordi*, *a şparli*, *a ciripi*). Expresivitatea acestora este cu atât mai mare, cu cât includ mai mulți tropi: ***metaforă*** – *boboc* („student în anul I, hoț începător etc.”); ***metonimie*** – *foaie* („bancnotă”); ***antonomază*** – *gherlă* („închisoare – termen generalizat de la renumita închisoare Gherla); ***eufemism –*** *mititica* („închisoare”).

Deşi lexicul argotic este foarte eterogen şi mobil, deci greu de sistematizat, s-a încercat totuşi o ***clasificare după domenii***. Iată ilustrate, pe scurt, câteva dintre ele: ***1) limbajul sportiv*** – *(a) bubui* („a şuta puternic”); *boabe* („goluri, puncte”); *dansează-l!* („dublează-l!”); *cartonar* („arbitru”); *dresor* („antrenor”) etc.; ***2) limbajul studenților*** – *boabă* („restanță”); *a bubui, a buşi* („a pica un examen”); *cui* („examen greu”); *felicitare* („mustrare”); *a se camufla* („a face fițuici”) etc.; ***3) limbajul infractorilor/puşcăriaşilor***:

În fine, mai trebuie precizat că, uneori, este dificil de trasat granița dintre elementele argotice şi cele familiare. Totuşi, criteriul delimitării decurge din trăsătura esențială a argoului, anume aceea de *lexic special codificat, înțeles numai de către inițiați*. Aşadar, multe dintre exemplele date mai sus fie au intrat deja în limbajul comun (deci au devenit familiare, colocviale), fie urmează să intre, ceea ce determină o dinamică permanentă a limbajului argotic în ideea păstrării caracterului de cod lingvistic.

DEFINIȚIE GENERALĂ

Jargonul **reprezintă** ***o variantă a limbii naționale*****, delimitată mai ales** ***după criterii sociale, culturale sau profesionale*****.**

Ca *limbaj special*, **jargonul** pune probleme similare cu cele ale argoului, lexicul şi pronunțarea fiind nivelurile afectate (după Iorgu Iordan, limbajul sportivilor se constituie în limita dintre argou şi jargon).

Termenul ***jargon*** a căpătat şi *un sens general*, acela care desemnează *orice limbaj tehnic cu o terminologie de specialitate* (*profesionalismele*).

Prin extindere, ***jargonul*** desemnează şi folosirea deformată a elementelor unei limbi în aceeaşi intenție de diferențiere a unui grup de altele (unele elemente sunt inutile): *malşansă* („neşansă"), *demoazelă* („domnişoară"), *jour fix* („zi de primire"), *bonton* (în expresia *a fi de bonton*, „a fi în acord cu codul bunelor maniere/al înaltei societăți; a fi distins, elegant"), *şarmant* („captivant, fermecător, seducător") etc.

11.7. Rezumat

Unitatea de învățare 11 prezintă mijloacele de îmbogățire a vocabularului – atât pe cele interne, cât şi pe cele externe. În cadrul primei modalități de îmbogățire, sunt descrise tipurile de derivare, tipurile de compunere, dar şi conversiunea, deşi aceasta se produce preponderent cu mijloace gramaticale. Mijloacele externe de îmbogățire a vocabularului, împrumutul şi calcul lingvistic, sunt descrise, definite şi exemplificate.

11.8. Test de evaluare

1. Decompozați următoarele structuri morfematice, precizând tipul afixelor: *începțoşat*, *reînființare*, *pâlpâială*, *înfățişare*, *mormăit*, *deluros*, *neîntemeiat*, *răstălmăcit*, *neîmblânzit*, *îngândurat*, *gogoşerie*, *rămuriş*, *cuconet*, *viespăraie*, *obrăznicătură*, *treierătoare*, *lumânărică*, *închipuire*, *îmbărbătare*, *descreierat*, *nemaipomenit*.

2. Se dau cuvintele: *(a) şofa*, *(a) întreține*, *panoramă*, *ucigă-l-crucea*, *aragaz*, *acefal*, *agorafobie*, *binefacere*, *nictalfob*, *mobilă-tip*, *interşanjabil*, *centrifugare*, *auzibil*, *binecredincios*, *orăşenism*, *papagaliceşte*, *izomorfism*. Să se precizeze, pentru fiecare, dacă este format pe teren românesc şi cum. Dacă nu sunt formații lexicale românești, să se arate felul intrării lor în limbă (împrumut, calc).

11.9. Tema de control nr. 2 (se predă conform graficului stabilit la prima activitate tutorială)

Răspundeți cerințelor:

I. Rescrieți enunțurile de mai jos corectând toate greşelile de limbă (indiferent de natura lor). Extrageți-le apoi separat pe cele de natură lexico-semantică, indicând tipul de greşeală.

1. Întradevăr cartea care am terminat-o ieri este întru-câtva interesantă, dar însă deja nu

mai mi-aduc aminte câteva amănunte aşadar trebuie ca să revin din nou asupra acelor capitole.

2. În cei privesc pe prietenii mei se poate să se spună că au un program libertin.
3. Nu-ş amintii cei spusese iei, şi nu se sfiii săi întrebe iar din nou, cine este principalul protagonist al filmului anglofrancez.
4. În magazinele centrale au fost aduse decât mărfuri calitative.
5. Casa iubitei mele mătuşe este tot odată habitaclul al nenumărate pisici.

BAREM: 5 p. (rescrierea corectă a enunțurilor) + 5 p. (identificarea corectă a greşelilor lexico-semantice) = 10 p.

II. Se dau următoarele cazuri de *modificări semantice*:

1. cuvântul ***mahalagiu*** (*mahala* + *suf.* *-giu*; *mahala* < tc. *mahalle*) desemnează „locuitorul unei mahalale, periferii", dar, relativ recent, a început să mai însemne şi „persoană vulgară", intrând astfel în sinonimie cu „țopârlan, bădăran etc.";

2. verbul ***a înțărca*** (*în* + *țarc*; *țarc* < alb. *čark*, gr. *tsárkos*) însemna la origine „a închide mieii în țarc pentru a-i dezobişnui de supt"; azi, mai înseamnă „a înceta alăptarea sugarilor", „a dezobişnui, a dezvăța, a lipsi pe cineva de ceva" şi intră în expresia ***l-a înțărcat*** *dracul* (despre cineva foarte şiret);substantivul ***suflet*** (< lat. **suflitus* < *sufflare*) păstrează în nenumărate expresii sensul originar de „suflare, respirație", însă, aproape în toate, există o conotație secundară. Sensul general este acela de „esență a personalității umane". Cuvântul mai este reperat şi într-un context ca *sat de o mie de* ***suflete***.

Cerință: Să se precizeze, pentru fiecare caz, pe ce direcție şi prin ce trop s-a produs evoluția semantică descrisă.

BAREM: 5 p. (rezolvare corectă) × 2 modificări semantice = 10 p.

III. Alegeți o pagină (sau fragmente însumând o pagină) dintr-un roman/nuvelă/orice alt fel de text, care să conțină elemente de *argou* şi/sau *jargon*. Demonstrați în maximum o pagină, redactată computerizat la un rând, încadrarea acestor elemente ca argotice/de jargon. Fragmentul citat va fi transcris/scanat şi se vor da toate trimiterile bibliografice corespunzătoare. Nerespectarea limitei de 1 pag. atrage neluarea în considerare a lucrării.

BAREM: 5 p. (identificarea elementelor solicitate) + 5 p. (argumentarea încadrării elementelor solicitate) = 10 p.

IV. Bifați soluția corectă printr-un X pe formularul nominal de la sfârşitul testului grilă. Subiectele au în mod obligatoriu o singură soluție corectă.

1. Precizați în câte afixe lexicale (prefixe, sufixe, rădăcini) poate fi descompus adjectivul *neîndestulător*:
   a) cinci;
   b) trei;
   c) patru.
2. Baza cuvântului *îmbărbătare* este:
   a) -bărbăt-;
   b) îmbărbăta-;
   c) bărbat.
3. Indicați câte greşeli (de orice tip) există în enunțul *Grație consecvenței şi a seriozității studenților cei mai buni le-a fost acordată câte o distincție*:
   a) patru;
   b) două;
   c) trei.
4. La utilizarea formei evidențiate în enunțul *Toți au **ansamblat** greşit piesele* s-a ajuns prin:
   a) atracție paronimică;
   b) accident fonetic;
   c) accident semantic.
5. Rădăcina cuvântului *înfățişare* este:
   a) -făț-;
   b) înfățişa-;
   c) față.
6. Indicați seria care include numai cuvinte formate prin *derivare parasintetică*:
   a) îmbina, impenetrabil, deochea;
   b) încuietoare, îmbărbăta, descreierat;
   c) descreți, dejuga, nesomn.
7. Se dau cuvintele: *nebun*, *necaz*, *negoț*, *negocia*, *nemernic*, *neon*, *neruşinat*, *nesaț*, *netot*, *nevoință*. Precizați în structura a câte dintre acestea intră prefixul ***ne-***:
   a) trei;
   b) patru;
   c) cinci.
8. Indicați seria care conține numai cuvinte formate cu prefixoide sau/şi sufixoide:
   a) circumcis, apatrid, hiperventilat;
   b) hipofag, hemostatic, panromanic;
   c) heterodox, vermifug, prestabilit.
9. La utilizarea formei subliniate în enunțul *A dat în **marşalier** până s-a ciocnit* s-a ajuns prin:
   a) atracție paronimică;
   b) accident fonetic;
   c) accident semantic.
10. Indicați seria care conține numai formații obținute prin *calchiere*:
    a) susține, (a) sublinia, (a) coabita, (a) colabora;
    b) (a) întreține, suprafață, procentaj, (a) menține;
    c) dreptunghiular, intranzitiv, impardonabil, (a) aparține.

REZOLVARE SUBIECT IV – TEMA DE CONTROL 2

Numele şi prenumele.....

Grupa.....

	A	B	C		A	B	C		A	B	C		A	B	C		A	B	C
1				**3**				**5**				**7**				**9**			
2				**4**				**6**				**8**				**10**			

BAREM: 10 soluții corecte × 1 p. = 10 p.

Unitatea de învățare 12. NOȚIUNI GENERALE DE SEMANTICĂ

Cuprins

12.1. Introducere.....135
12.2. Obiectivele unității de învățare.....135
12.3. Schiță a semanticii diacronice şi a problemelor sensului.....136
12.4. Direcțiile semanticii moderne.....137
12.5. Semantica structurală: metodologie, analiza semantică structurală.....138
12.6. Unitățile analizei semantice structurale. Tipologia semelor.....140
12.7. Analiza lexicală-paradigmatică.....147
12.8. Rezumat.....151
12.9. Test de autoevaluare.....151

12.1. Introducere

Unitatea de învățare 12 prezintă principalele probleme ale sensului şi, implicit, ale semanticii. Capitolul descrie premisele constituirii semanticii ca disciplină, principalele direcții ale semanticii moderne, într-o primă parte, pentru ca într-o a doua parte să se insiste pe metodologia, principiile şi unitățile de analiză specifice semanticii structurale, ca fiind orientarea cea mai importantă în şcoala lingvistică europeană în contemporaneitate. De asemenea, se prezintă trei dintre cele mai uzitate clasificări ale semului, concept central în semantica structurală. Ca o ilustrare a acestor noțiuni teoretice se descrie în linii generale un tip de analiză semantică practicat în lingvistica românească – analiza lexicală-paradigmatică.

12.2. Obiectivele unității de învățare 12

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să delimiteze câmpul de cercetare, obiectul de studiu şi obiectivele semanticii;
- să identifice principalele orientări semantice moderne;
- să opereze cu diversele unități de analiză ale semanticii structurale;
- să aplice analiza semică în studiul diverselor probleme ale vocabularului.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 2 h.

12.3. Schiță a semanticii diacronice şi a problemelor sensului

DEFINIȚIE

***Semantica* este o ramură a lingvisticii al cărei obiect de studiu este reprezentat de *sensuri* (proprietăți ale cuvintelor, construcțiilor, propozițiilor, frazelor).**

Între sensuri se stabilesc relații de polisemie, sinonimie, antonimie, omonimie etc., relații care fac obiectul de studiu atât al semanticii, cât şi al lexicologiei.

În funcție de diversele accepții ale sensului, se au în vedere două discipline majore: **semantica lingvistică** şi **semantica aparținând altor ştiințe**. Între aceste domenii există interferențe.

Semantica lingvistică este cu precădere *descriptivă*, pentru că se dezvoltă numai în interiorul unei limbi, privind o perioadă limitată de timp din evoluția limbii respective. Acest tip de semantică a debutat cu o metodologie diacronică, a fost deci, până pe la jumătatea secolului trecut, subordonată *curentului istorist*. Începuturile ei se leagă de nume precum: **Wilhelm von Humboldt** (care a marcat ruperea de organicism – curentul dominant în cercetarea lingvistică a secolului al XIX-lea; Humboldt este considerat părintele *psihologismului lingvistic*), **Afanasii Afanasievici Potebnea** (a impus, în descendența lui Humboldt, *direcția psihologică* în ştiința filologică rusă şi a deschis noi perspective în cercetarea literaturii şi a artei în general), **Michel Bréal** (unul dintre primii lingvişti care au încercat să dea o explicație schimbărilor de sens, cauza principală fiind acțiunea *tropilor*), **Lazăr Şăineanu** (preocupat şi el de cauzele schimbărilor de sens; el introduce un nou factor – *uitarea* sensului originar), **Antoine Meillet** (aduce ca noutate în studiul modificărilor semantice *factorul sociologic*), **Hans Sperber** (a cercetat modificările de sens *cu instrumentele psihanalizei freudiene*).

Continuatorii acestei direcții sunt iarăşi nume de referință în cercetarea lingvistică: **Stephen Ullmann**, **Karl Baldinger**, **Pierre Guirod** ş.a.

Teoriile conținute în studiile lingviştilor **Jost Trier** (autorul *teoriei câmpurilor lexicale*, în cadrul căreia se studiază pentru prima dată sensul cuvintelor într-un „context" şi nu izolat), **Ferdinand de Saussure** (*tezele sale despre limbă* şi conceptul de *valoare lingvistică* au pus bazele ştiințifice ale lingvisticii moderne) şi **Louis Hjelmslev** (care arată într-un articol din 1958 că *sensurile unităților lexicale sunt susceptibile de analiză sistematică*) marchează

mutarea problemelor sensului de pe axa diacronică pe *axa sincronică*. Ferdinand de Saussure este considerat părintele *structuralismului lingvistic*.

Imperativele generale ale *semanticii moderne* (*sincronice*) sunt:

- organizarea sensurilor într-un sistem lingvistic;
- elaborarea unor legi generale de organizare a sensurilor;
- studierea relației sens propriu/sens figurat.

12.4. Direcțiile semanticii moderne

Direcțiile principale ale semanticii moderne sunt: *semantica structurală*, *semantica transformațională* şi *semantica logică* (aceasta din urmă neaparținând propriu-zis cercetării lingvistice, ci, mai degrabă, studiului limbii din perspectivă logică şi filozofică).

Numitorul comun al acestor direcții este ***metalimbajul semantic***. Conceptul *metalimabaj semantic* presupune o distincție mai generală, aceea dintre *limbaj-obiect* şi *metalimbaj*.

Limbajul-obiect este reprezentat de orice *limbă naturală* sau *artificială* susceptibilă de a fi supusă unei descrieri globale sau parțiale.

Metalimbajul este limbajul în care se realizează descrierea unui alt limbaj. Toate ştiințele uzează de un metalimbaj. Un metalimabaj este ***semantic*** dacă se ocupă cu studiul fenomenelor de sens şi/sau de denotație dintr-un limbaj-obiect.

- **Semantica structurală** este produsul doctrinei şi metodei structuraliste (vezi mai sus reprezentanții şi problemele legate de cercetarea structuralistă). Structuralismul a delimitat ca unitate minimală a semanticii **semul** (trăsătură semantică distinctivă, pertinentă, prin analogie cu fonologia a cărei unitate minimală nu mai este considerată a fi fonemul, ci trăsătura distinctivă, dat fiind că fonemul este „decompozabil", adică îi corespunde o matrice de trăsături distinctive). În virtutea acestei delimitări, oricărei unități lexicale dotate cu sens îi va corespunde un **semem** (totalitatea semelor care caracterizează acea unitate).

Semantica structurală expune aşadar un principiu unic de descriere a sensului. Acest principiu este de natură *analitică* şi constă în a considera *sensul lexical drept o unitate decompozabilă*, de unde rezultă că *sensul lexical* este un concept (prin aceeaşi analogie cu fonemul), dovadă a *izomorfismului* dintre expresie şi conținut. Semantica structurală este un mănunchi de tendințe unite, ce este drept, printr-o metodologie generală comună, dar există şi un dezavantaj. Acesta constă în terminologia neunitară (termeni, precum *clasem*, *izotopie* etc.,

apar cu accepţii diferite la autori diferiţi). Asupra acestei direcţii, fiind extrem de utilă analizei diverselor niveluri lexico-semantice, vom reveni.

- **Semantica transformaţională** (*generativă*) se constituie în parte a teoriilor generative, al căror autor este **Noam Chomsky**. Acesta a publicat, în 1965, versiunea a doua a *teoriei generative* (numită şi *teoria standard*) în *Aspects of the Theory of Syntax*. Teoria are două *componente*: *componenta transformaţională* – care este *sintaxa*, *componenta interpretativă* – alcătuită din *semantică* şi *fonologie*. De componenta semantică a teoriei transformaţionale se arătaseră preocupaţi, în anii ’60, şi **Jerrold Katz** şi **Jerry Fodor** (colaborând mai apoi şi cu **Paul Postal**). Aceştia stabilesc în cadrul componentei semantice un *lexicon* (un vocabular special) şi un *tip de reguli*. Cuvintele aparţin limbajului-obiect şi se numesc *formative*. Prin *reguli* se arată cum se compune sensul unei propoziţii din sensul formativelor. Lexiconul uzează de trei categorii de *simboluri* (sau *mărci*): *semantice*, *distinctive* şi *selective*.

- **Semantica logică** îşi are originile în analiza logică a ştiinţelor exacte şi a limbajului filozofiei. Principalii reprezentanţi sunt **Ludwig Wittgenstein** şi **Rudolf Carnap**. Conjugând teoriile wittgensteiniene asupra limbajului, în general, şi asupra semnificaţiei, în particular, Rudolf Carnap elaborează o metodă de analiză semantică numită *metoda intensiunii şi a extensiunii*. Anii ’60 sunt marcaţi în semantica logică de elaborarea *metodei modelelor semantice* (sau *metoda lumilor posibile*). Prin această metodă se apreciază condiţiile de adevăr ale enunţurilor. Metoda foloseşte *formalizarea logică* (de unde şi denumirea paralelă de *semantică formală*). Studiul sensului se face cu ajutorul logicii matematice, din care, de altfel, se preiau concepte, notaţii simbolice etc. Semantica logică nu se ocupă propriu-zis de semnificaţi, dar a obţinut informaţii preţioase privind semantica frazei şi a textului. Prin asemenea preocupări, semantica logică aspiră să devină o *teorie a limbajului*.

12.5. Semantica structurală: metodologie, analiza semantică structurală

Semantica structurală presupune, ***metodologic*** vorbind, *studiul structural* al conţinutului (conţinutul este înţeles ca *structură*, deci decompozabil).

Principalele trăsături ale acestei direcţii semantice derivă din faptul că, în studiul structural, toate definiţiile sunt: *imanente* (indiferent de domeniu; adică fac apel în exclusivitate la factorii interni lingvistici), *formale* (fie în sensul utilizării relaţiilor dintre

componente, fie în acela al utilizării factorilor de expresie lingvistică) şi integral *explicitate* (fiind însoţite de justificarea fiecărei etape şi soluţii, a fiecărui detaliu de analiză). ***Imanenţa***, ***formalismul*** şi ***explicitarea*** asigură caracterul obiectiv şi ştiinţific al metodologiei structuraliste.

Alte trăsături ale operaţiilor structuraliste:

- au caracter ***analitic*** (urmăresc segmentarea succesivă a corpusului în elemente componente până la nivelul unităţilor minimale);
- au caracter ***sincronic*** (se aplică în sincronie; diacronia structurală nu este altceva decât compararea datelor obţinute în sincronie);
- au caracter ***descriptiv*** (urmăresc descrierea stării surprinse de corpus, fără consideraţii normative).

Tehnici formale de analiză în structuralism:

a) *distribuţiă* – se referă la totalitatea contextelor (sau a vecinătăţilor) în care o unitate lingvistică poate apărea într-o limbă (rezultatul este un inventar de invariante, vezi în fonologie reducţia variantelor);
b) *substituţiă* – operează în plan paradigmatic şi constă în înlocuirea într-un context păstrat constant a câte unui element;
c) *contextul diagnostic* – contextul lingvistic în care apariţia unui element este unic determinată, contextul neadmiţând decât ocurenţa unui singur element sau a unei anumite clase de elemente (Z. Harris – şcoala americană).

Toate aceste tehnici stau la baza unor **metode** cu largi posibilităţi de aplicare şi cuprindere:

- ***analiza în constituenţi imediaţi*** (segmentarea succesivă);
- ***analiza distributivă*** (prin context diagnostic);
- ***analiza semică*** (componenţială).

Şcolile structuraliste se subordonează *curentului european*, al cărui fondator este **Ferdinand de Saussure**, şi *curentului american* (şcoala structuralistă americană se mai numeşte şi *distribuţionalism* sau *descriptivism*), al cărui părinte este considerat **Leonard Bloomfield**. Cele două şcoli au elemente principiale şi metodologice în comun, dar sunt absolut ireconciliabile sub aspectul modului de a privi *semnificaţia*, de aici decurgând toate

diferențierile majore. Pentru descriptivismul american, semnificația este exterioară lingvisticii (orientarea inițială fiind *behavioristă*, adică bazată pe psihologia comportamentală); semnul lingvistic este o *entitate monoplană*, morfologia şi sintaxa fiind înțelese ca prelungiri ale fonologiei. Pentru structuralismul european, semnul lingvistic este o *entitate biplană* (constituită din unitatea dintre *semnificant* şi *semnificat*), de unde rezultă că semnificația nu trebuie căutată în afara limbii.

Avantajele incontestabile ale metodei structuraliste, indiferent de şcoală, sunt posibilitatea analizei sistematice a unităților vizate şi mutarea problemelor sensului, în ceea ce priveşte semantica, în sincronie.

Dezavantajele principale rezidă în terminologia neunitară şi în caracterul minimal nu totdeauna evident al semului. Acesta este, nu de puține ori, interpretabil, ceea ce face ca formularea semelor să fie discutabilă din mai multe puncte de vedere (vezi mai jos definirea semului şi a caracterului său minimal).

12.6. Unitățile analizei semantice structurale. Tipologia semelor

DEFINIȚIE

***Semul* este componentă a sensului unui cuvânt sau a unui lexem, considerată *trăsătură semantic distinctivă* sau *pertinentă* (prin analogie cu analiza fonologică). Semul se constituie în unitate minimală de semnificație, non-susceptibilă de realizare independentă, care se manifestă numai într-o configurație semantică (sau într-un semem), al cărui element constitutiv este. Valoarea sa distinctivă se stabileşte relativ la un ansamblu dat de lexeme.**

Sem este termenul preferat de semantica europeană; lingvistica americană preferă termenii *componentă*, *constituent*. Aşadar, condiția de a fi minimal (vezi *supra* despre caracterul discutabil al formulării semelor) apare numai în relația dintre sensurile termenilor constitutivi ai unei clase lexico-semantice (paradigmatice) date, în interiorul căreia pot apărea diferențe între seme. De exemplu, clasa {*a privi*, *a scruta*, *a contempla* etc.} este caracterizată de semul (semele) comun(e) /activitate senzorială vizuală/. Este discutabil caracterul minimal al acestei formulări, căci fiecare unitate este susceptibilă de decompozare: /activitate/ + /volitivă/ ş.a.m.d. Formularea unitară, deşi complexă, este însă convenabilă pentru că reuneşte clar

termenii într-o singură clasă şi evidenţiază, prin opoziţie semică, şi alte clase (vs /activitate senzorială auditivă/ pentru *a auzi*, *a asculta*...). Aşadar, procedura delimitării şi formulării semelor se bazează pe comparaţia sensurilor din clasa semantică dată (câmp lexical, paradigmă lexico-semantică de tip antonimie, sinonimie...) şi este o construcţie metalingvistică realizabilă prin comutare (substituţie de seme care pune în relief corelaţia în planul expresiei).

Spre ilustrarea acestui aspect, al delimitării semelor prin comparaţie, vezi mai jos interacţiunile posibile între formulele semice ale unor adjective aflate în relaţii paradigmatice.

Exemplu

Aşadar, formula semică (generală) a lui CALD apare la poziţia A. Substituind ultimul sem cu semul /grad foarte mare/, apare o modificare în planul expresiei reprezentată de adjectivul FIERBINTE – vezi poziţia B. Dacă se substituie semul /apreciere în plus/ cu /apreciere în minus/, se ajunge la adjectivul RECE – vezi poziţia C – şi se stabilesc totodată şi lexemele care pot apărea alternativ într-un context comun: de pildă, *supă* ***caldă*** /vs/ *supă* ***rece***, nu şi *supă* ***fierbinte*** /vs/ *supă* ***rece*** (vezi şi principiul simetriei în stabilirea antonimelor, în UI 14, subcap. 14.4.).

A	**B**	**C**
/caracteristică/	/caracteristică/	/caracteristică/
/(referitoare la) temperatură/	/(referitoare la) temperatură/	/(referitoare la) temperatură/
/apreciere în plus/	/apreciere în plus/	/apreciere în minus/
/grad nedeterminat/	/grad foarte mare/	/grad nedeterminat/

Tipologia semelor se diversifică în funcţie de perspectiva urmărită şi de elementele atrase în clasificarea respectivă. Redăm mai jos trei dintre cele mai importante clasificări ale semelor operate în lingvistica europeană.

Clasificarea I (după John Lyons):

i) ***seme lexicale*** **sau** ***de categorizare gramaticală*** (preluate ca atare din definiţia lexicografică, adică formulări tip dicţionar): /caracteristică/, /activitate/, /care.../, /privitor la.../, /asemănător cu.../;

Exemple:

- în cazul lui *agil*: /care se mişcă uşor, repede/;

- în cazul lui *afectiv*: /privitor la afect (sau la sentimente)/;
- în cazul lui *cald*: /privitor la temperatură/ etc.

ii) ***seme semantice*** **sau** ***de substanță:***

a) ***descriptive*** – /(activitate) vizuală/, /(obiect) de un anumit tip/...);

b) ***scalare*** **sau** ***graduale*** (privind gradul de manifestare a unei însuşiri) – /grad nedeterminat/, /grad maxim/, /apreciere în plus/ etc.;

Exemplu:

- adjectivul *gălbui*, aparținând câmpului lexico-semantic al culorilor, este caracterizat – față de *galben* – printr-un sem scalar de tipul /grad inferior/ sau /aproximare în minus/).

Clasificarea a II-a (după François Rastier & Benjamin Pottièr):

i) ***seme inerente*** – de natură strict semantică, care definesc tipul sau sunt atribute cu valoare tipică;

Exemplu:

- atributul /culoare/ al lui *corb* are ca valoare tipică semul inerent /negru/;
- pentru *cal*, se delimitează următoarele seme inerente: /animat/, /nonuman/, /patruped/.

ii) ***seme aferente*** (sau ***contextuale***) – care rezultă din propagarea semelor în context;

Exemplu:

- taxemului* //*bărbat*, *femeie*// i se asociază taxemul //*forță*, *slăbiciune*//, constituit din seme aferente; sau: semul /peiorativ/ aferent al lui *corb* va fi actualizat în contextul „un corb de rău augur”;

* termen din semantica modernă, care desemnează un cuplu de unități lexicale

iii) ***seme generice*** – elemente ale clasemului (vezi mai jos definiția clasemului);

iv) ***seme specifice*** – elemente ale semantemului (vezi mai jos definiția semantemului).

Aplicați tipologia semelor înfățişată prin clasificările d emai sus şi altor cuvinte relaționându-le pe principiul apartenenței la anumite paradigme.

Clasificarea a III-a (după Algirdas Julien Greimas):

i) ***seme nucleare*** – elemente de semnificație care se păstrează indiferent de context (cum ar fi semele lexicale sau cele inerente);

ii) ***seme contextuale*** – definite prin intermediul gramaticii generative (unde se mai numesc şi ***seme selective***) ca seme cu dublă natură, *semantică* şi *sintactică*;

Exemplu:

❖ *a admira* cere un subiect animat uman sau – *a azvârli* operează o selecție atât în privința subiectului, cât şi în cea a obiectului (subiect animat, dar obiect nonanimat, concret sau abstract).

Alte unități ale analizei semantice de tip structural sunt: *sememul*, *arhisememul*, *lexemul*, *arhilexemul*, *clasemul*, *semantemul*, *virtuemul*.

DEFINIȚIE

Sememul **reprezintă reuniunea tuturor semelor care caracterizează o unitate lexicală.**

În afara semelor lexicale şi semantice, în formula semică a unui cuvânt sau a unui lexem mai apar şi aşa-numitele (de către unii cercetători) ***seme reziduale***. Acestea diferențiază o unitate de alta, marchează sensul aparte pe care îl ia o unitate într-un anume context. Ca exemple de sememe, se pot revedea formulele semice ale adjectivelor *cald*, *fierbinte*, *rece*, la care se adaugă semele aşa-zis reziduale (contextuale).

DEFINIȚIE

Arhisememul **(calc după** ***arhifonem*****) este unitatea care defineşte semnificatul comun unor paradigme sau unor ansambluri de cuvinte.**

Altfel spus, *arhisememul* este *reuniunea sau intersecția tuturor sememelor dintr-un ansamblu lexical*.

Exemplu:

❖ Arhisememul /obiect/ + /pentru a se aşeza/ + /pentru o singură persoană/

definește clasa {*scaun*, *fotoliu*, *taburet* etc.}. Pentru a se individualiza, fiecare termen al clasei respective adaugă la arhisemem semul specific (diferențiator): arhisememul de mai sus + semul /cu brațe/ desemnează termenul *fotoliu*; același arhisemem + semele /fără spătar/, /fără brațe/ desemnează termenul *taburet* ş.a.m.d. Aşadar, arhisememul este un ansamblu de trăsături pertinente care subzistă în caz de neutralizare.

DEFINIȚIE

***Lexemul* este *cuvântul contextualizat* (deci se defineşte ca termen nonambiguu, prin opoziție cu *cuvânt*). Lexemul este *o sumă de seme (semem) asociată cu un complex sonor*. Spre deosebire de cuvânt, care aparține numai limbii naturale date, *lexemul aparține atât limbajului-obiect (limbii naturale date), cât şi metalimbii*.**

Lexemul apare, de pildă, în analiza contextuală pentru dezambiguizarea polisemiei unui cuvânt. Numai cuvântul poate fi *polisemantic* (cf. calorifer *cald*/primire *caldă*), lexemul este *monosemantic*.

DEFINIȚIE

***Arhilexemul* este ansamblul de seme comune diverselor unități din aceeaşi paradigmă lexicală, ansamblu care se asociază cu un semnificant constant dintr-o limbă dată. Cu alte cuvinte, este arhisememul care are o formă sintetică şi nonperifrastică (se exprimă printr-un singur cuvânt).**

De aici, decurg diferențele de lexicalizare între limbi, uneori, neputându-se reda într-o anumită limbă forma conținutului printr-un singur cuvânt (cum se va vedea că se întâmplă în română, din exemplul care urmează).

Exemple:

- Cuvintele (fr.) *siège* şi (sp.) *asiento* (care nu se pot lexicaliza în română, cf. **aşezătoare*, ele neputând fi redate decât perifrastic: /obiect, loc pentru a se aşeza/) sunt arhilexeme pentru (fr.) *chaise*, sp. *silla*, rom. *scaun* sau pentru (fr.) *tabouret*, sp. *tabureto*, rom. *taburet*, dar şi pentru (fr.) *fauteuil*, sp. *sillon*, (rom.) *fotoliu*.

Uneori, arhilexemul este echivalent cu ***hiperonimul*** (termen supraordonat unor sensuri ale cuvintelor ***hiponime***: *animal* este hiperonim pentru hiponimele *cal*, *pisică* etc.).

DEFINIȚIE

***Clasemul* reprezintă *ansamblul semelor generice* şi este componenta sememului prin care se indică apartenența la o clasă semantică mai largă.**

Exemple:

- După B. Pottièr, care a introdus termenul, cuvântul *dulap* are clasemul /mobilă/, iar clasemul /culoare/ corespunde cuvintelor: (fr.) *rouge*, (fr.) *pourpre*, (rom.) *roşu*, (rom.) *purpuriu* etc.
- După A. J. Greimas, *clasemul* reuneşte seme contextuale combinate cu semele de bază: sintagma *leul rage* are clasemul /animal/, pe când o sintagmă de tipul **băiatul rage de durere* este exclusă de clasemul /uman/.

DEFINIȚIE

***Semantemul*, pentru B. Pottièr, este unul din elementele componente ale sememului, care constituie *ansamblul semelor specifice* ale unității considerate.**

Exemple:

- Pentru *scaun*, semantemul va cuprinde trăsăturile specifice care îl diferențiază de celelalte unități ale paradigmei „scaunelor”: /cu spătar/, /fără brațe/.

DEFINIȚIE

***Virtuemul*, termen introdus tot de B. Pottièr şi utilizat numai de unii autori, desemnează *semele descriptive* (vezi clasificarea I), considerate *ca simple posibilități*.**

Virtuemul mai poate fi definit ca *ansamblul semelor conotative* şi este condiționat de factori variabili ai comunicării, în raport cu experiența socio-culturală a interlocutorilor.

Exemplu:

- Lexemul *roşu* are virtuemul /pericol/, care nu se actualizează însă decât în anumite contexte (ca fiind una din culorile semaforului, de pildă).

Conotațiile exprimate prin virtueme pot fi:

a) ***spontane*** − atunci când, de exemplu, un număr evocă un concept: numărul 13 poate actualiza conotația ocazională (virtuemul) /ghinion/;

b) ***contextuale*** − în enunțul marcat ironic „Un hoț *a vizitat* muzeul X", cuvântul evidențiat are semul virtuemic /cu intenția de furt/, ceea ce duce la sinonimia contextuală a cuvântului cu *a fura*;

c) ***analogice*** − conotații virtuemice stabilite sociocultural prin comparație: *mai alb ca zăpada*, *lung ca un stâlp de telegraf* etc.

Virtuemul nu trebuie confundat cu *conotația* însăşi, care caracterizează semnul în ansamblul lui, pentru că virtuemul redă *particularitățile ocazionale* ale referentului. Aşa, de pildă, într-o anumită epocă (cea modernă), „scaunele" pot avea noi forme – pot avea trei picioare, un singur picior, un suport circular etc., ceea ce face ca semul /cu patru picioare/ al referentului *scaun* să nu mai fie pertinent în anumite contexte.

Găsiți şi alte exemple corespunzătoare unităților analizei semantice de tip structural.

Să ne reamintim...

- direcțiile semanticii moderne sunt: *semantica structurală*, *semantica transformațională* şi *semantica logică*;
- numitorul comun al acestor direcții este *metalimbajul semantic*;
- un metalimabaj este ***semantic*** dacă se ocupă cu studiul fenomenelor de sens şi/sau de denotație dintr-un limbaj-obiect;
- semantica structurală oferă metodologia, principiile şi unitățile de analiză cercetării semantice europene;
- semul este considerat unitatea minimală a semanticii.

12.7. Analiza lexicală-paradigmatică

Lingvistica românească a reuşit încă de la începuturile modernizării ei să se sincronizeze cu cercetările europene. În domeniul semanticii moderne se detaşează la noi, printre altele, lucrarea *Modele de structurare semantică* (op. cit.), semnată de Angela Bidu-Vrănceanu şi Narcisa Forăscu., contribuţie adusă la descrierea sistematică a sensurilor cuvintelor. Lucrarea se remarcă prin originalitatea cercetării şi, nu în ultimul rând, prin claritatea deosebită a expunerii. Prezentăm pe scurt aici această lucrare pentru ilustrarea modului în care sunt utilizate efectiv unităţile de analiză semantică descrise în subcapitolul anterior.

Analiza lexicală-paradigmatică, promovată la noi de autoarele menţionate, se încadrează în modalităţile de cercetare şi analiză specifice ***semanticii lexicale-paradigmatice***. În conformitate cu această încadrare generală teoretică, „obiectul principal de cercetare va fi *sensul cuvintelor*, spre deosebire de *semantica sintactică* (care cercetează sensul enunţurilor cu ajutorul unor auxiliare metodologice aparţinând transformaţionalismului, logicii sau altor ştiinţe", precizează autoarele (idem, pp. 8-9).

Maniera de cercetare *nu se suprapune* însă vreuneia din cele practicate de principalii reprezentanţi ai acestui tip de semantică (Eugen Coşeriu, Benjamin Pottièr, Algirdas Julien Greimas, George Mounin, Horst Geckeler). Metodologic vorbind, maniera adoptată este una *structuralistă în sens larg*, iar scopul acestei analize este acela de a evidenţia *relaţiile de sens dintre cuvinte*. Analiza de acest tip este benefică pentru descrierea sistematică (şi, implicit, mai nuanţată) a anumitor *niveluri semantice*: polisemia, sinonimia, antonimia şi câmpurile lexico-semantice. Analiza nu se aplică la *omonimie* şi *paronimie*, acestea fiind niveluri semantice care nu comportă probleme majore în descriere (omonimia este, oricum, abordată indirect la analiza polisemiei, nivel care – într-o primă etapă – necesită dezambiguizarea eventualei omonimii în care intră cuvântul supus analizei).

Gruparea unităţilor lexicale în *clase*, pentru care autoarele preferă termenul *paradigme*, este o *operaţie fundamentală*, căci studiul relaţiilor care se stabilesc între sensurile cuvintelor implică organizarea unităţilor.

Rezultatele obţinute vor fi: „organizarea vocabularului, sistematizarea faptelor de vocabular, pentru o mai bună cunoaştere, descriere şi utilizare a lui" (idem, p. 13).

Principiile metodologice fiind descrise (în linii generale), nu ne rămâne decât să precizăm **unităţile şi etapele** analizei lexicale-paradigmatice. În ceea ce priveşte *unităţile*, subcapitolul anterior oferă tot materialul explicativ, căci analiza lexicală-paradigmatică utilizează, cu exact

aceleaşi accepţii, următoarele unităţi deja descrise (*sem*, *semem*, *lexem* etc.).

Principala (şi prima, de regulă, în ordinea operaţiilor) etapă este **analiza componenţială** sau **semică**. Procedeul de bază în această analiză este *comutarea* (realizată prin *substituţie*; vezi mai sus, la descrierea *semului*, înlocuirea semelor care duce la un nou complex sonor). Rezultatul analizei este acela de *stabilire a identităţilor* şi, în special, a *opoziţiilor de conţinut* (a diferenţelor semantice) între unităţile lexicale. În prealabil trebuie satisfăcută o condiţie: *principiul proprietăţilor comune*, adică stabilirea *semelor comune* (1) pentru unităţile reunite într-o aceeaşi paradigmă lexico-semantică. Pasul următor este constituit de stabilirea *diferenţelor semantice* (2), acestea manifestându-se prin *seme variabile* sau *distinctive* (care se prezintă diferit de la un nivel semantic la altul). A treia condiţie decurge din primele două: termenii reuniţi într-o clasă în felul descris se vor afla într-o *relaţie paradigmatică*, de tipul „sau... sau", prin urmare *excluzându-se din acelaşi context* (3). Vor apărea astfel „diferenţe sub aspectul *complexităţii*, *diversificării* (4) şi *subordonării* (5) *claselor paradigmatice*, ceea ce constituie *criterii suplimentare* de interpretare a lor." (idem, p. 23).

A doua etapă este aceea a **analizei contextuale** (**sintagmatică**). Prin studiul contextelor *se poate verifica identitatea sau nonidentitatea de sens a două unităţi* (sau proba funcţională; vezi mai sus, la descrierea *semului*, exemplul prin care se pune în evidenţă nonidentitatea funcţională a lui FIERBINTE în raport cu RECE, acesta din urmă fiind opus lui CALD). Astfel se determină *compatibilităţile şi incompatibilităţile combinatorii* ale unităţilor lexicale; altfel spus, *contextele comune* şi *restricţiile contextuale* (foarte importante la nivelul *vorbirii*). Analiza contextuală este realizată de cele două autoare prin decelarea a două perspective:

a. una *preliminară*, „dar aplicată consecvent şi unitar"(idem, p. 31) tuturor nivelurilor semantice analizate şi care constă în dezambiguizarea contextuală (nu numai semantică) a lexemelor (deosebit de importantă în cazul cuvintelor polisemantice);
b. alta *ulterioară analizei semice*, concepută *ca o rafinare a acesteia*.

Pentru a), spre exemplificare (preluăm, evident, un exemplu dat de autoare), analiza *adjectivelor*, condiţionate gramatical de prezenţa unui alt termen, presupune încadrarea cuvântului într-o anumită clasă paradigmatică pentru actualizarea unui anumit sens. ÎNALT se grupează în aceeaşi clasă cu SCUND, MIC, PITIC şi alţi termeni, pe baza trăsăturii /extensiune verticală/ rezultată din contexte ca *om ÎNALT*, *munte ÎNALT* etc. Contexte de tipul *sunet ÎNALT*, *voce ÎNALTĂ* dictează însă încadrarea adjectivului în discuţie în aceeaşi clasă semantică cu ASCUŢIT, GRAV, JOS.

Pentru b), care vizează rafinarea (detalierea), se face precizarea că „*are o pondere mai*

mare în ce priveşte *polisemia* şi *sinonimia* şi limitată sau mai mică în cazul *antonimiei* şi *câmpurilor lexico-semantice*" (idem, p. 33). Studiul *distanţei contextuale* dintre sinonime este unul dintre aspectele interesante ale acestei analize (vezi acelaşi exemplu referitor la *cald*, *fierbinte*).

Analiza stilistică este cea de a treia etapă şi, ca şi cea contextuală, reprezintă o posibilitate de actualizare semantică şi este subordonată celei semice. Prin analiză stilistică se va înţelege o analiză stilistică restrânsă, cu implicaţii strict lingvistice, şi nu analiza specifică disciplinei numite *Stilistică*. Această etapă de analiză figurează, pentru unitatea lucrării celor două autoare, la toate nivelurile semantice, dar „ea este cu adevărat interesantă şi utilă numai la *polisemie* şi *sinonimie* (dar, şi aici, din perspective diferite)" (idem, p. 35). În cazul *polisemiei*, „organizarea sensurilor în conţinutul unui cuvânt este urmarea marcării lui stilistice şi a unui anumit raport între sensurile denotative şi cele conotative" (ibidem). În cazul *sinonimelor*, rezultatele analizei stilistice sunt remarcabile, căci se pune astfel în valoare identitatea sau non-identitatea lor *funcţioanlă*, pe de o parte, şi modul în care sunt capabile să funcţioneze ca variante în anumite condiţii, pe de altă parte. Dat fiind că demonstrarea oricăror valenţe stilistice se face prin intermediul unui context, analiza stilistică apare ca dependentă de cea contextuală (prin utilizarea contextului ca variantă funcţional-stilistică).

Avantajele analizei lexicale-paradigmatice sunt, aşadar, incontestabile în ceea ce priveşte descrierea nivelurilor semantice. Pe de altă parte, lucrarea prezintă în finalul ei şi un capitol, intitulat *Modelarea matematică*, în care se exploatează metodele şi instrumentele specifice matematicii în vederea studiului relaţiilor dintre sensurile cuvintelor grupate în clase paradigmatice.

În încheiere, selectăm câteva exemple din capitolul de aplicaţii al lucrării. Exemplele se referă la importanţa contextului ca auxiliar în interpretarea semantică.

Exemplul 1

„În anumite combinaţii contextuale, unele lexeme realizează sensuri speciale, exprimând valori marcate de trăsături semantice nedetectabile la nivelul analizei paradigmatice.

- Astfel, NEMULŢUMIRE, termenul cel mai neutru din paradigma lexemelor care denumesc sentimente are, în contextul care urmează, datorită determinantului, şi ideea de „protestatar, manifestat":

„(De Gaulle... După câtva timp se retrage, totuşi, de la putere). Contractul lui cu Franța se încheiase pe acest fond de NEMULȚUMIRE *furioasă* a nepoților care vor altceva.” (E. Simion, *Timpul trăirii, timpul mărturisirii, Jurnal parizian*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1979, p. 102).

Exemplul 2

Termenul SEVERITATE, combinat cu adjectivul *afectuoasă* realizează un sens diferit de cel indicat de DEX „care judecă şi pedepseşte fără indulgență”. Adjectivul, caracterizat prin trăsătura /afectiv-simpatetic/, modifică oarecum sensul substantivului prin adăugarea acestui sem în exemplul:

❖ „Bucuria doamnei Giroud este de a se judeca pe sine şi, prin sine, pe alții, cu o SEVERITATE *afectuoasă*” (idem, 136).

Exemplul 3

Adjectivul APRINS din contextul care urmează realizează, datorită combinației, un sens abstract, marcat prin trăsătura /(surescitare) psiho-intelectuală/, păstrându-şi din sensul propriu marca graduală /grad maxim/:

❖ „*Creierii* APRINŞI *de alcool* ai directorului lucrau încet” (Ion Marin Almăjan, *Tornada*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1980, p. 38).

Exemplul 4

Termenul BUCURIE, nemarcat la nivelul sistemului sub aspectul trăsăturii /exteriorizare/, primeşte în contextul citat mai jos acest sem, rezultat din combinația cu *transfigurate* şi cu *extaz*:

❖ „... prin fața ochilor i se perindau sute de chipuri necunoscute, *transfigurate de* BUCURIE *şi extaz*” (idem, p. 12).

Aceeaşi observație este valabilă pentru lexemele din exemplele:

❖ „... *radiind de* FERICIRE” (Sorin Titel, *Pasărea şi umbra*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1977, p. 186).

❖ „Ea însă ieşi din baie, luptându-se parcă din răsputeri cu *un surâs de* FERICIRE care parcă îi strâmba chipul acum demachiat” (Marin Preda, *Marele singuratic*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1972, p. 100).

❖ „... o auzea cum îşi freacă degetul mare de speteaza scaunului şi şi-o închipuia *radiind de* BUCURIE”, (S. Titel, op. cit., p. 12).

❖„Ca să scap de ADMIRAȚIA *mulțimii a trebuit să fug*”, (S. Titel, idem, p. 188).

❖„... *pe chip îi apăru o expresie de* CHIN care parcă n-avea nici o legătură cu lacrimile care îi curgeau şiroaie” (M. Preda, op. cit., p. 100).

❖„... de câte ori întreba, această *expresie de* MÂHNIRE fără leac dispăre.” (M. Preda, op. cit., p. 98).

Exemplul 5

În contextele de mai jos, lexemele marcate paradigmatic printr-o anumită trăsătură graduală /grad nedeterminat/, pentru SLAB, şi /grad maxim/, pentru NEFERICIT, realizează, datorită contextului, alte seme graduale:

❖„... *încovrigat de* SLAB ce era” (S. Titel, p. 166).

❖„Şi în sfârşit a înțeles şi ea că *nu e chiar atât de* NEFERICITĂ, că o iubesc şi eu ca la început” (M. Preda, p. 77).

Să ne reamintim...

- analiza lexicală-paradigmatică este benefică pentru studierea nivelurilor lexico-semantice;
- principiile metodologice şi unitățile de analiză sunt de sorginte structuralistă;
- etapele de analiză sunt: analiza semică, analiza contextuală, analiza stilistică.

12.8. Rezumat

Unitatea de învățare 12 prezintă principalele direcții ale semanticii moderne, într-o primă parte, şi metodologia, principiile şi unitățile de analiză specifice semanticii structurale, într-o a doua parte. De asemenea, se prezintă trei dintre cele mai uzitate clasificări ale semului şi analiza lexicală-paradigmatică.

12.9. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

Răspundeți cerințelor:

1. Formula semică a lui ***înghețat*** este: /caracteristică/, /(privitoare la) temperatură/, /apreciere în minus/, /grad maxim/. Schimbând în această formulă ultimele două seme cu semele /apreciere în plus/ şi /grad nedeterminat/, modificarea survenită în planul expresiei va fi reprezentată de:
   a) ***fierbinte***;
   b) ***cald***;
   c) ***căldură***.

2. Semul inerent pentru ***pom***, delimitat prin opoziție cu ***copac***, este:
   a) /fructifer/;
   b) /decorativ/;
   c) /nefructifer/.

3. Clasemul cuvântului ***om*** include semele:
   a) /mamifer/, /biped/, /uman/;
   b) /mamifer/, /biped/, /reproducere sexuată/;
   c) /mamifer/, /reproducere sexuată/, /rațional/.

4. Semantemul cuvântului ***om*** include semele:
   a) /mamifer/, /biped/;
   b) /mamifer/, /reproducere sexuată/;
   c) /uman/, /rațional/.

5. Lexicalizarea arhisememului /obiect/ + /cu destinație practică precisă/ + /pentru amenajarea unui spațiu construit/ este:
   a) ***mobilă***;
   b) ***decorațiuni***;
   c) ***furnir***.

6. Arhisememul este:
   a) suma semelor contextuale;
   b) reuniunea tuturor lexemelor unui ansamblu lexical;
   c) parte a sememului unui lexem care subzistă în caz de neutralizare.

7. Se dau enunțurile: 1. *„Ne-am răcit împreună”* (I. L. Caragiale); 2. *O pisică neagră mi-a tăiat calea*; 3. *E prost ca noaptea*; 4. *Lupta s-a încheiat o dată cu ridicarea steagului alb*. În aceste enunțuri se actualizează, în ordine, conotațiile virtuemice:
   a) 1. contextuală, 2. spontană, 3. spontană, 4. analogică;
   b) 1. spontană, 2. analogică, 3. analogică, 4. contextuală;
   c) 1. contextuală, 2. spontană, 3. analogică, 4. spontană.

8. În enunțul „*La acest punct **academia** franceză se apropie de biserica ortodoxă. Femeile nu pot intra în altar.”* (E. Simion, *Jurnal*), cuvântul evidențiat este folosit în sens:
   a) conotativ virtuemic;
   b) conotativ general;
   c) denotativ.

Unitatea de învățare 13. NIVELURI LEXICO-SEMANTICE (I). OMONIMIA, PARONIMIA, POLISEMIA

Cuprins

13.1. Introducere.....153
13.2. Obiectivele unității de învățare.....153
13.3. Omonimia.....154
13.4. Paronimia.....155
13.5. Polisemia: definire.....155
13.5.1. Polisemia: diferențierea de omonimie.....155
13.5.2. Polisemia: cauze, clasificare.....157
13.6. Rezumat.....158
13.7. Test de autoevaluare.....158

13.1. Introducere

Unitatea de învățare 13 începe seria descrierilor nivelurilor lexico-semantice cu prezentarea omonimiei, paronimiei şi polisemiei. Se prezintă clasificarea omonimelor după criteriul toleranței limbii/vorbitorilor, fără a se mai aduce în discuție toate celelalte clasificări care presupun, de fapt, nişte subcriterii. Paronimia – neconstituind un nivel care să conducă la o anume organizare a vocabularului – este prezentată foarte sumar. Aceasta, mai ales pentru că atracția paronimică, fenomenul care suscită interes în legătură cu acest nivel, a fost prezentat deja într-un capitol anterior. Prin analiza contextuală, etapă a studiului de tip lexical-paradigmatic înfățişat în capitolul anterior, se identifică trăsăturile definitorii pentru cuvintele polisemantice şi pentru omonime, aceste două niveluri confundându-se adesea.

13.2. Obiectivele unității de învățare 13

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să înțeleagă în ce mod conduc omonimia şi polisemia la organizarea vocabularului;
- să diferențieze tipologic elementele nivelurilor lexico-semantice descrise.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 2 h.

13.3. Omonomia

DEFINIȚIE GENERALĂ

***Omonimia* este manifestarea următorului proces (contrariu sinonimiei): acelaşi corp fonetic trimite la doi referenți diferiți.**

De exemplu, se află în omonimie *pistol*$_1$ –„armă de foc de dimensiuni mici” şi *pistol*$_2$ – „veche monedă de aur” sau *mur*$_1$ – „zid” şi *mur*$_2$ – „arbust” etc. În mod evident, omonimia este creatoare de ambiguitate în orice limbă, consecința sesizării acestui fenomen ducând de multe ori la eliminarea unui omonim (cum e cazul cu *mur*, învechit, căruia i s-a preferat *zid*) sau la modificarea lui (adjectivul *nou* ar fi trebuit să aibă la feminin plural forma *nouă*, cf. rom. veche: *haine nouă*, *case nouă* etc.; pentru evitarea confuziei cu forma de singular a femininului, s-a preferat omonimia cu forma de masc. sg. sau cu forma pronominală omonimă *noi*, care nu este aşa de supărătoare, contextele fiind mai clare în privința diferențierii).

Sub acelaşi aspect al gradului de ambiguitate, omonimele se clasifică în: ***intolerabile*** (sau *totale*) şi ***tolerabile*** (sau *parțiale*). Primele au drept caracteristică faptul că sunt *identice* în toate formele pe care le iau în limbă: cf. *tapițerie*$_1$ – „meseria” şi *tapițerie*$_2$ – „locul unde se exercită profesiunea sau magazinul de desfacere a produselor respective”, *albinărie*$_1$ – „meseria de apicultor” şi *albinărie*$_2$ – „prisacă” etc. O a doua caracteristică a ***omonimelor intolerabile*** este aceea a funcționării lor în acelaşi grai şi în acelaşi stil funcțional de limbă (să apară în contexte de acelaşi tip). Din această perspectivă, nu se poate vorbi de omonimie intolerabilă în cazul: *spătar*$_1$ – „rezemătoare de scaun”, *spătar*$_2$ – „cureaua de ham care vine pe spatele calului” şi *spătar*$_3$ – „boier care ținea spada domnului”(*Limba română contemporană*, op. cit., p. 119).

Când cele două condiții nu sunt îndeplinite, omonimia este ***tolerabilă***, cuvintele care intră în această relație diferențiindu-se printr-un *element fonetic* (omografele: *bárem* – adv. şi *barém* – subst.), *gramatical* (*bun*$_1$ – „bunic”, cu pl. *buni* şi *bun*$_2$ – „produs”, cu pl. *bunuri*) sau printr-unul stilistico-funcțional (de exemplu, *bob*$_1$ – „sămânță”, cu pl. *boabe* şi *bob*$_2$ – „sanie”, cu pl. *boburi*, formă folosită numai în legătură cu sportul respectiv).

Găsiți şi alte exemple de omonime care să se încadreze în tipologia expusă.

13. 4. Paronimia

DEFINIȚIE GENERALĂ

***Paronimele* sunt cuvintele care se deosebesc printr-unul sau două foneme şi neavând nicio legătură de sens.**

De exemplu, termenii perechilor următoare sunt în relație de paronimie: *originar*/*original*, *temporal*/*temporar*, *eluda*/*elida*, *consort*/*consorțiu* etc..

Paronimia nu formează un nivel organizat al vocabularului. În ciuda asemănării lor cu omonimele (vezi definițiile), acest fenomen se încadrează în categoria asemănărilor accidentale, provocând nu de puține ori, în vorbirea oamenilor inculți, insuficient instruiți greşeli de limbă (vezi *supra*, UI 10, subcap. 10.4.2. despre *atracția paronimică*).

13. 5. Polisemia: definire

Capacitatea majorității cuvintelor din limbile naturale de a avea mai multe sensuri (în opoziție cu unitățile limbajelor artificiale) *se numeşte* **polisemie**. Statistica a arătat că aproximativ 80% din cuvintele lexicului activ al oricărei limbi sunt polisemantice.

DEFINIȚIE GENERALĂ

Este *cuvânt polisemantic* orice grup de corpuri fonetice identice reunit de un sem prezent în fiecare din ele.

Acest *sem comun* şi *justificat* printr-un procedeu semantic este elementul care diferențiază net cuvintele polisemantice de omonime.

13.5.1. Polisemia: diferențierea de omonimie

Iată, de exemplu, cum se diferențiază omonimia de polisemie plecând de la un acelaşi cuvânt, ***bandă***. Procedeul aplicat va fi acela al analizei semantice contextuale (descrisă în UI 12, subcap. *Analiza lexicală-paradigmatică*).

Corpul fonetic ***bandă*** $_{1}$, cu pl. ***bande***, dezvoltă următoarele lexeme prin contextele:

1. „BANDĂ de răufăcători”;

2. „BANDĂ de prieteni”;
3. „BANDĂ de muzicanți”.

Lexemele actualizate în aceste contexte au *semul comun* sau, folosind un termen din logică, *genul proxim* /grup/.

Corpul fonetic ***bandă₂***, cu pl. ***benzi***, dezvoltă următoarele lexeme:

1. „BANDĂ de autostradă”;
2. „BANDĂ de material”;
3. „BANDĂ magnetică (de casetofon, magnetofon etc.)”;
4. „BANDĂ desenată”;
5. „BANDĂ rulantă” ş.a.m.d.

Este evident că lexemele evidențiate de aceste contexte au *semul comun* sau *genul proxim* /fâşie/.

Concluzie: din analiza contextuală (folosită aici ca etapă dezambiguizatoare) reiese clar că ***bandă₁*** intră în omonimie cu ***bandă₂***, căci semul /grup/ nu are nicio legătură cu semul /fâşie/.

Polisemia este redată în dicționare (vezi DEX-ul, de exemplu) prin înregistrarea diverselor sensuri sub cifre sau semne grafice diferite, dar în limitele aceluiaşi articol (pentru acelaşi cuvânt-intrare), spre deosebire de omonime, care sunt înregistrate tot sub cifre, dar în articole diferite.

Deosebirea de omonime se mai poate face şi pe *bază etimologică*: cuvintele polisemantice pleacă de la acelaşi etimon (cf. subst. polisemantic *ochi* < lat. pop. *oclus*), pe când omonimele au, de regulă, etimoane diferite (cf. *mur₁* < lat. *murus* – „zid” şi *mur₂* < lat. *morus* – „arbustul care face mure” sau *a semăna₁* < lat. *seminare* – „a cultiva” şi *a semăna₂* < lat. *similare* – „a arăta precum cineva, a fi asemănător cu cineva sau ceva” ş.a.).

Există şi excepții: *baie₁* – „scaldă, scăldat, cadă...” are la bază lat. *balnea*, în timp ce *baie₂* – „mină” provine din slav. *baně*; *baie* < *balnea* are şi sensuri dezvoltate ulterior în diverse circumstanțe, cum ar fi *băi* – „localități, stațiuni balneare”, cf. expresia „a merge la *băi*”.

Polisemia se dezvoltă pe baza raportului *denotație*/*conotație* (raport ce asigură echilibrul dintre sensurile cuvintelor polisemantice), dar numai contextul este elementul care evidențiază acest raport. De aceea, dicționarele nu se pot dispensa, pentru ilustrarea polisemiei cuvintelor, de explicarea sensurilor prin contexte, sinonimia nefiind întotdeauna suficientă, deoarece nu

se pot reliefa prin sinonimie restricțiile contextuale. De exemplu, seria sinonimică a lui ***acut*** include cuvintele *ascuțit*, *violent*, *pătrunzător* etc. Se poate spune, de pildă: „sunet ACUT", „durere ACUTĂ", „boală ACUTĂ", dar nu şi *„cuțit ACUT" în baza sinonimiei cu *ascuțit*.

13.5.2. Polisemia: cauze, clasificare

Cauzele polisemiei sunt diferite: ***tendința de economie lingvistică*** (manifestată prin utilizarea unui număr cât mai mic de corpuri sonore pentru redarea sensurilor; prin această caracteristică, polisemia se opune sinonimiei), ***evoluția semantică a unor cuvinte după legi şi tipuri*** (vezi subcap. 9.4.5. *Factorul etimologic* şi 10.3. *Evoluția semantică...* din UI 9 şi respectiv UI 10), ***necesitatea de a delimita denotația de conotație***. Unii lingvişti (M. Bréal, de pildă) au stabilit că unul dintre aspectele dezvoltării unei culturi este şi îmbogățirea polisemică a cuvintelor. Sub raportul frecvenței, s-a demonstrat că un cuvânt dezvoltă cu atât mai multe sensuri diferite, cu cât el este mai frecvent (şi mai vechi) în limbă.

În încheierea acestui subcapitol, preluăm **clasificarea** oferită de DSL (op. cit., pp. 391-392, cu subl. n.):

„După felul în care se asigură legătura dintre sensuri prin componenta/semul comun(ă), există următoarele tipuri de polisemie:

a) *polisemie în lanț*, când legătura se face de la un sens la altul, ca în cazul adjectivului ***slab***: (1) „lipsit de un strat de grăsime", (2) „lipsit de forță" – *caracter* ***slab***, (3) „lipsit de valoare" – *carte* ***slabă***, (4) „lipsit de elemente caracteristice" – *vin/acid/cafea* ***slab(ă)***;

b) *polisemia radială*, când relația dintre sensuri se face prin cel puțin un element al sensului de bază, ca în ***strigăt***: (1) „sunete intense produse de om", (2) „sunete intense produse de alte ființe (animale/păsări)" – ***strigătul*** *păsării/leului...*, (3) „sunete intense produse de colectivități" – ***strigătul*** *mulțimii*. Legătura dintre sensurile unui cuvânt polisemantic este mascată uneori de tropii pe care îi reprezintă sensurile secundare (vezi, în ex. *slab*, sensurile 2, 3, 4, ca metafore)."

Încadrați cuvintele polisemantice *(a) merge* şi *(a) ține* în clasificarea prezentată.

Să ne reamintim...

- omonimia şi polisemia sunt niveluri care organizează vocabularul;
- paronimia nu organizează vocabularul, dar este un nivel care se studiază în relație cu greşeala lexico-semantică pe care o generează, atracția paronimică;
- omonimele se diferențiază de polisemantice analiza semică, al cărei rezultat este stabilirea diferențelor specifice şi a unui gen proxim, şi respectiv compararea etimoanelor;
- studierea niveluluilexico-semantic al polisemiei din perspectiva raportului denotație/conotație prezintă interes şi pentru analiza stilistică.

13.6. Rezumat

Unitatea de învățare 13 descrie nivelurile lexico-semantice ale omonimiei, paronimiei şi polisemiei. Omonimia este prezentată după criteriul toleranței limbii/vorbitorilor. Paronimia este prezentată foarte sumar, cu trimitere la atracția paronimică, acesta fiind fenomenul care suscită interes în legătură cu acest nivel. Prin analiza contextuală, etapă a studiului de tip lexical-paradigmatic înfățişat în capitolul anterior, se identifică trăsăturile definitorii pentru cuvintele polisemantice în opoziție cu omonimele.

13.7. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

Răspundeți cerințelor:

1. Subliniați paronimul corect din contextele: *falsificator învederat / inveterat*; *fapt care ține de uzanță / uzare*; *societăți din consorțiu / consort, a elucida / eluda răspunsul la o întrebare incomodă*, *a gera / gira averea unei persoane plecate*.
2. Ilustrați polisemia cuvintelor *buză* şi *carne* prin câteva expresii/locuțiuni.
3. Evidențiați sensul perechilor paronime prin propoziții sau sintagme: *capsator / captator*, *compliment / complement*, *dental / dentar*, *glaciar / glacial*, *minut / minută*.
4. Evidențiați sensul cuvintelor omonime prin propoziții sau sintagme: *breton*, *calcul*, *capital*, *carieră*, *monitor*.

Unitatea de învățare 14. NIVELURI LEXICO-SEMANTICE (II). SINONIMIA, ANTONIMIA, CÂMPURILE LEXICO-SEMANTICE

Cuprins

14.1. Introducere.....159
14.2. Obiectivele unității de învățare.....159
14.3. Sinonimia: definire, criterii de diferențiere a seriilor sinonimice.....160
14.4. Antonimia: definire, condițiile stabilirii antonimiei, clasificare.....163
14.5. Câmpurile lexico-semantice.....167
14.6. Rezumat.....169
14.7. Test de autoevaluare.....170
14.8. Tema de control 3.....171

14.1. Introducere

Unitatea de învățare 14 prezintă nivelurile lexico-semantice rămase: sinonimia, antonimia şi câmpurile lexico-semantice. Analiza lexicală-paradigmatică oferă din nou instrumentele necesare identificării tipurilor de serii sinonimice. Prezentarea nivelului antonimiei se realizează prin: explicitarea criteriilor implicate de antonimie, stabilirea condițiilor antonimiei şi clasificarea după diverse criterii. În finalul subcapitolului, se ilustrează antonimia contextuală, ocazională. Nivelul câmpurile lexico-semantice este înfățişat din unghiul constituirii acestora şi din acela al avantajelor studierii structurii vocabularului unei limbi după acest criteriu.

14.2. Obiectivele unității de învățare 14

După parcurgerea unității de învățare, studenții vor fi capabili:

- să diferențieze termenii constitutivi ai seriilor sinonimice;
- să înfățişeze şi să exemplifice diversele tipuri de antonimie;
- să recunoască utilitatea câmpurilor lexico-semantice prin diversele aplicații ale acestora.

Durata medie de parcurgere a acestei unități de învățare este de 2 h.

14.3. Sinonimia: definire, criterii de diferențiere a seriilor sinonimice

DEFINIȚIE GENERALĂ

***Sinonimia* este un tip de relație semantică ce se stabileşte între corpuri fonetice diferite, dar cu semnificații identice sau asemănătoare.**

Sinonimia, ca modalitate de organizare a vocabularului, implică o divizare a vocabularului după echivalențele semantice în cel puțin trei submulțimi: 1) *alcătuită din cuvinte care au sinonime* (unități lexicale); 2) *formată din cuvinte care nu au sinonime* (concretele, de exemplu, *masă*, *măr*... sau termenii tehnici etc.); 3) *submulțimea cuvintelor care au sinonime perifrastice* (adică unități frazeologice: cf. ***a muri*** – *a-şi da obştescul sfârşit*, *a-şi da ultima suflare*, *a da ortul popii*...).

Identitatea de semnificație, mult mai rară în orice limbă decât situația sensurilor apropiate, generează aşa-zisele *serii sinonimice perfecte*: de exemplu, seria {*mort*, *răposat*, *plecat din lumea asta*, *decedat*, *expiat*...}; o diferență există totuşi, aceea dată de registrul stilistic.

Semnificațiile asemănătoare generează seriile *sinonimice imperfecte*: cf. seria {*mare*, *vast*, *uriaş*, *amplu*...}, unde diferențierea este evidentă şi mult mai complexă decât cea dată de simpla selecție funcțională.

Aaceastă clasificare este una generală însă, căci nu evidențiază cu claritate tipul de diferențiere existentă între sinonimele unei serii. *Analiza lexicală-paradigmatică*, ale cărei principii şi etape au fost deja descrise, este în măsură să ofere o modalitate sistematică de clasificare a *seriilor* (sau *ariilor*, *claselor*) *sinonimice* după tipul de diferențiere. În urma aplicării celor trei etape de analiză – *semică*, *contextuală* şi *stilistică* – se ajunge la următoarele categorii:

1. serii ai căror termeni nu se diferențiază semantic (sinonimele „perfecte”)***:***

Exemple

- seria {*a muri*, *a răposa*, *a se duce*, *a se prăpădi*, *a pieri*, *a dispărea*, *a se stinge*, *a deceda*, *a expia*, *a-şi da obştescul sfârşit*, *a da ortul popii* etc.} este structurată de *semul gramatical* /acțiune/, care arată că seria este o clasă de unități verbale, şi de *semele de substanță* /a înceta/, /din viață/, care descriu

conținutul semantic al clasei; eventualele diferențieri se datoresc contextelor, puse în valoare de analiza contextuală şi de cea stilistică;

- ❖ seria {*puternic*, *tare* (participă cu sensul secundar), *voinic*, *zdravăn*, *vânjos*, *viguros*} este structurată de *semul gramatical* /(caracteristică) adjectivală/, care încadrează unitățile în clasa adjectivelor, de *semele de substanță* /forță/, /fizică/, /apreciere în plus/ (ultimul sem de substanță evidențiind modul în care se face aprecierea caracteristicii respective) şi de *semul gradual* /grad nedeterminat/; diferențierile sunt de aceeaşi natură cu cea înregistrată în cazul seriei de la primul exemplu.

2. serii la nivelul cărora se realizează diferențe graduale:

Exemple

- ❖ seria {***deştept***, ***inteligent***, ***isteț***, ***ager***, ***genial***} are ca *seme comune*: *semul de categorizare gramaticală* /(caracteristică) adjectivală/, *semele de substanță* /inteligență/ şi /apreciere în plus/ (acesta din urmă fiind sem de substanță modal), însă *semele scalare* (graduale) reliefează diferențele dintre termenii seriei. Astfel, termenii ***deştept*** şi ***inteligent*** au semul /grad nedeterminat/, termenii ***isteț*** şi ***ager*** – semul /grad mic/, iar termenul ***genial*** este caracterizat de semul scalar /grad maxim/.
- ❖ seria {***mare***, ***amplu***, ***larg***, ***vast***, ***enorm***, ***imens***, ***uriaş***, ***colosal***, ***gigantic***} are ca *seme comune*: *semul gramatical* /(caracteristică) adjectivală/, *semele de substanță* (de precizare a conținutului) /referitor la suprafață/ şi /apreciere în plus/. *Semele scalare* grupează din nou termenii descrişi semic în subseriile: {***mare***, ***amplu***, ***larg***, ***vast***} – cu /grad nedeterminat/, {***enorm***, ***imens***}– cu sem scalar /grad mare/ şi {***uriaş***, ***colosal***, ***gigantic***}– cu /grad maxim/.

3. serii ai căror termeni se diferențiază semantic:

Exemple

- ❖ seria termenilor {***bogat***, ***avut***, ***înstărit***, ***îmbogățit***, ***înavuțit***} este structurată de *semele comune*: /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) stare materială/ şi semul modal /apreciere în plus/. Pentru ultimii doi termeni însă, se observă că sensul este pe deplin precizat de abia prin adăugarea *semului de substanță* /acțiune realizată/.

- la fel, seria {***agresiv***, ***impulsiv***, ***bătăios***} are în comun pentru termenii săi următoarele seme: /(caracteristică) adjectivală/, /(privitor la) reactivitate/, /psihică/ şi semul modal /apreciere în plus/, dar primii doi termeni sunt caracterizaţi de *semul de substanţă* /nemotivat/ (căci este vorba despre o însuşire a temperamentului), iar ultimul termen este definit de *semul de substanţă* opus, /motivat/ („a fi bătăios" implică voinţa).

4. serii la nivelul cărora se constată şi diferenţe graduale, şi diferenţe semantice:

Exemplu

- termenii seriei {***cald***, ***călduros***, ***călduţ***, ***căldicel***, ***căldişor***, ***fierbinte***, ***încins***, ***clocotit***, ***clocotitor***, ***aprins***, ***înfocat***, ***arzător***, ***înflăcărat***, ***dogoritor***, ***canicular***, ***torid***} se diferenţiază în mod evident din punct de vedere *gradual*, iar *diferenţierea semantică* este pusă în valoare de multiplele *restricţii contextuale* date de incompatibilităţile de combinare în care intră termenii. Astfel, la nivelul limbii standard (simplificând, la nivelul denotaţiei) se poate spune *discurs* ***aprins*** / ***înflăcărat***..., dar nu şi **discurs* ***clocotit*** / ***canicular***...; sau: este reperat în limbă contextul *sobă* ***încinsă*** / ***dogoritoare***..., dar nu şi combinaţia următoare: **sobă* ***toridă*** / ***înflăcărată***... ş.a.m.d.

Identificaţi şi alte serii sinonimice ai căror termeni se diferenţiază conform categoriilor înfăţişate mai sus.

În lumina celor discutate, devin evidente ***condiţiile de sinonimie*** pe care cuvintele trebuie să le satisfacă în practica limbii.

1) Orice sinonimie presupune *identitatea obiectului denumit* (a referentului), aceasta fiind condiţia esenţială, chiar dacă în satisfacerea ei se neglijează unele aspecte particulare (care nu au mare importanţă). De exemplu, un vorbitor va putea selecta unul din termenii seriei {*bogat*, *avut*, *înstărit*, *îmbogăţit*, *înavuţit*}, dacă se referă în general la starea materială bună a cuiva. Dacă vrea să accentueze însă modul de realizare a acelei stări, va selecta unul din ultimii doi termeni (căci în cazul celorlalţi nu este implicat semul /acţiune realizată/).
2) Orice sinonimie presupune o situaţie concretă de comunicare în care trebuie să se ţină seama de *repartiţia dialectală a termenilor şi de cea stilistico-funcţională* a lor. De

exemplu, un vorbitor va putea selecta, fără a comite o eroare, într-o anume situație de comunicare, ori termenul *s-a prăpădit (X)*, ori termenul *s-a dus (X)* – ambii termeni făcând parte din același registru, sau chiar neutrul *a murit (X*), dar nu va putea selecta unitatea frazeologică *a dat ortul popii (X)* într-o prezentare a biografiei unui romancier. Sau, în situația în care un dialectolog întreprinde o anchetă lexicală, își va întreba subiecții, dacă sunt moldoveni: „Cum spui la X?" și va indica obiectul (o pătlăgea roșie, să presupunem). În niciun caz nu va întreba: „Cum spui la *paradaică*?", căci sigur nu va primi niciun răspuns (*paradaică* se spune în Crișana).

Ne rămâne de semnalat un ultim fenomen legat de sinonimie. În vorbire se creează destul de des sinonimii noi, unele chiar surprinzătoare, ceea ce înseamnă că, la nivelul discursului, estomparea unor diferențe prin intermediul contextului conduce la stabilirea unor echivalențe semantice inexistente în sistem. Se anulează astfel, în condiții determinate, opoziția semantică dintre două unități. Acest fenomen se numește în mod curent **neutralizare**. Într-un enunț ca: ***Pomii / copacii*** *din fața casei dau o umbră plăcută*, opoziția semantică dată de *semele de substanță* (*descriptive*) /fructifer/ și /nefructifer/ este anulată. În alte cazuri, neutralizarea privește opoziția graduală dintre unități. În enunțul *E* ***deștept / isteț****, a știut să se descurce*, opoziția graduală dată de *semele scalare* /grad nedeterminat/, pentru primul termen, și /grad mic/, pentru cel de al doilea, nu mai interesează, deoarece contextul evocă o situație extralingvistică, în care este important doar să se precizeze că X este *inteligent* într-o oarecare măsură, ceea ce îi permite să se descurce în anumite circumstanțe.

Așadar, sinonimia este *un fapt de sistem*, dar mai ales *un fapt de actualizare a sistemului*, în măsura în care poate fi interpretată ca efect al neutralizării.

14. 4. Antonimia: definire, condițiile stabilirii antonimiei, clasificare

DEFINIȚIE GENERALĂ

Antonimia **este relația semantică reprezentată de opoziția de sens (lingvistică sau extralingvistică) dintre două cuvinte cu referenți nu numai diferiți, ci și contrari sau contradictorii.**

De exemplu, cuvinte ca *bun*, *sus*, *aproape*, *a muri*, *gras* etc. se asociază în mintea vorbitorilor cu *rău*, *jos*, *departe*, *a trăi*, *slab*, ceea ce dovedeşte că şi antonimia este o *modalitate de organizare a vocabularului*, alături de celelalte niveluri lexico-semantice descrise până acum şi de câmpurile lexico-semantice, însă, evident, diferită de acestea. Modul de structurare a vocabularului după acest criteriu este cuprins în definiție.

Paranteza din definiție evidențiază faptul că interpretarea antonimiei se poate face şi după *factori extralingvistici* (logici şi ontologici), căci în cuplurile *dimineață – seară*, *noapte – zi*, *a trăi – a muri*, *iarnă – vară*, *îngheț – dezgheț* ş.a.m.d. este evidentă relația de opoziție care o reflectă pe cea din realitatea obiectivă. Pe de altă parte, este la fel de evident că între *zi* şi *noapte* există *zori* şi *amurg*, iar între *a trăi* şi *a muri* există *a trage să moară*. Dar vorbitorul nu are niciodată în vedere aceşti termeni intermediari, fapt care demonstrează că antonimia presupune un *raport binar*.

Cum expunerea de față priveşte antonimia ca fenomen semantic, criteriile extralingvistice (de orice fel ar fi ele) nu interesează decât sub aspectul *implicațiilor lor lingvistice*. Aceasta şi pentru că multe tipuri de antonime nu se pot explica referențial. În sensul antonimelor nu se reflectă întotdeauna însuşirile absolute ale obiectelor, ci *aprecierea subiectivă* a vorbitorilor asupra acestor însuşiri. A se urmări în acest sens enunțurile: *Rochia neagră costă un 100 de euro, cea albastră costă 70 de euro* şi *Rochia neagră este scumpă, cea albastră este ieftină*. Raportul de opoziție apare clar de abia în urma unei comparații mentale. Că aprecierea este relativă, o dovedeşte faptul că rochia de 70 de euro devine *scumpă* dacă este comparată cu o alta care costă 40 de euro (ca să nu mai vorbim de efectul de *neutralizare* ce survine în cazul în care resursele financiare ale celui care apreciază nu permit achiziționarea niciuneia din rochii, toate părându-i-se la fel de scumpe). Credem că, în urma acestor explicații, este clar că antonimia lingvistică se diferențiază net de opoziția din sfera extralingvisticului. Antonimia ca fenomen lingvistic poate cuprinde opoziția extralingvistică, dar nu se reduce la ea.

Condițiile stabilirii antonimiei sunt:

i) **existența obligatorie a unui număr oarecare de *seme comune*** (numărul acestora variind în funcție de complexitatea sensului cuvântului şi de relațiile pe care le întreține cu cuvintele din aceeaşi paradigmă);
ii) **opoziția pe baza unor *seme incompatibile contrarii*** (acestea dau caracteristica fundamentală a opoziției antonimice, pentru că, altfel, există opoziție şi între *neliniște* şi *groază*, dar este una graduală, de intensitate).

Detectarea *semelor comune* se realizează prin compararea unor lexeme (deci prin analiză

semică şi contextuală) pornind de la o anumită proprietate comună, arată autoarele lucrării *Modele de structurare...* (op. cit., p. 111). Degajarea *semelor incompatibile contrarii* se face tot prin comparaţie, dar acestea sunt selectate cu necesitate din gama celor importante în formula semică a lexemelor vizate (nu se selectează prin urmare *semele variabile*, adică accidentale). Altfel spus, se are în vedere semul (semele) care este (sunt) *diametral opus(e)* faţă de semul (sau semele) comun(e) semnificativ(e) pentru lexemele în cauză.

După *tipul semelor incompatibile contrarii*, antonimele se împart în (idem, p. 112 şi urm.):

1. ***antonime graduale*** – CALD se caracterizează prin semul modal (dar care se află în relaţie şi cu gradul de manifestare) /apreciere în plus/, iar RECE prin /apreciere în minus/; ambele lexeme se referă la semul comun /(privitor la) temperatură/, considerat din perspectiva unui etalon *normal*;

2. ***antonime complementare*** – /(privitor la) umiditate/ este semul comun al lexemelor UMED şi USCAT; semele incompatibil contrarii sunt /manifestare pozitivă/, pentru primul lexem, şi /manifestare negativă/, pentru cel de al doilea. Valoarea semelor incompatibile contrarii se stabileşte în acest caz prin /prezenţa/ semului comun, la UMED, şi prin /absenţa/ lui, la USCAT;

3. ***antonimele exprimând spaţiul şi timpul*** (şi mişcarea faţă de acestea; de asemenea, mai pot exprima în interesul sau în favoarea cui se face acţiunea orientată tot direcţional)˜ aceste antonime au la bază seme incompatibile contrarii cu un statut mai puţin clar, dat fiind că ele nu pot fi redate în metalimbaj, se definesc numai ostensiv*. Antonimele din această categorie sunt:
   a) ***conversive*** – exprimă acelaşi denotat de pe poziţii cu totul diferite; în acest caz redarea grafică a relaţiei de antonimie este profitabilă:

   b) ***vectoriale*** – exprimă acţiunea orientată în direcţii opuse, motiv pentru care se manifestă mai ales la cuvintele care exprimă sensuri spaţiale şi temporale (deşi se pot

da şi alte exemple, cum ar fi: A APRINDE / A STINGE, A LEGA / A DEZLEGA, A UMPLE / A GOLI ş.a.); şi în acest caz reprezentarea grafică este benefică:

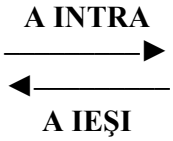

* Adică redarea sensului unui cuvânt indicând fie cu mâna, fie în alt fel (în maniera grafică...) referentul cuvântului respectiv (de exemplu: *Acesta este un **creion*** şi se arată obiectul).

În afara acestor tipuri de antonime, există şi altele cu un statut mai puțin clar, precum cele diferențiate de Lyons în ***contrarii ortogonale*** (opuse *perpendicular*, de exemplu NORD / EST) şi ***contrarii antipodale*** (opuse *diametral*, de exemplu NORD / SUD).

Autoarele lucrării menționate mai precizează că se poate vorbi de o ***antonimie în sens larg***, când pentru CINSTIT se selectează, în afara formelor NECINSTIT şi ONEST, şi alte forme din paradigmă: LOIAL, LEAL, INTEGRU...), şi o ***antonimie în sens restrâns***, când termenii opuşi sunt dispuşi egal şi simetric pe axa reprezentată de un anumit sem comun. Antonimia în sens restrâns se stabileşte deci *numai între unități situate echidistant pe o axă semică*. Aceasta înseamnă că antonimele în discuție se caracterizează nu numai prin *binarism*, ci şi prin *simetrie*:

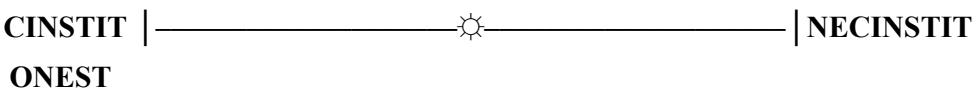

Dacă se respectă condițiile semantice propuse, caracterul binar şi simetric nu este afectat de eventuala sinonimie perfectă.

În cazul în care pe axa sinonimică se repartizează mai multe sinonime, ele se organizează în perechi antonimice pe acelaşi criteriu al binarismului şi al simetriei riguroase:

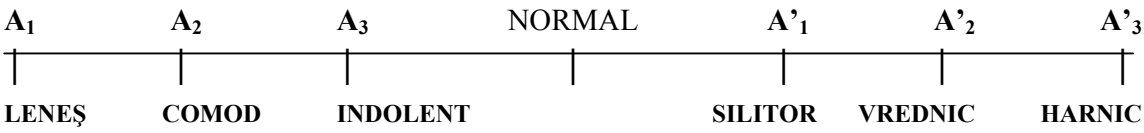

La nivelul discursului, în limitele unei anumite libertăți de mişcare permise de sistem, se înregistrează antonimii mai neobişnuite, cf. contextele următoare: 1) *Era bine făcută, nici **prăjină**, nici **bondoacă***; 2) „[...] *în fața vechii sonerii a casei cenuşii, **condamnate**, alături de vila cea **nouă**, neterminată*” (Nicolae Breban – *Francisca*);

adjectivul *condamnată* îşi dezvoltă, prin opoziție cu *nouă*, un sens conotativ realizabil numai contextual, acela de „foarte veche, părăginită, în pragul ruinei”; 3) „*La chip* ***frumos****, la inimă* ***găunos***” (proverb) etc. (*Limba română contemporană*, op. cit., pp. 116-117).

Identificați şi alte perechi/serii antonimice care să se încadreze în categoriile înfățişate mai sus.

14. 5. Câmpurile lexico-semantice

DEFINIȚIE GENERALĂ

***Câmpurile* sau *subansamblurile lexico-semantice* grupează numai denumiri înrudite (noțional sau denotativ), înrudirea fiind condiționată de existența mai multor seme comune tuturor termenilor dintr-un câmp dat. Aceste seme trebuie să fie cele mai semnificative în formula componențială a termenilor reuniți în câmp.**

Câmpurile lexico-semantice sunt fragmente din lexic relativ izolate şi considerate autonom pentru a li se determina structura (*Limba română contemporană*, op. cit., p. 130).

Câmpul ***numelor de rudenie*** este structurat de *semele de substanță* /relație/ şi /rudenie/, cel al ***denumirilor locuinței şi ale instituțiilor*** de *semele substanțiale* /loc construit/, /pentru a fi locuit/ sau /pentru a servi unor destinații publice/, câmpul ***numelor de culori*** exprimă prin acelaşi tip de seme o /apreciere cromatică/, /de un anumit tip/ ş.a.m.d. Un loc la fel de important în structurarea câmpurilor îl ocupă *semele de categorizare gramaticală*. ***Numele de rudenie*** şi ***denumirile locuinței*** sunt *substantive*, iar ***numele de culori*** sunt *adjective*. Aşadar, câmpurile lexico-semantice sunt *clase paradigmatice în sens larg* (idem, p. 133).

Spre ilustrare, vom prezenta câmpul **numelor de rudenie** sub forma unor tabele (idem, p. 137) pentru o mai bună sistematizare şi pentru a se realiza că *reducerea variantelor în sens strict înseamnă degajarea diferențelor stabilite prin seme variabile în interiorul unei clase paradigmatice care nu se mai divide în alte clase* (ibidem).

Tabel 1

Seme comune de paradigmă: /relație/ + /de rudenie naturală/			linie					
			directă		colaterală			
			L_1		L_2		L_3	
			S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f
generație	ascendentă	gr. 2	**bunic**	**bunică**				
		gr. 1	**tată**	**mamă**	**unchi**	**mătuşă (tanti)**		
	zero	gr. 0	**(eu)**		**frate**	**soră**	**văr (verişor)**	**vară (verişoară)**
	descendentă	gr. 1	**fiu**	**fiică**	**nepot 2**	**nepoată 2**		
		gr. 2	**nepot 1**	**nepoată 2**				

În **rudenia socială (alianța)** vor apărea şi alte seme distinctive (care nu sunt în **rudenia naturală**), cum este /periodizarea alianței/.

Acest subansamblu generează, după cum se vede din *Tabelul 2*, diverse valori: /relația dinaintea căsătoriei/ (*logodnic/logodnică*), /relația din momentul (oficierii) căsătoriei/ (*mire/mireasă*), /relația din perioada căsătoriei/ (*soț/soție (nevastă)*) şi, eventual, /relația după desfacerea căsătoriei/ (*văduv/văduvă*; *divorțat/ divorțată*).

Aceste tabele sunt eficiente mai ales în relația cu alte limbi, modalitatea iconică (grafică, prin imagine) evidențiind elementele distinctive ale termenilor incluşi în câmpuri, iar absența acestor trăsături distinctive reținându-se mult mai uşor datorită „casetelor goale". În orice caz, că sunt sistematizate în tablouri sinoptice sau nu, câmpurile lexico-semantice sunt utile ca *modele de învățare lexicală*. O altă utilitate a câmpurilor lexico-semantice se vădeşte în anchetele dialectale (în stabilirea chestionarelor, modului de organizare a întrebărilor pentru subiecții anchetați) şi în interpretarea rezultatelor obținute prin aceste anchete (stabilirea glosarelor din monografiile dialectale, de exemplu).

Pentru descrierea şi a altor câmpuri lexico-semantice, se pot consulta lucrările: *Structura*

vocabularului limbii române contemporane şi *Modele de structurare semantică cu aplicaţii la limba română* (op. cit.).

Tabel 2

Seme comune de paradigmă: /relaţie/ + /de rudenie/				linie							
				directă				colaterală			
				L_1		L_2		L_3		L_4	
				S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f
generaţie	ascendentă					**socru**	**soacră**			**cuscru**	**cuscră**
	zero	periodizare	înaintea căsătoriei	**logodnic**	**logodnică**						
			în momentul căsătoriei	**mire**	**mireasă**						
			în timpul căsătoriei	**soţ**	**soţie**	**ginere**	**noră**	**cumnat**	**cumnată**		
			după desfacerea căsătoriei	**văduv**	**văduvă**						
				divorţat	**divorţată**						

Să ne reamintim...

- sinonimia, antonimia şi subansamblurile lexico-semantice sunt niveluri lexico-semantice organizatoare ale vocabularului;
- analiza lexicală-paradigmatică evidenţiază categoriile/seriile de sinonime şi antonime;
- subansamblurile lexico-semantice sunt utile în diverse domenii: studiul vocabularului, învăţarea limbilor străine, studiul dialectal etc.

14.6. Rezumat

Unitatea de învăţare 14 prezintă nivelurile sinonimiei, antonimiei şi câmpurile lexico-semantice. Prin analiza lexicală-paradigmatică se identifică diferenţierile existente între termenii seriilor sinonimice, dar şi categoriile antonimice. Câmpurile lexico-semantice sunt înfăţişate din unghiul constituirii acestora şi al avantajelor studierii structurii vocabularului unei limbi după acest criteriu.

14.7. Test de autoevaluare (vezi rezolvarea în *Anexa 1*)

Răspundeți cerințelor:

1. Sinonimul neologic al cuvântului *cerbicie* este:
   a) încrâncenare;
   b) acuitate;
   c) tenacitate.
2. Sinonimul neologic al cuvântului *bătăios* este:
   a) belicos;
   b) beligerant;
   c) punitiv.
3. Indicați seria care conține numai sinonime:
   a) fortuit – întâmplător, facultativ – obligatoriu, obscur – caduc;
   b) obişnuit – prozaic, iluzoriu – specios, artificial – factice;
   c) clar – lizibil, complicat – inextricabil, culant – tranşant.
4. Termenii seriei sinonimice {*sărac*, *sărăcit*, *nevoiaş*, *sărman*, *mizer*, *pauper*} se diferențiază:
   a) gradual şi stilistic;
   b) semantic şi stilistic;
   c) numai stilistic.
5. Antonimul cuvîntului *ilizibil* este:
   a) citeț;
   b) caligrafic;
   c) ortografic.
6. Identificați seria care conține antonime:
   a) evident – obscur.
   b) pertinent – impertinent;
   c) bărbat – femeie.
7. Adjectivul *gălbui*, inclus în câmpul *termenilor cromatici*, este marcat de semul:
   a) /fără aproximare/;
   b) /cu aproximare în plus/;
   c) /cu aproximare în minus/.
8. Elementele *bunic* şi *bunică*, incluse în câmpul numelor de rudenie naturală, se caracterizează prin semele:
   a) /generație ascendentă/ + /de gradul 1/ + /linie directă/;
   b) /generație ascendentă/ + /de gradul 2/ + /linie directă/;
   c) /generație zero/ + /de gradul 1/ + /linie colaterală/.
9. Elementele *socru* şi *soacră*, incluse în câmpul numelor de rudenie socială, se caracterizează prin semele:
   a) /generație/ + /ascendentă/ + /(periodizare) în timpul căsătoriei/ + /linie directă/;
   b) /generație/ + /zero/ + /(periodizare) după căsătorie/ + /linie colaterală/;
   c) /generație/ + /zero/ + /(periodizare) în timpul căsătoriei/ + /linie colaterală/.

14.8. Tema de control nr. 3 (se predă conform graficului stabilit la prima activitate tutorială)

Răspundeți cerințelor de mai jos, bifând pe formularul nominal de la sfârşitul testului soluția corectă. Se va preda la data stabilită doar formularul nominal menționat.

NOTĂ: Subiectele au în mod obligatoriu o singură soluție corectă.

1. Semul, ca unitate minimală de semnificație, este:
   a) trăsătură semantic distinctivă autonomă;
   b) trăsătură semantic distinctivă care se manifestă obligatoriu într-un semem, dar fără raportare la o paradigmă;
   c) trăsătură semantic pertinentă nonsusceptibilă de realizare independentă, valoarea sa distinctivă stabilindu-se numai relativ la un ansamblu dat de lexeme.
2. Semele descriptive şi cele scalare intră în categoria semelor:
   a) lexicale sau nucleare;
   b) semantice sau de substanță;
   c) contextuale sau selective.
3. Semele inerente pentru *lebădă* sunt:
   a) /animat/, /nonuman/, /pasăre (acvatică)/;
   b) /animat/, /nonuman/, /pasăre albă/;
   c) /animat/, /nonuman/, /pasăre grațioasă/.
4. Arhilexemul este:
   a) ansamblul lexemelor care au un număr de seme comune;
   b) cuvântul contextualizat (aparținând deci atât limbajului-obiect, cât şi metalimbajului);
   c) ansamblu de seme comune diverselor unități dintr-o paradigmă asociat cu un semnificant constant dintr-o limbă dată.
5. În enunțul: *Copii, nu treceți pe* ***roşu****!*, cuvântul evidențiat este caracterizat de o conotație virtuemică contextuală dată de:
   a) verbul la forma negativă şi de unitatea suprasegmentală [!];
   b) substantivul în vocativ;
   c) întregul enunț.
6. Etapele analizei lexicale-paradigmatice sunt:
   a) analiza semică, analiza contextuală, analiza stilistică;
   b) contextul diagnostic, analiza componențială, studiul compatibilităților de combinare sintactică;
   c) distribuția, permutarea, studiul restricțiilor stilistice.
7. Nivelul lexico-semantic care nu formează un nivel organizat al vocabularului, încadrându-se în categoria asemănărilor accidentale, este:
   a) paronimia;
   b) polisemia;
   c) omonimia.
8. Locul gol din enunțul *Eroarea este […]* se completează corect cu:
   a) exclusă;
   b) exclusivă;
   c) exclusivistă.

9. Locul gol din enunțul *Interesele guvernului şi ale sindicatelor nu se pot […]* se completează corect cu:
   a) concilia;
   b) consilia;
   c) concedia.
10. Indicați seria care conține paronime:
   a) flagrant / fragrant;
   b) fracție / fracțiune;
   c) apoziție / depoziție.
11. Marcați seria care conține numai omonime intolerabile:
   a) dragă, boi, bulă;
   b) bucătărie, căprar, pupilă;
   c) banc, fierărie, bun.
12. Indicați seria care conține numai omografe:
   a) veselă, domino, țol, protector, barem;
   b) domino, veselă, afin, haină, boi;
   c) haină, boi, afin, cot, director.
13. Deosebirea cuvintelor polisemantice de cuvintele omonime se realizează prin:
   a) depistarea unui sem comun constant pe baza analizei contextuale şi, eventual, prin studiu etimologic;
   b) studiu etimologic exclusiv;
   c) flexiunea formei considerate izolat.
14. Arătați câte dintre adjectivele *cătrănit*, *încins*, *înfierbântat*, *negru*, *piperat*, *plouat*, *subțire* şi *umflat* pot fi folosite şi în sens figurat:
   a) trei;
   b) cinci;
   c) toate.
15. Cuvintele *şcoală*, *cărbune*, *arsenal* sunt:
   a) monosemantice;
   b) omonime;
   c) polisemantice.
16. Sinonimul cuvântului *imund* este:
   a) maculat;
   b) mundan;
   c) lumesc.
17. Indicați seria care nu conține sinonime:
   a) efractor / infractor;
   b) profitabil / lucrativ;
   c) infestat / infectat.
18. Indicați seria sinonimică ai cărei termeni se diferențiază semantic:
   a) {agresiv, impulsiv, bătăios};
   b) {amplu, enorm, colosal};
   c) {puternic, viguros, vînjos}.
19. Indicați seria sinonimică ai cărei termeni se diferențiază *semantic*:
   a) {bogat, avut, înstărit};
   b) {amplu, imens, uriaş};
   c) {plăcut, agreabil, distractiv}.
20. Termenii seriei sinonimice {fățarnic, ipocrit, fals, şiret, perfid, factice, disimulat, duplicitar} se diferențiază:
   a) stilistic şi gradual;
   b) stilistic şi semantic;
   c) numai stilistic.
21. Condițiile obligatorii pentru stabilirea antonimiei sunt:
   a) existența unor seme comune şi opoziția pe baza unor seme incompatibile contrarii;
   b) existența semelor incompatibile contrarii;
   c) apartenența unităților respective la aceeaşi clasă morfologică.
22. Cuvântul *peremptoriu* este antonim cu formele:
   a) îndoielnic, discutabil;
   b) nedrept, necuvenit;
   c) definitiv, nereturnabil.

23. Indicați seria care conține numai antonime:
    a) culant/zgârcit, factice/artificial, venial/impardonabil;
    b) focaliza/prolifera, specific/atipic, anual/mensual;
    c) iluzoriu/contingent, punitiv/conciliant, amorf/integru.
24. Sunt numai antonime în seria:
    a) fix/instabil, efemer/vremelnic, îngădui/interzice, sigur/incert, obligatoriu/facultativ;
    b) notoriu/necunoscut, benefic/malefic, omogen/eterogen, constant/variabil, fix/mobil;
    c) cald/rece, independență/libertate, solar/nocturn, tineresc/juvenil, anost/anormal.
25. Perechile de cuvinte (1) *gresia – gresa*, (2) *temerar – temător*; (3) *ingenuu – inocent*, sunt:
    a) toate paronime;
    b) 1, 2 – paronime, 3 – sinonime;
    c) 1 – paronime, 2 – antonime, 3 – sinonime.
26. Antonimul cuvântului *modic* este:
    a) rezonabil;
    b) demodat;
    c) valoros.
27. Cuvintele *rece* şi *căldură*:
    a) sunt antonime complementare;
    b) sunt antonime conversive;
    c) nu sunt antonime.
28. Perechile *a aprinde / a stinge*, *vest / est*, *silitor / indolent* sunt antonime:
    a) vectoriale, antipodale, complementare;
    b) conversive, antipodale, complementare;
    c) complementare, ortogonale, complementare.
29. Verbele *a atenua* şi *a micşora* sunt sinonime. Analiza pe baza antonimiei dintre *a atenua* şi *a agrava* anulează sinonimia menționată pentru anumite contexte. Indicați seria care conține exclusiv asemenea restricții contextuale:
    a) ~ situația, ~ tensiunea, ~ problema;
    b) ~ conflictul, ~ vina, ~ intensitatea;
    c) ~ situația, ~ conflictul, ~ boala.
30. Elementele *cumnat* şi *cumnată*, incluse în câmpul numelor de rudenie socială, se caracterizează prin semele:
    a) /generație/ + /ascendentă/ + /(periodizare) în timpul căsătoriei/ + /linie directă/;
    b) /generație/ + /zero/ + /(periodizare) după căsătorie/ + /linie colaterală/;
    c) /generație/ + /zero/ + /(periodizare) în timpul căsătoriei/ + /linie colaterală/.

REZOLVARE – TEMA DE CONTROL 3

Numele şi prenumele.....

Grupa.....

	A	B	C		A	B	C		A	B	C
1				**11**				**21**			
2				**12**				**22**			
3				**13**				**23**			
4				**14**				**24**			
5				**15**				**25**			
6				**16**				**26**			
7				**17**				**27**			
8				**18**				**28**			
9				**19**				**29**			
10				**20**				**30**			

BAREM: 30 soluții corecte × 0,30 p. + 1 p. of. = 10 p.

ANEXA 1. REZOLVAREA TESTELOR DE AUTOEVALUARE

UI. 2. Rezolvare test de autoevaluare (2.7.)

1. Despărțiți în silabe cuvintele de mai jos încercuind cu o linie diftongii şi subliniind vocalele în hiat:

ar-gou	func-ți-e	mau-so-leu
e-o-li-an	bi-bli-o-te-că	boj-deu-că
co-ti-di-an	su-biect	ma-seu-ză
fe-me-ie	pi-o-ni-er	me-an-dru
vi-oa-ră	coa-fa	fi-ef
al-co-ol	piu-ne-ză	fii-că*
bu-to-iaș	de-o-cam-da-tă	seif
pă-pă-dii	(în tempo lent)*	toast
tăi-nu-i-re	deo-cam-da-tă	şi-fo-ni-er
co-pii-i	(în tempo rapid)*	tro-tuar
zum-ză-it	pau-per-ta-te	
a-za-le-e	ma-ri-aj	
	a-lu-at	

* cf. DOOM-ului în vigoare, op. cit.

2. Marcați diftongii şi triftongii arătând care sunt semivocalele din:

[pa-ra-leĭ]	[lə-krə-mĭŏa-rə]	[mĭeĭ]
[hə-mə-ĭaŭ]	[pro-to-zo-ar]	[la-soŭ]
[pro-te-i-ne]	[nĕa-ŭa]	[vi-ne-țiŭ]
[mu-rĕaŭ]	[plə-tĕaŭ]	[trə-ĭaĭ]
[pə-un]	[i-ni-mĭŏa-rə]	[ĭu-reş]

UI. 3. Rezolvare test de autoevaluare (3.7.)

1. *Perechile omorganice* (în ordinea consoană surdă/sonoră) ale limbii române sunt: [p, b], [f,v], [t, d], [s, z], [ş, j], [č, ğ], [k', g'], [k, g].
2. *Ocluziunea incompletă* se manifestă în tranşele: [bor**d**, pum**n**, rom**b**, şar**m**, rit**m**].

UI. 4. Rezolvare test de autoevaluare (4.6.)

1. Corespondența acustic-articulatoriu la vocale:

Vocale / Trăsături	a	ă	î	e	i	o	u
compact (deschis)	+	Ø	–	Ø	–	Ø	–
difuz (închis)	–	Ø	+	Ø	+	Ø	+
acut (anterior)	Ø	–	–	+	+	–	–
grav (posterior)	Ø	+	+	–	–	+	+
bemolat (rotunjit)	–	–	–	–	–	+	+
nonbemolat (nonrotunjit)	+	+	+	+	+	–	–

2. Trăsăturile acustice ale consoanelor:

Consoane / Trăsături	t	s	k	ş	g’
compact	–	–	+	+	+
difuz	+	+	–	–	–
acut	+	+	–	+	+
grav	–	–	+	–	–
diezat	Ø	Ø	–	Ø	+
nondiezat	Ø	Ø	+	Ø	–
întrerupt	+	–	+	–	+
continuu	–	+	–	+	–
strident	–	–	–	–	–
mat	+	+	+	+	+
oral	+	+	+	+	+
nazal	–	–	–	–	–
sonor	–	–	–	–	+
surd	+	+	+	+	–
încordat	+	+	+	+	–
relaxat	–	–	–	–	+

UI. 5. Rezolvare test de autoevaluare (5.7.)

Transcrierea fonetică, despărțirea în silabe, marcarea diftongilor şi triftongilor şi sublinierea hiaturilor pentru cuvintele: *chiuit*, *gheață*, *ghiocel*, *ghiocei*, *ghioceii*, *tinichigiu*, *tinichigii*, *tinichigiii*, *asociație*, *ghioagă*, *geologie*, *cochilii*, *vergeaua*, *accepție*, *gioarsă*, *chiulangioaică*, *aghiotant*, *leorpăi*, *jgheaburi*, *papuci*, *unghiuri*, *unchiaş*, *unchiaşi*, *unchiaşii*, *țârâieli*,

accesoriu, *giuvaiergiu*, *cafegioaică*, *chercheliți*, *ghionoaie*, *ciur*, *maci*, *macii*, *unchi*, *unchii*, *unghie*, *unghii*, *unghiuță*, *chioşcuri*, *mărgea*, *auxiliari*, *extracție*, *străchioară*.

[k'i-u-it]
[g'a-ță]
[g'i-o-čel]
[g'i-o-čeĭ]
[g'i-o-če-i]
[ti-ni-k'i-ğiŭ]
[ti-ni-k'i-ğiĭ]
[ti-ni-k'i-ğiĭ-i]
[a-so-či-a-ți-e]
[g'ŏa-gə]
[ğe-o-lo-ği-e]
[ko-k'i-liĭ]
[ver-ğa-ŭa]
[ak-čep-ți-e]
[ğŏar-sə]
[k'u-lan-ğŏaĭ-kə]
[a-g'o-tant]
[lĕor-pə-i]
[jg'a-bur^{i}]
[pa-puč]
[un-g'ur^{i}]
[un-k'aş]
[un-k'aş^{i}]
[un-k'a-şi]
[ți-rî-ĭel^{i}]
[ak-če-so-rĭu]
[ğu-va-ĭer-ğiŭ]
[ka-fe-ğŏaĭ-kə]
[k'er-k'e-liț^{i}]
[g'i-o-nŏa-ĭe]
[čur]
[mač]
[ma-či]
[unk']
[un-k'i]
[un-g'i-e]
[un-g'iĭ]
[un-g'i-u-ță]
[k'oş-kur^{i}]
[mər-ğa]
[a-u-gzi-li-ar^{i}]
[eks-trak-ți-e]
[strə-k'i-ŏa-rə]

UI. 6. Rezolvare test de autoevaluare (6.7.)

1. b	4. c	7. c	10. a	13. a
2. a	5. a	8. c	11. b	14. a
3. a	6. c	9. b	12. c	15. c

UI. 7. Rezolvare test de autoevaluare (7.8.)

1. b; 2. c; 3. c; 4. b; 5. a.

UI. 8. Rezolvare test de autoevaluare (8.6.)

1. b	3. b	5. b	7. c	9. b
2. c	4. a	6. b	8. a	10. b

UI. 10. Rezolvare test de autoevaluare (10.6.)

1. b; 2. c; 3. a; 4. c; 5. b; 6. a; 7. c; 8. c; 9. b.

UI. 12. Rezolvare test de autoevaluare (12.9.)

1. b; 2. a; 3.b; 4. c; 5. a; 6. c; 7. c; 8. a.

UI. 13. Rezolvare test de autoevaluare (13.7.)

1. Subliniați paronimul corect din contextele: *falsificator învederat / inveterat*; *fapt care ține de uzanță / uzare*; *societăți din consorțiu / consort, a elucida / eluda răspunsul la o întrebare incomodă*, *a gera / gira averea unei persoane plecate*.
2. Ilustrați polisemia cuvintelor *buză* şi *carne* prin câteva expresii/locuțiuni.
   a) *buză*: a-i arde buza să..., buza paharului, a-i sta pe buze, a rămâne cu buza umflată etc.;
   b) *carne*: a(-i) arde carnea pe el/ea de supărare, carne macră, a (mai) pune ceva carne pe el/ea, a tremura carnea pe el/ea, carne de tun etc.
3. Evidențiați sensul perechilor paronime prin propoziții sau sintagme: *capsator / captator*, *compliment / complement*, *dental / dentar*, *glaciar / glacial*, *minut / minută*.
   foi prinse cu un capsator / captator de troleu;
   a face un compliment / complement circumstanțial;
   sunet dental / pansament dentar;
   lac glaciar / zâmbet glacial.
4. Evidențiați sensul cuvintelor omonime prin propoziții sau sintagme: *breton*, *calcul*, *capital*, *carieră*, *monitor*.
   S-a tuns cu breton / A cunoscut un breton;
   Şi-a făcut un calcul sumar / Are un calcul renal;
   Firma are un capital confortabil / Cinstea este un lucru capital între colegi;
   Lucrează într-o carieră de piatră / Este un om de carieră;
   Profesorul l-a pus pe el monitor pentru o oră / Urmărea programul pe monitor.

UI. 14. Rezolvare test de autoevaluare (14.7.)

1. c; 2. a; 3.b; 4. b; 5. a; 6. a; 7. c; 8. b; 9. a.

ANEXA 2

Cuprins

Tabel – clasificarea articulatorie a consoanelor..... 180
*Valorile fonetice ale literei **x**. Scrierea cu **x**, **cs** (**ks**, **cks**), **gz** (**cz**)*..... 181
Schiță tipologică a dicționarelor..... 192
Scurt istoric al lexicografiei româneşti..... 193
Accidentele fonetice..... 197
Ce e nou în DOOM 2..... 202

CLASIFICAREA ARTICULATORIE A CONSOANELOR

	MOD DE ARTICULARE		LOC DE ARTICULARE													
			bilabiale		labio-dentale		dentale (alveolare)		antero-palatale (prepalatale)		medio-palatale (palatale)		post-palatale (velare)		laringale	
			surdă	sonoră	surdă	sonoră	surdă	sonoră	surdă	sonoră	surdă	sonoră	surdă	sonoră	surdă	sonoră
NESONANTE	OCLUSIVE (EXPLOZIVE)		p	b			t	d			k'	g'	k	g		
	FRICATIVE (CONSTRICTIVE)				f	v	s	z	ş	j					h	ø
	AFRICATE (SEMI-CONSTRICTIVE)						ţ	ø	č	ğ						
SONANTE	NAZALE		m				n									
	ORALE	lichide laterale					l									
		vibrante apicale					r									

Valorile fonetice ale literei *x*. Scrierea cu *x*, *cs* (*ks*, *cks*), *gz* (*cz*)

(Mioara Avram, *Ortografia pentru toți*, op. cit., pp. 153-164)

XXI. *x* sau *cs* (*ks*, *cks*), *gz* (*cz*)?

Scrierea grupurilor de consoane [ks], [gz] și pronunțarea cuvintelor scrise cu litera *x* ridică numeroase probleme de corectitudine, datorate în primul rînd faptului că aici se întîlnesc ambele tipuri de excepții de la regula generală conform căreia ortografia limbii române notează fiecare sunet printr-o literă:

— litera *x* nu notează un sunet, ci un grup de două sunete consonantice și nu totdeauna același grup: de obicei prin *x* se notează consoanele [ks], dar uneori aceeași literă notează consoanele [gz];

— notația prin *x* nu este unică pentru grupurile consonantice în discuție, care sînt scrise în unele cuvinte — mai puține — cu cîte două litere, corespunzătoare consoanelor din alcătuirea grupului: *cs* sau *ks*, respectiv *gz* sau *cz*, și chiar cu cîte trei litere: *cks*.

Scrierea cu *x* sau cu *cs*, (*c*)*ks*, respectiv *gz*, *cz*, se orientează, în general, după criterii etimologice, la care se adaugă unele contexte fonetice distinctive sau formanți cu grafie specifică, iar la numele proprii de persoane și preferința purtătorului. Întrucît cuvintele în care nu se scrie *x*, ci se folosesc cîte două sau trei litere sînt foarte puține, cheia cea mai sigură — și cea mai accesibilă — pentru scrierea corectă este enumerarea acestor cuvinte și memorarea listelor.

1. Situații în care grupul de consoane [ks] se scrie altfel decît *x*:

a. Se scrie *cs* în verbele *catadicsi*, *îmbîcsi* și *ticsi* și în substantivele comune *cocs* (și familia lui: *cocserie*, *cocsifica*, *cocsificabil*, *cocsochimie*), *cocsagîz* (plantă industrială), *comics* (bandă desenată), *facsimil*, *fucsie* (floare), *fucsină* (materie colorantă), *hicsoși* (populație antică), *lacs* (pește), *micsandră* (floare), *rucsac*, *sconcs* (animal), *tocsin* (clopot de alarmă), *vacs* (și familia lui: *văcsui*, *văcsuitor*).

Din punct de vedere etimologic lista este eterogenă, cuprinzînd atît cuvinte din fondul tradițional (*catadicsi* < ngr.; *îmbîcsi*, *micsandră*, *ticsi* cu etimologia necunoscută), cît și neologisme, de diverse origini, care au în comun faptul că provin din cuvinte scrise, în limbile sursă, nu cu *x*, ci cu *cs*, *chs*, *cks* sau *ks*: *cocs* < germ. *Koks*; *cocsagîz* < rus. *kok-sagîz*; *comics* < engl.

comics; *facsimil* < lat. *fac simile*; *fucsie* < fr. *fuchsia*; *fucsină* < fr. *fuchsine*; *hicsoși* < fr. *hyksos*; *lacs* < germ. *Lachs*; *rucsac* < germ. *Rucksack*; *sconcs* < fr. *sconse/skunks*; *tocsin* < fr. *tocsin*; *vacs* < germ. *Wachs*. În această categorie ar trebui să intre și *chix* < germ. *Kicks*, precum și *fux* "aducere pe linia de plutire a buștenilor înțepeniți" < germ. *Fuchs*.

Cu *cs* ar trebui scris, conform etimologiei, și toponimul *Bicsad*, indiferent de localizare.

Pentru acesta actualmente există două grafii: *Bicsadu-Oltului Gară* (în județul Covasna), dar *Bixad* (în Covasna și Satu-Mare).

Se pot scrie de asemenea cu *cs* — conform dorinței purtătorilor sau/și tradiției de familie — unele nume proprii de persoane (prenume și mai ales nume de familie) reprezentînd variante ale unor nume a căror scriere recomandabilă este cu *x* (vezi **3 a**): *Acsente*, *Acsinte*, *Acsinteanu*, *Acsintescu*, *Alecsa*, *Alecsandrescu*, *Alecsandri*, *Alecsandru*, *Alecse*, *Alecsescu*, *Alecsiu*, *Licsandru*. Dintre toate acestea scrierea cu *cs* s-a impus la numele de familie *Alecsandri* (pentru familia poetului Vasile Alecsandri, căci altminteri există și purtători ai aceluiași nume scris cu *x*).

Singurele poziții în cuvînt în care poate apărea scrierea cu *cs* sînt: între vocale, între consoana *n* și vocala *u* (în forma articulată *sconcsul*) și la sfîrșit de cuvînt (după o vocală sau după consoana *n*). Nu se scrie deci niciodată *cs* la început de cuvînt, nici înainte de o consoană.

b. Se scrie *cks* în substantivul *sticksuri* pl. (< engl. *sticks*).

c. Se scrie *kes* în termenul internațional de fizică *stokes* (< numele savantului englez *Stokes*), pronunțat [stoks], cu pluralul *stokși*.

d. Se scrie *ks* în transliterarea alfabetului chirilic: *Aleksandr*, *Aleksandrov*.

2. Situații în care grupul de consoane [gz] se scrie altfel decît *x*:

a. Se scrie *gz* în substantivele comune regionale *bogză* "bufniță", *bogzar* "specie de pește numită și vizău", cu etimologie necunoscută, și în neologicul *zigzag* < fr. *zigzag*, precum și în numele proprii *Bogza* (antroponim — nume de familie — și toponim), *Bogzeanu*, *Bogzoiu*, *Bogzușor* (nume de familie), *Bogzești* (toponim).

b. Se scrie *cz* numai în substantivul *eczemă* < fr. *eczéma* (și în adjectivul *eczematos*).

3. În toate celelalte cuvinte comune și în cele mai multe substantive proprii care în pronunțare au grupurile consonantice [ks], [gz] se scrie litera *x*.

a. În majoritatea situațiilor *x* notează grupul de consoane surde [ks]. Cu această valoare litera *x* se folosește în contexte fonetice variate:

— la început de cuvînt + vocală: *xantină*, *xenon*, *xilofon*;

— la sfîrșit de cuvînt, după o vocală: *ax*, *complex*, *fix*, *box*, *lux* sau după consoana *n*: *linx*, *sfinx*;

— în interiorul cuvîntului, înaintea unei consoane: *excava*, *mixt*, *textil* (și a unui grup de consoane: *exclama*, *exprima*, *extrage*);

— în interiorul cuvîntului, după consoanele *n* și *r*: *anxios*, *marxist*;

— de cele mai multe ori și între vocale: *axă*, *sexe*, *maxim*.

Dintre diversele poziții în cuvînt două sînt specifice pentru scrierea cu *x*: la început de cuvînt și înaintea unei consoane.

Din punct de vedere etimologic cuvintele comune scrise cu *x* sînt în marea lor majoritate neologisme (preluate direct din diverse limbi, dar cu origine îndepărtată latină și grecească; derivate de la nume proprii cu *x* în rădăcină), scrise cu *x* și în limbile sursă. Se scriu cu *x* și cîteva cuvinte ceva mai vechi de origine neogreacă (de exemplu, *doxă*, *exarh*, *exoflisi*, *taxid*) și turcă (*taxidar*, *taxim*).

Un indiciu ajutător îl poate constitui faptul că se scrie numai *x* în prefixele (neologice) *ex-*, *exo-*, *extra-* și în sufixul (regional/argotic) *-xina* (din *cexina*, *măxina*).

Scrierea cu *x* constituie regula generală pentru numele proprii de persoane: prenumele *Alexandru*, *Axente*, *Axinia*, *Felix*, *Luxița*, *Maxim(ilian)*, *Moxa(lie)*, *Oxana*, *Polixenia*, *Roxana*, *Ruxandra*, *Sextil*, *Xenia* și numele de familie derivate de la ele: *Alexandrescu*, *Alexiu*, *Axinteanu* etc. (pentru *Alecsandri* vezi **1 a**), de asemenea pentru toponimele provenite din antroponime: *Alexandria*, *Alexeni*, *Axintele*, *Măxineni*. Tot cu *x* se scriu zoonimele care reprezintă cuvinte străine, ca *Rex* (nume de cîine).

Greșeli de scriere se produc fie, mai des, în sensul că se folosește litera *x* acolo unde normele au consacrat scrierea cu *cs* (de exemplu: *mixandră*, *tixi*), *cks* (*stixuri*) sau *kes* (*stox*), fie, mai rar, invers, în sensul că se scrie *cs* în locul literei *x* (de exemplu: *fics*, *tacsă*).

Ezitările existente în această privință au mai multe cauze. Una dintre ele este identitatea unor contexte fonetice cu scriere diferențiată după criterii etimologice care nu sînt la îndemîna nespecialiștilor (de exemplu: *cocs* și *box*, *vacs* și *ax*; *sconcs* și *linx*; *facsimil* și *maximă*, *micsandră* și *mixa*); de reținut modul deosebit de scriere, conform normelor actuale, al omofonelor *cocs* s.n. și *cox-* (din *coxalgie*; cf. *coxal*, *coxă*), *lacs* s. (pește) și *lax* adj. ("destins, neîncordat"), *tocsine* s. n. pl. < *tocsin* "clopot de alarmă" și *toxine* s. f. pl. < *toxină* "substanță otrăvitoare"; *sticks(uri)* (produs alimentar) și *Styx* (fluviu din infern în mitologia greacă). Altă cauză este oscilația în timp a normelor ortografice (de exemplu, *cocs*, *fucsină* și *vacs* se scriau cu *x* după regulile academice din 1932). Ideea falsă că în neologisme s-ar scrie numai *x* duce la grafii hipercorecte de tipul *comixuri*, *cox*, *faximil*, *stixuri*, *stox*, *vax*; ea se reflectă și în introducerea lui *x* în cuvinte străine, ca engl. *cakes*

"prăjituri" scris *chex*. Pentru scrierea greşită cu *cs* în loc de *x* la sfîrşitul unor substantive şi adjective masculine ca *fenix*, *fox* (cîine), *linx*, *lux* (unitate de măsură din fizică), *sfinx*, respectiv *anex*, *complex*, *fix*, *lax*, *ortodox*, *perplex*, *prolix*, o împrejurare care favorizează confuzia este faptul că pluralul lor – numai cel masculin la adjective — se scrie corect cu litera *c* + *ş*: *ficşi* (nu *fixi*, nici *fixşi*), *sfincşi* etc. La numele proprii de persoane ezitările se pot datora şi necunoaşterii variantei preferate de purtătorul numelui în cauză, alături de variante pur grafice cu *cs* în loc de *x* (pentru care vezi **1 a**), există şi variante grafice cu *s*, în prenume ca *Lisandru*, *Rusanda*, şi cu *ss*, în nume de familie ca *Alessandrescu*, *Alesseanu* şi *Alessianu*, *Alessiu*, *Massim*, care reflectă şi o variantă de pronunţare (cu *s* în ambele situaţii).

Pentru alte greşeli de scriere, legate de pronunţare, vezi **4.**

În mod excepţional se întîlnesc grafii greşite cu *x* pentru cuvinte în care se scrie corect *gs*: *anxtrom*, în loc de *angstrom*.

Drept curiozităţi pot fi menţionate grafiile *hemanex* şi *hodox*, din meniuri de restaurante, care fac de nerecunoscut engl. *ham and eggs* şi *hot dogs*.

b. În cîteva cuvinte *x* notează grupul de consoane sonore [gz], aflat între vocale. Toate cuvintele în cauză sînt neologisme latino-romanice: *auxiliar*, *exact*, *exalta*, *examen*, *exantematic*, *exaspera*, *execuţa*, *exemplu*, *exercita*, *exil*, *exista*, *exotic*, *exulta*.

Greşelile de scriere sînt de trei feluri: scrierea cu *gz* în loc de *x*, conformă cu pronunţarea (în exemple ca *egzecuta*, *egzistă*), scrierea cu *x* în loc de *cz*, din necunoaşterea regulii individuale de sub **2 b** (*exemă*), şi scrierea hibridă cu *xgz* în loc de *x* (*exgzecuta*, *exgzemplu*).

4. Numeroase sînt greşelile care se produc la pronunţarea cuvintelor scrise cu litera *x*. Ele apar în situaţiile în care *x* este fie intervocalic, fie urmat de o consoană.

a. La lectura cuvintelor cu *x* intervocalic se fac două feluri de greşeli.

Mai răspîndite sînt confuziile — în ambele direcţii — între

cele două valori ale literei *x*. De obicei se neglijează faptul că litera *x* notează grupul de consoane sonore [gz] în cuvintele *auxiliar*, *exact*, *examen* și celelalte enumerate la **3 b**, care se întîlnesc pronunțate greșit cu [ks]: [auksiliar], [eksakt], [eksamen], [eksemplu], [eksil], [eksista], [eksotik], [eksulta] etc.; această pronunțare, influențată de scriere (mai precis de cunoașterea incompletă a valorilor literei *x*, prin generalizarea valorii principale), este pedantă și artificială, semnalînd în același timp însușirea recentă, pe cale exclusiv scrisă, a cuvintelor în cauză. Mai rar, se pronunță greșit [gz] acolo unde norma are grupul de consoane surde [ks], de exemplu în *exagera* (pronunțat [egzağera] în loc de [eksağera]; această pronunțare urmează o regulă a limbii franceze.

Pe lîngă explicațiile specifice fiecărui tip de greșeli, ambele tipuri de greșeli de pronunțare se datoresc faptului că cele două grupuri consonantice notate prin aceeași literă apar în contexte fonetice foarte asemănătoare (de exemplu: *exagera* (ks) și *exact* [gz]; *exegeză* [ks] și *exemplu* [gz]; *oxid* [ks] și *auxiliar* [gz]; *exod* [ks] și *exotic* [gz]; *exuberant* [ks] și *exulta* [gz].

Unii vorbitori reduc grupul de consoane [gz] la una singură, și anume la ultima, rostind (și scriind) greșit *ezact*, *ezamen*, *ezecuție*, *ezistă*, în loc de [egzact], [egzamen], [egzecuție], [egzistă]; greșeli de acest tip se întîlnesc la cei care au deprins neologismele în cauză pe cale orală.

De la pronunțarea *ezaltat*, în loc de [egzaltat], a cuvîntului scris *exaltat* s-a putut ajunge la varianta populară *zăltat*.

Scrierea cu *s* în loc de *x* intervocalic în *esamen*, *esemplu*, *esista* poate reprezenta o simplă variantă grafică pentru cea cu *z*, dar nu e exclus să corespundă și unei variante de pronunțare (vezi și numele proprii citate la **3 b**). În orice caz, o variantă

fonetică (şi grafică) cu *s* pentru *x* [= ks] este înregistrată la cuvîntul *filoxeră* > *filoseră*; ea este tot o consecinţă a însuşirii cuvîntului pe cale exclusiv orală, după o audiţie aproximativă.

Variantele cu *s* în loc de *x* intervocalic trebuie evitate deoarece pot da naştere la confuzii între cuvinte: pe lîngă exemple de perechi *tasa — taxa*, *fisă — fixă*, mai greu confundabile, prin *s* faţă de *x* se disting termeni medicali antonimi *esoforie — exoforie, esotropie — exotropie.*

Variantele cu *s* (*ss*) în locul actualului *x* de la scriitori mai vechi au explicaţii etimologice în modelul italian. Existenţa unor variante fonetice cu *s* pentru [ks] este probată şi indirect, prin fenomenul opus: apariţia unui [k] superfluu înaintea lui *s* intervocalic, deci formarea grupului [ks] în loc de [s], în variante inculte ca *petroxin* în loc de *petrosin*.

b. Cele mai multe greşeli se fac la pronunţarea grupului [ks] (îndeosebi precedat de vocala *e*) cînd este urmat de o consoană.

Înainte de o consoană şi, mai ales, de un grup de consoane există tendinţa de reducere a lui [ks] la [s], explicabilă prin dificultatea de pronunţare a mai multor consoane succesive; astfel, unii vorbitori pronunţă (şi scriu) greşit *escavator, escursie, eshibiţie, esperienţă, esport, espoziţie, estern, inespugnabil, justapunere, (i)mistiune* (în loc de *excavator, excursie, exhibiţie, experienţă, export, expoziţie, extern, inexpugnabil, juxtapunere, (i)mixtiune*) şi, mai des, *esclamaţie, escrescenţă, esplica, esploatare, espres* — şi *espre* —, *esprima, espropriere, estorca, estracţie, estrem* (în loc de *exclamaţie, excrescenţă, explica, exploatare, expres, exprima, expropriere, extorca, extracţie, extrem*).

La scriitorii mai vechi unele variante cu *s* în loc de actualul *x* [ks] + consoană se explică istoric prin încercările de adaptare a unor neologisme cu etimologie multiplă, în speţă prin modelul italienesc al unor împrumuturi (de exemplu, numeroasele forme cu *es-* la Eminescu, dintre

care cea mai cunoscută este *nesplicată* = *neexplicată* din *Epigonii*). Există și în limba actuală cuvinte înrudite cu rădăcina pronunțată și scrisă diferit din cauza etimologiei directe diferite: *expres* < fr. *express* și *exprès*, lat. *expressus*, dar *espresso* "aparat de preparare rapidă a cafelei" < it. *espresso*; *expresiv* < fr. *expressif*, dar *espressivo* ca italienism în terminologia muzicală; cf. *x* în *excita* — și derivatele sale sufixale, precum și derivatul prefixal *supraexcitație* —, dar, fără justificare, *s* în *surescita* — și derivatele sale sufixale, inclusiv *surescitație*. În unele cuvinte, înlocuirea lui *x* (= [ks]) cu *s* se poate datora și apropierii făcute între un neologism și un cuvînt vechi, mai cunoscut: de exemplu, la variantele, greșite, *estinctor* și *(in)estingibil* în loc de *extinctor* și *(in)extingibil* se poate presupune influența verbului *a stinge* (cf. și variante ca *extingtor*, *estingtor* pentru substantivul *extinctor*), la *estorca* în loc de *extorca* influența lui *a stoarce*, iar la *inestricabil* în loc de *inextricabil* influența lui *a strica* (manifestată și asupra sensului acestui adjectiv; de reținut că sensul exact al lui *inextricabil* este "foarte complicat, din care nu te poți descurca", nu "care nu poate fi distrus sau stricat", cum cred unii). Tendința de reducere a grupurilor de (multe) consoane explică și grafia bizară *misgril*, dintr-un meniu de restaurant, pentru engl. *mixed-grill*.

Datorită existenței acestei greșeli și din dorința de a o evita — deci prin ceea ce se numește hipercorectitudine —, *s* urmat de o consoană este transformat uneori în grupul [ks] în cuvinte ca *distins*, *distrat*, pronunțate greșit [dikstins], [dikstrat] (și scrise *dicstins*, *dixtrat*). Fenomenul are, din păcate, o mare răspîndire la *s* precedat de *e* și urmat de consoană, poziție în care intervine și analogia cu prefixul *ex-*, spunîndu-se (și scriindu-se) greșit *excadră* — și *excadrilă*, *excadron* —, *excalada*, *excalator*, *excală*, *excalop*, *excamota*, *excapadă*, *excară*, *exchiva*, *excorta*, *excroc* — și *excrocherie* —, *exhatologie*, *expadrilă*, *experanto*, *explanadă*, *exter*, *extompa*, *extradă*, *extropiat* în locul formelor corecte cu *s*: *escadră* — și *escadrilă*, *escadron* —, *escalada*, *escalator*, *escală*, *escalop*, *escamota*, *escapadă*, *escară*, *eschiva*, *escorta*, *escroc* — și

escrocherie —, *eshatologie*, *espadrilă*, *esperanto*, *esplanadă*, *ester*, *estompa*, *estradă*, *estropiat*.

Distincția între *x* (= [ks]) și *s* urmate de consoană trebuie respectată, între altele, și pentru că ea servește uneori la deosebirea unor cuvinte paronime, ca substantivele *text* și *test*, substantivul *context* și verbul (ind. prez, 1 sg.) *contest*, dubletele etimologice *expune* și *spune* (cf. *expus* — *e spus*).

O situație specială este cea în care prefixul *ex-* este atașat la un cuvînt care începe cu *s*: cuvintele *exsangvinotransfuzie*, *exsicator* (aparat de laborator), *exsudat* "secreție" și *exsudație* "transpirație" trebuie scrise astfel, cu *exs...*, chiar dacă în pronunțare nu se disting clar cei doi *s* ([eks +s]), deci nu *exangvinotransfuzie*, *exicator*, *exudat*, *exudație*. Greșeala opusă se întîlnește uneori la cuvinte în care vorbitorilor li se pare că trebuie să existe un *s* după *ex-*: grafii ca *exspira*, *exspune*, *exstirpa* sau *exstorca* în loc de *expira*, *expune*, *extirpa*, *extorca*.

Ea se explică atît prin hipercorectitudine, cît și prin apropierea de verbe înrudite cu *s-* (*inspira* și *respira*, *spune*, *stîrpi*, *stoarce*).

În cuvintele în care *ex-* este urmat de consoana [č] (din secvențele scrise *ce*, *ci*): *excedent*, *excela* — și *excelent*, *excelență* —, *excentric*, *excepta* — și *excepție*, *excepțional* —, *exces*, *excipient*, *excitat* se produc diverse abateri de la pronunțarea literară cu secvența [ksč]. Pe de o parte, există variante cu [kș] în loc de [ks], explicabile prin influența exercitată de consoana următoare (fenomen asemănător cu cel care se petrece în variantele *șcenă*, *fașcism* pentru *scenă*, *fascism*): din această categorie fac parte pronunțări de tipul [ekșčelent]. Pe de altă parte, se manifestă și aici tendința de reducere a grupului de trei consoane, care are mai multe rezultate: a) dispariția lui *k*, cu sau fără modificarea lui *s*, deci pronunțări de tipul [esčelent]

sau [eșčelent]; b) dispariția lui *s* > *ș* în pronunțări de tipul [ekcelent]; c) mai rar, dispariția atît a lui *k*, cît și a lui *s* > *ș*, în pronunțări de tipul [ečelent] explicabile prin faza precedentă (fenomen asemănător cu cel care apare în varianta *acepta* pentru *accepta*).

În cîteva cuvinte se produc confuzii între grupurile consonantice [ks] (= x) și [sk]: substantivul *asterisc* (< fr. *astérisque*) are varianta, greșită, *asterix*, iar *escalop* (< fr. *escalope*) se întîlnește scris *exalop* (într-o variantă — hipercorectă — care se poate explica însă și prin faza *excalop*, cu reducerea grupului *ksc* > *ks*); în normă se admite variația *tamariscă/tamarix* (< germ. *Tamariske*, lat. *tamarix*).

5. Pronunțarea literei *x* în cuvinte nu trebuie confundată cu numele ei. Numele literei *x* este "ics" și ea se citește astfel cînd este izolată, cu valoare substantivală: în enumerarea literelor din alfabet, în propoziții referitoare la scriere (*Lipsește un* **x**, *Scrie-l mai clar pe* **x**!, *Litera* **x** *notează un grup de consoane*), cînd înseamnă "semn de forma literei *x*" (pluralul *x*-uri se citește *icsuri*) sau cînd are valoare de simbol în diferite coduri. Pornind de la notația prin *x* a unei necunoscute dintr-o ecuație algebrică, litera *x* este folosită ca substitut de cuvinte; de obicei majuscula *X* substituie nume proprii: în orașul *X*, cetățeanul *X* și de aici s-a ajuns la formația *X-ulescu*, pronunțată (și scrisă și) *Icsulescu*.

De la numele literei *x* s-a format și un verb, neînregistrat în dicționare, (*a icsa* "a anula un text dactilografiat prin scrierea suprapusă a mai mulți *x*".

6. Cele spuse pînă acum cu privire la litera *x* și la pronunțarea ei sînt valabile numai pentru ortografia și ortoepia limbii române (pentru cuvinte comune și pentru nume proprii de persoană ale

unor români sau alte nume proprii adaptate). E bine de ştiut că în alfabetul latin folosit de alte limbi litera *x* are diferite valori şi ca atare în numele proprii neadaptate trebuie citită conform regulilor din limba respectivă.

Ea se citeşte [h] în spaniolă: de exemplu, în numele localităţii *Xeres* (devenit şi substantiv comun, ca nume de vin). Prin tradiţie noi pronunţăm cu [ks] numele statului *Mexic* în această formă, adaptată, cu finală consonantică; în numele, neadaptat, al capitalei acestui stat, *Ciudad de Mexico*, litera *x* trebuie pronunţată însă [h] (aproximativ [Siudá de Méhico]).

În franceză ea se citeşte uneori [s]: numele oraşului *Bruxelles*, capitala Belgiei, se pronunţă corect cu [s], nu cu [ks] (deci [Brüsél]).

Tot [s] se citeşte litera *x* în numele proprii chinezeşti scrise cu litere latine: *Xiamen*, *Xining*.

Grupurile de litere *cs* şi *cz* au şi ele valori diferite în unele limbi. Ele trebuie citite [č] (= ci) în nume proprii maghiare şi poloneze; de exemplu: *Csáki*, *Czerny*, *Mickiewicz* (= [Miţkievič]), *Mohács*.

XXII. *y* sau *i, ai?*

Recent admisă în alfabetul limbii române, litera *y* nu constituie o noutate în ortografia românească, întrucît era folosită şi înainte de 1982, dar cu statutul unei litere străine (din categoria literelor *ä*, *å* etc.).

Însăşi denumirea acestei litere drept "*i* grec" arată că ea este o dublură a literei *i*, un fel de *i*. Fără a acoperi toate valorile fonetice ale literei *i*, principalele valori ale literei *y* se regăsesc printre

SCHIȚĂ TIPOLOGICĂ A DICȚIONARELOR*

I. bilingve şi poliglote

II. monolingve:

1) *speciale*

- **a)** *de termeni*
  - *ai limbajului (X)*
  - *juridici*
  - *tehnici*
  - *din medicină*
  - *poetici*
  - *economici*
  - *etc.*
- **b)** *lingvistice*
  - *de antonime*
  - *de sinonime*
  - *de omonime*
  - *de paronime*
  - *ortografice*
  - *ortoepice*
  - *morfologice*
  - *inverse***
- **c)** *etimologice*

2) *general-explicative*

- **a)** *enciclopedice*
- **b)** *non-enciclopedice*

* Schița este propusă de A. Bidu-Vrănceanu în *Lectura dicționarelor*, op. cit.

** Dicționarele inverse au drept „intrări”, în loc de cuvinte-titlu, diverse forme flexionare, sufixe etc.; aşadar, dicționare inverse sunt dicționarele de rime, cele care grupează cuvintele după sufixe etc.

SCURT ISTORIC AL LEXICOGRAFIEI ROMÂNEŞTI

(extras din Ana Ene, *Introducere în lexicografie...*, op. cit., pp. 12-16)

- Primele „dicționare" au fost glosarele (liste de cuvinte, anexe ale cărților traduse).
- ***Dicționarul anonim de la Caran*sebeş** (*Anonymus Caransebiensis*): unul dintre cele mai vechi dicționare românești, nepublicat – nedatat exact (sfârșitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XVIII-lea).
- ***Glosarul latino-român* al lui József Benkő** (cărturar secui, istoric, economist şi botanist) – în lucrarea sa *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus* (Vindobonae, 1777-1778; cu excepția a cinci fascicole apărute în 1790, partea a treia a rămas inedită), J. Benkő a inclus, pentru a demonstra latinitatea limbii române, un glosar conținând 64 de cuvinte românești, împreună cu corespondentele lor în limba latină; un număr redus de unități lexicale reprezintă împrumuturi din limbile maghiară şi slavonă, fiind tratate ca atare de către autor.
- ***Vocabolario Poliglote* (1787), Lorenzo Hervas** – „unul dintre cele mai vechi lexicoane, respectiv glosare italiano-române, şi primul dintre acestea care apare tipărit" (Eugen Coşeriu, apud Carmen Vlad, în art. *Mărturia documentului şi altitudinea cercetării filologice*, „Contrafort", nr. 10-11 oct.-nov.). Secțiunea românească din *Vocabolario* cuprinde 61 de cuvinte-titlu traduse în română (pentru corespondențele lor italiene) şi poate fi considerată „primul lexicon comparat al românei" (ibidem), limbă inclusă de către Hervas cu consecvență în seria limbilor şi a dialectelor romanice.
- ***Lexiconul de la Buda*** – primul dicționar tipărit (publicat la Buda, în 1825, titlul original fiind *Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu*), marchează începutul lexicografiei românești moderne; dicționarul a fost elaborat în curs de 30 de ani de cărturari transilvăneni, reprezentanți ai Şcolii Ardelene (Samuil Micu, Petru Maior, V. Coloşi, I. Corneli, I. Teodorovici şi Al. Teodori). Este un dicționar bazat pe texte (listă de 10.000 de cuvinte, organizate istoric), prezintă şi etimologii forțate, exagerări latiniste, datorate însă în mare parte dificultății reconstrucției etimoanelor – aflată la începuturi – şi nu purismului, curent extremist apărut mai târziu. Acest dicționar (alături de prima gramatică tipărită a limbii române, în 1780, a cărei importanță istorică şi nu numai este incontestabilă, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, autori – Samuil Micu şi Gheorghe Şincai) i-a permis reputatului lingvist Friedrich Diez (1836) să menționeze în studiile sale limba română alături de alte limbi romanice. Importanța

acestei lucrări pentru limba română literară poate fi sistematizată astfel: 1) înregistrează un număr mare de neologisme latineşti şi romanice (pentru multe dintre acetea, forma dată de autori este valabila şi astăzi); 2) prezența elementelor normative prin indicarea genului substantivelor, a formele de plural cu alternanțe vocalice şi consonantice (unde este cazul), a formelor flexionare la adjective, a principalelor forme flexionare ale verbului (infinitiv, indicativ prezent, participiu), menționarea diverselor funcții gramaticale ale cuvintelor-titlu, trimiterea la forme rare sau regionale, la cele considerate literare sau uzuale, prezența indicațiilor ortoepice. Multe din soluțiile propuse de reprezentanții Şcolii Ardelene au fost respinse de evoluția ulterioară a limbii române literare. Cu toate acestea, este incontestabil faptul că ei sunt cei care au deschis drumul spre descrierea ştiințifică modernă (vezi şi *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*) şi cultivarea limbii române.

- Până la apariția ***Lexiconului de la Buda***, au mai fost elaborate, parțial sau integral, diverse lucrări lexicografice de către cărturarii transilvăneni, dar acestea nu au văzut lumina tiparului. În 1801, Samuil Micu terminase un ***Dictionarium valachico-latinum***, pe care, încearcă să-l transforme, din 1803, într-un dicționar în patru limbi. În 1805, lucrarea era încheiată. Aceasta a fost prima formă a ***Lexiconului***. Tot la capitolul încercări trebuie menționate dicționarele ***Lexicon român-latin-maghiar*** (1802, Şt. Crişan-Körösi) şi ***Vocabularium pertinens ad tria regna nature*** (1808-1810, Gh. Şincai). Cel mai valoros dicționar din seria celor netipărite rămâne însă ***Lexiconul românesc-nemțesc***, redactat de Ion Budai-Deleanu de-a lungul a 35 de ani, egal ca număr de cuvinte cu ***Lexiconul de la Buda*** (cuprinde aproximativ 10.000 de termeni). În 1818, era gata pentru tipar, însă, din motive necunoscute, nu a putut fi editat. Acesta este primul dicționar în care se înregistrează pe lângă sensurile de bază şi sensurile secundare ale cuvintelor româneşti, ordonarea sensurilor cuvintele polisemantice realizându-se, în general, după criteriul etimologic. Lexiconul lui I. B.-Deleanu este prima lucrare lexicografică cu o structură asemănătoare cu cea a dicționarelor moderne: cuvântul-titlu beneficiază sistematic de indicații privitoare la accentuare, se califică din perspectiva categoriei gramaticale a genului (substantivul) şi a diatezei (verbul), se dau indicații asupra răspândirii geografice a cuvintelor şi chiar asupra valorii lor stilistice.
- ***Dictionariu rumanesc, lateinesc si unguresc*****, Ioan Bobb** – cap. I-II, apărut la Cluj (1822-1823).
- ***Condica limbii rumâneşti*** **(aproximativ 1830), Iordache Golescu** – dicționar unilingv rămas în manuscris (acestui dicționar Coman Lupu îi acordă un spațiu generos de

analiză în *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne*, op. cit., volum din care am extras şi noi informaţiile referitoare la această lucrare lexicografică.), dedicat lui Alexandru-Vodă Ghica; M. Seche (ibidem) îl consideră „cel dintâi dicţionar explicativ complet al limbii române", care cuprinde „cuvinte ale limbii comune, cuvinte arhaice, regionale şi neologice"; dicţionarul a fost scris în româneşte, autorul intenţionând să îl traducă şi în neogreacă (nu a reuşit decât parţial) pentru a-i asigura o circulaţie mai bună; are 7 volume in-folio şi 5000 de pagini şi a fost amintit de I. Heliade Rădulescu în prefaţa la gramatica sa din 1828; în cap. V sunt prezentate diverse aspecte ale limbii române literare.

- Epoca marilor dicţionare explicative ale limbii române începe în 1960 (apărute sub egida Academiei, dar şi în afara acestui for), însă şi până la această dată au fost elaborate dicţionare, care sunt importante în contemporaneitate nu numai din perspectivă istorică (vezi şi supra).
- Câteva dicţionare publicate până în 1960: B. P. Haşdeu – ***Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*** (1885 – 1893), în 3 vol., neterminat – s-a oprit la cuvântul **bărbat** (dicţionar ştiinţific şi exhaustiv în intenţii, de unde caracterul enciclopedic; limite – lipsesc principiile lexicografice, cuprinde fapte extralingvistice); Al. Philippide elaborează sub egida Academiei un dicţionar explicativ (1897), plecând de la materialul cules de Haşdeu, material pe care îl îmbogăţeşte cu citate noi, dar şi acest dicţionar este neterminat (cuprinde articole sub literele **A**, **B**, **C** şi o parte din **D**); menţionăm şi ***Dicţionarul etimologic al limbii române. Elemente latine***, cu autori I. A. Candrea şi O. Densusianu, elaborat până la verbul **a putea** (1907 – 1914): unul dintre cele mai bune dicţionare etimologice, material bogat, cuvintele sunt grupate pe familii; Sextil Puşcariu împreună cu două echipe de cercetători – ***Dicţionarul limbii române*** (seria veche, 1906 – 1948): din 1948, DLR va fi revizuit şi continuat de mai multe echipe de cercetători (la Bucureşti, Cluj, Iaşi), apărând în fascicole de la **M** încolo; I. A. Candrea şi Gh. Adamescu – ***Dicţionarul enciclopedic ilustrat*** (1926 – 1931), în două părţi, cea redactată de Candrea fiind remarcabilă pentru fina nuanţare a sensurilor; **alte dicţionare**: ***Dicţionar(ul) universal al limbii române*** (autor: Lazăr Şăineanu, publicat din 1896 până în 1943 în 9 ediţii, Craiova), ***Dicţionarul limbii române literare contemporane*** (DLRM, sub coordonarea lui D. Macrea, sub egida Academiei, 1955 – 1957), ***Dicţionar invers*** (Ed. Academiei, 1957).

- Câteva dicționare de după 1960: ***Dicționarul Academiei***, cel început de Puşcariu (vezi mai sus); ***Dicționar de neologisme*** (de diverşi autori – Marcu, Maneca etc. – şi în diverse ediții); ***Dicționarul explicativ al limbii române*** (DEX – sub egida Academiei, ~ 60.000 de cuvinte, ediții în 1975, 1984, cu un supliment în 1988 şi reeditat în 1996, respectiv 1998, sub redacția lui Ion Coteanu); ***Dicționarul general al limbii române*** (în două ediții – 1987 şi 1991, autor – Vasile Breban, dicționar concis, dar cuprinzător, dominat de concepția polisemică); între dicționarele etimologice trebuie amintit cel mai complet dicționar elaborat pentru limba română, cel al lui Alexandru Ciorănescu – ***Dicționar etimologic al limbii române*** (Ed. Saeculum I. O., Bucureşti, 2005); ***dicționare speciale***: ***Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*** (1968, sub redacția lui T. Vianu), ***Dicționarul analogic şi de sinonime al limbii române*** (apărut în anul 1978, elaborat de colectivul de autori: M. Bucă, I. Evseev, Fr. Kiraly, D. Craşoveanu, Livia Vasiluță) etc.; **dicționare bilingve**: ***Dicționar german-român*** (coordonatori Mihai Isbăşescu şi Maria Iliescu, apărut în două ediții, în 1966 şi în 1968), ***Dicționar englez-român*** (1974, redactor responsabil – L. Levițchi), ***Dicționar latin-român*** (1983, G. Guțu), ***Dicționar român-german*** (1990 şi 1996, Mihai Anuței), ***Dicționar român-francez*** (1993, Marcel Saraş) etc.

ACCIDENTELE FONETICE

I. ADJECTIO

proteza – adăugarea unui sunet / grup de sunete neetimologic(e) la inițiala cuvântului pentru a-i uşura (de obicei) articularea: ***a****lămâie*, (*a*) ***a****mirosi*, (*a*) ***s****coborî* etc.; de regulă, are caracter popular sau regional, cum este şi **î** protetic în forma populară *îs* din ***Î****s frumos* (adăugat la *s* etimologic: lat. *sunt* > *su* > *s*).

epenteza (sau **anaptixa**, când este vocalică) – adăugarea unui sunet / grup de sunete în interiorul cuvântului: *coa****r****jă* (pentru „coajă"), (*a se*) *i****m****vi* (pentru „a se ivi") etc.

- accident puțin răspândit (şi deci puțin semnificativ) în istoria limbii române: (lat.) **deexcitare* > *deştepta*, (lat.) *mixticium* > *mistreț*, (sl. v.) *zlobivŭ* > *zglobiu*;
- accident răspândit regional: în graiul crişean – *s****c****lab* (pentru „slab"), *s****c****lańină* (pentru „slănină") etc. sau în graiul muntean – (*a*) *h****ă****răni* (pentru „a hrăni"), *h****ă****rană* (pentru „hrană") etc.;
- alte epenteze sunt izolate şi deci individuale: *aca****f****tist* (acatist), *ceas****c****lov* (ceaslov) etc.

paragoga – rară în limba română; regional, de exemplu, se întâlnesc verbe care se conjugă lung (cu sufixele verbale *-esc*, *-eşte*), deşi în limba literară ele se conjugă scurt: în graiul maramureşean – *simțăsc* (simt), *împărțăsc* (împart) etc.

II. DETRACTIO

afereza – suprimarea unui sunet / grup de sunete aflat în poziție inițială: *colo* (acolo), (*a*) *coperi* (a acoperi), (*a*) *mestica* (a amesteca), *talieni* (italieni), *feştanie* (sfeştanie), *ice* (zice), *Saveta* sau *Veta* (pentru Elisaveta); în general, fenomene de limbă vorbită, populară sau regională.

- accident fonetic depistabil şi în decursul formării limbii: (lat.) **hirundinella* > *rândunea*, (lat.) **umbulicus* > *buric* etc.

sincopa – căderea unui sunet / grup de sunete din interiorul unui cuvânt; de obicei, cade o vocală neaccentuată (caracterizează vorbirea neîngrijită sau regională): *iepur'li*, *laminuar'li*, *am vin't*, *am văz't* etc.

! Sunt şi situații când limba literară preferă o formă rezultată prin sincopă: (rom. lit.) *pernă* / (gr. mold.) *perină* (deşi aceasta este forma etimologică).

apocopa – suprimarea unui sunet/grup de sunete aflat la finală de cuvânt; extensiunea maximă a apocopei este de două silabe: *cinema* (cinematograf), *mă-ta* (mamă-ta), *ta(t)-tu* (tată-tău – aici vezi şi haplologia explicată mai jos), *tac-tu* (taică-tău) etc.

- apocopa sintactică (prin fonetică sintactică): *c-un picior*, *las' să fie*, *mam' mare*, *G'o* (Gheorghe), *Ioa* sau *Io* (Ioane; aceste ultime două forme caracterizează graiul maramureşean unde apocopa se realizează şi la nivelul unei propoziţii întregi: *Pe se tre*, în loc de „Petre se trezeşte") etc.;
- tot regional, ca în ultimele două exemple, se mai înregistrează apocopa sufixelor şi a desinenţelor: (*să*) *găzduie* (pentru „găzduieşte" şi „să găzduiască"), (*să*) *grăié* (pentru „grăieşte" şi „să grăiască") etc.;
- în poezie (mai ales în cea populară), apocopa este folosită în realizarea măsurii şi a ritmului: *„Zidul se suia / Şi o cuprindea / Pân' la gleznişoare, / Pân' la pulpişoare..."* (*Mănăstirea Argeşului*); *„Precum atunci şi azi întocma / Mărunte lumi păstrează dogma"* (Ion Barbu – *Oul dogmatic*).

III. TRANSMUTATIO

metateza – inversiuni metatetice consfinţite de uzul general sunt semnalate (în cercetările diacronice) atât în cazul elementelor moştenite, cât şi în cazul cuvintelor împrumutate. Iată două exemple de cuvinte moştenite: (lat.) *formosus* > *frumos*, (lat.) *mus araneus* > (rom. comună) *muşuroń̆* > (aromână) *şumuroń̆* („cârtiţă"; în dacoromână metateza nu s-a produs, iar sensul este „muşuroi"); în cazul cuvintelor împrumutate, metateza se înregistrează la nivelul pronunţării populare, nonliterare: *scluptor*, în loc de „sculptor".

hiperbatul – (sl.) *poklonŭ* > (rom.) *poclon* > (rom. lit.) *ploconi*, (bg.) *protiva* > (rom.) *(îm)potrivă*, (lb. pop.) *potropop* (în loc de „protopop").

IV. IMMUTATIO

asimilarea – accident fonetic foarte răspândit care constă în schimbarea uneia sau a mai multora dintre caracteristicile articulatorii ale unui sunet sub influenţa altui sunet aflat în vecinătatea lui (nu neapărat imediată).

- după natura sunetului care se modifică: a) *asimilare vocalică – locomie* (pentru „lăcomie", [ə] influenţat şi asimilat complet de [o]), *ascunsără* (pentru „ascunseră"); b) *asimilare consonantică – şuşea* (pentru „şosea", forma prezintă şi asimilare vocalică), *poptit* (pentru „poftit");

- după numărul trăsăturilor articulatorii care se modifică: a) *asimilare parţială – nm > mm* în *îmmulți*, *o...u > u...u* în *cuşciug* (după unii lingvişti, acestea ar fi exemple de acomodare, vezi mai jos), sau, în pronunțarea populară şi în cea neîngrijită a neologismelor – *belet* (bilet), *derector* (director), *frezer* (frizer), *regement* (regiment) etc.; b) *asimilare totală* (adică schimbarea tuturor caracteristicilor fonetice ale sunetului, trecerea lui în altă serie vocalică) – *ă...i > i...i* în *richită* (pentru „răchită”);
- după distanța la care se găsesc cele două sunete: a) *asimilare în contact – nb > mb* în (*a*) *îmbuna* (devenită normă în română: *m* înaintea bilabialelor *p* şi *b*); b) *asimilare la distanță – s...t > s...s* în *ascusit* (pentru „ascuțit”).

! Asimilarea la distanță este numită, uneori, *anticipare* sau *propagare*, iar cea în contact (v. şi asim. parțială) – *acomodare*.

- după poziția față de reper a sunetului modificat: a) *asimilare regresivă* (sunetul modificat se află înaintea celui modificat) – *l...r > r...r* în *pârcuri* (pentru „pâlcuri”); b) *asimilare progresivă* (invers) – *ț...t > ț...ț* în *ținținm* (pentru „țintirim”, regional);
- accident fonetic întâlnit şi în fazele de evoluție a formelor latineşti în română: *corona > cur̲ună > cun̲ună*; **mirionem > mir̲une > min̲une* etc.

disimilarea – este opusul asimilării; apare în cuvintele care conțin 2 (sau mai multe) sunete identice (sau asemănătoare) – unul se modifică sau dispare sub influența celuilalt (tendință de simplificare);

- a) *disimilare vocalică*: *s̲ămănăm* (semănăm), *împodu̲bit* (împodobit), (lat.) *percepere > precepe > pri̲cepe*, (lat.) *ceresium > cereş > ci̲reş* (de regulă, disimilarea este precedată de asimilare – *mixticium > mestreț > mistreț* – şi urmată de o sincopă – *directus > derept > dirept > drept*); b) *disimilare consonantică*: *alan̲tăieri* (alaltăieri), *scormo̲lit* (scormonit), *scl̲intit* (scrântit), *col̲idor* (coridor) etc.

! În limba română actuală, consoanele supuse cel mai des disimilării sunt sonantele [*l*, *n*, *r*].

- disimilarea din fazele de trecere de la latină la română: *canutum > cănunt > cărunt*, *minutus > mănunt > mărunt*, *fratrem > frate*, *urceolum > urcior > ulcior* etc.;

- după distanța dintre sunete: a) *disimilare în contact – pin/pân*, în loc de „prin” (disimilarea în contact se mai numeşte *diferențiere*); b) *disimilare la distanță – mărunt* (< mărunt);
- după numărul trăsăturilor fonetice care se pierd prin modificare: a) *disimilare parțială – ulcior* (< urcior, [*l*] – lichidă laterală, dar tot sonantă ca şi [*r*]); b) *disimilare totală* (constă în pierderea tuturor caracteristicilor şi deci la eliminarea lui din cuvânt) – (lat.) *per extra* > *preste* > *peste*;
- ca la asimilare: a) *disimilare regresivă* şi b) *disimilare progresivă* (vezi în exemplele anterioare).

acomodarea (vezi şi asimilarea) – are caracter individual şi adesea izolat; constă în modificarea uneia sau, eventual, a două dintre trăsăturile articulatorii ale unui sunet sub influența altui sunet proxim: *fn* > *mn* în *bumni* (pentru „bufni”), *vn* > *mn* în *pimniță* (pentru „pivniță”) etc.

- în câteva cazuri, ea s-a impus în limba literară; de exemplu, [*s*] din prefixele *des-* şi *răs-* devine [*z*] în vecinătatea unei consoane sonore: *dezmembra*, *dezbina*, *răzbate*, *răzgândi*...

anticiparea – pronunțarea unui sunet într-o silabă anterioară celei în care are ocurență motivată: a) *vocalică* – din formele etimologice *câne* (< canem), *pâne* (< panem) etc. s-a ajuns (în graiul muntean) la *câine*, *pâine* (acum literare); b) *consonantică – impermangalat* (în loc de „hipermanganat”); unii lingvişti interpretează anticiparea consonantică drept epenteză.

! În Oltenia se întâlneşte o anticipare interesantă: *roichie*, *ureichie*, *straichină* etc. (pentru: „rochie”, „ureche”, „strachină”) – vocala plenisonă [*i*] de după palatala [*k'*] formează diftong prin anticipare cu vocala care precedă palatala.

sinereza – fenomen de coarticulație: două vocale alăturate, aflate în silabe diferite (hiat), sau o vocală şi o semivocală a unui diftong din silaba următoare se pronunță împreună, fuzionează într-un diftong (şi deci nu se mai despart); apare, de regulă, accidental în pronunțarea individuală: *fl**ui**-ram* (flu-ie-ram), *ş**ui**-ram* (şu-ie-ram), *r**eu**-ma-tism* (re-u-ma-tism) etc.

diereza – opusul sinerezei: transformarea hiatului în diftong (fenomen foarte rar în română): *pi-u-ne-ză* (în loc de *piu-ne-ză*), *in-a-u-gu-ra* (în loc de *in-au-gu-ra*) etc.

haplologie – un grup de sunete identice sau asemănătoare se articulează o singură dată: *jumate* (jumătate), *as(t)' toamnă* (astă toamnă); este acceptată de limba literară în cazul adjectivelor duble: *tragi-comic* (se evită cacofonia din *tragico-comic*).

analogia – nu este propriu-zis o transformare fonetică, ci regularizarea unei forme sub presiunea altor forme cu care este asociată în funcție de anumite criterii: *luni* (în loc de *lune* > lat. *Lunae*), ca şi miercur**i**, marț**i**, viner**i**; *octombrie* (cu **m** neetimologic), ca şi septe**m**brie, noie**m**brie, dece**m**brie.

CE E NOU ÎN DOOM2

Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române

ediția a II-a revăzută şi adăugită, sub egida Academiei Române, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005

Coordonator: Ioana Vintilă-Rădulescu

În cele ce urmează se prezintă, însoțite de câteva exemple, principalele modificări introduse în DOOM2 față de prima ediție a dicționarului (DOOM1 – Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică al Universității Bucureşti, *Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române,* Editura Academiei, Bucureşti, 1982, redactor responsabil Mioara Avram, redactor responsabil adjunct Laura Vasiliu), modificări care afectează normarea sub diverse aspecte a unor cuvinte. Cuvintele la care s-au făcut modificări de normă față de ediția I sunt precedate în DOOM2 de semnul exclamării **(!),** iar cuvintele nou introduse – de steluță **(*)**.

Conform *Legii privind organizarea şi funcționarea Academiei Române* nr. 752/2001, în România, forul care „se îngrijeşte de cultivarea limbii române şi stabileşte regulile ortografice obligatorii" este Academia Română.

Actualele norme au intrat în uz din momentul publicării DOOM2; pentru învățământ, ministerul de resort este cel care decide data aplicării lor.

Pentru detalii privind celelalte norme (care sunt în continuare valabile aşa cum fuseseră stabilite prin DOOM1) şi fiecare cuvânt – mai vechi sau mai nou – în parte este necesară consultarea introducerii la DOOM2, respectiv a dicționarului propriu-zis.

Informațiile sunt prezentate în ordinea în care su fost tratate în introducerea la DOOM2 şi nu în ordinea importanței.

[Omitem aici paragraful *Modificări privind denumirea/citirea unor litere*, acesta putând fi consultat la nevoie în Introducerea la DOOM2]

SCRIEREA ŞI CITIREA UNOR ABREVIERI

Actualmente se preferă scrierea **fără puncte despărțitoare** a unor abrevieri de tipul *SUA*, *UNESCO* etc.

Unele litere din anumite abrevieri se citesc după modelul limbii din care au fost împrumutate abrevierile, de ex. *CV,* citită [sivi], deoarece este împrumutată din engleză, şi nu

din latină (unde nici nu se folosea această abreviere), chiar dacă sintagma pe care o abreviază, *curriculum vitae*, este un latinism.

Nu sunt urmate de **punct:**

- simbolurile majorității **unităților de măsură:** *gal* pentru *galon*;
- simbolurile unor termeni din domeniul **tehnic** şi **ştiinţific:** *Rh* „factorul Rhesus".

Pentru numele şi simbolurile unităților de măsură se aplică prevederile sistemelor internaționale obligatorii/normele interne în domeniu.

ACCENTUL*

* Vocala care poartă accentul principal este subliniată cu o linie.

La unele cuvinte (mai vechi sau mai noi) se admit **variante** accentuale **literare** libere (indicate în *Dicționar* în ordinea preferinței), cu unele deosebiri față de DOOM1, atât la unele cuvinte vechi în limbă, cât şi la unele neologisme, de ex. *acatist/acatist, antic/antic, gingaş/gingaş, hatman/hatman, jilav/jilav, penurie/penurie, trafic/trafic.*

Se recomandă o singură accentuare la *avarie, crater, despot,* la formele verbului *a fi suntem, sunteți.*

SCRIEREA ŞI PRONUNȚAREA NUMELOR PROPRII STRĂINE

Numele statelor trebuie utilizate în forma oficială recomandată de acestea *Belarus* (la cuvintele din aceeaşi familie se pot folosi ambele variante: *b**e**larus/bielorus, b**e**larusă/bielorusă*), *Cambodgia, Côte d'Ivoire, Myanmar.*

Formele **tradiționale curente,** intrate prin intermediul altor limbi şi **adaptate** limbii române, ale unor **nume de locuri** străine **cunoscute** de mai multă vreme la noi, pot fi folosite şi în indicații bibliografice: *Florența* etc.

Normele actuale recomandă formele *Ba**h**us, Damocle**s*** - cf. şi expresia consacrată *sabia lui Damocles -, Menala**os, Oe**dip* [ödip] (cf. şi redarea titlului tragediei antice *Oedip rege* şi a titlului operei lui George Enescu), *Pr**o**cust,* nu *Bacus, Damocle, Menelau, Edip, Procust.*

Numele anumitor personalități, provenite din limbi scrise cu alfabetul chirilic, pot fi ortografiate atât conform tradiției româneşti, cât şi normelor actuale de transliterare: *Dosto**ie**vski/Dosto**e**vski.*

SCRIEREA CU LITERĂ MICĂ SAU MARE LA INIȚIALĂ

Scrierea cu literă mică la inițială

Se scriu cu literă **mică** (şi nu mare) **la inițială şi:**

- **numele** ființelor **mitice** multiple: ***c**iclop, **g**igant, **m**uză, **p**arcă, **s**irenă, **t**itan*;
- elementele inițiale din **numărul** de ordine al unor **manifestări** periodice a căror denumire este folosită în interiorul unei **propoziții:** *Participanții la (**c**el **d**e-)**a**l X-lea Congres...*

Când denumirea este folosită **singură,** ca **titlu** etc., începe cu literă mare: ***A**l X-lea Congres ...*

Se **pot** scrie, **ocazional,** cu literă **mică,** unele cuvinte care, în mod obişnuit, se scriu cu literă mare, pentru a realiza un anumit **efect** stilistic (***c**eauşescu, **p**cr*) sau grafic (***u**nivers **e**nciclopedic* pe publicațiile editurii în cauză).

Scrierea cu literă mare la inițială

Se scriu cu literă **mare la inițială şi:**

- **toate** componentele (cu excepția, de regulă, a cuvintelor ajutătoare)**:**
  - numelor **proprii** (inclusiv ale unor **unități lexicale complexe** folosite ca nume proprii) care desemnează **marile epoci istorice** (chiar dacă **nu** reprezintă evenimente) *(**A**ntichitatea, **E**vul **M**ediu),* inclusiv **războaiele** de anvergură *(**P**rimul **R**ăzboi **M**ondial, al **D**oilea **R**ăzboi **M**ondial)* sau care au un nume **propriu** *(**R**ăzboiul celor **D**ouă **R**oze, **R**ăzboiul de **I**ndependență, **R**ăzboiul de **S**ecesiune, Războiul de **T**reizeci de **A**ni, **R**ăzboiul de 100 de **A**ni)*;
  - numelor **proprii** de **instituții,** inclusiv când sunt folosite eliptic: *secretar de stat la **E**xterne; Lucrează în **I**nstitut de cinci ani; student la **L**itere; admiterea la **P**olitehnică*;
  - **locuțiunilor pronominale de politețe:** ***A**lteța **S**a **R**egală, **D**omnia **S**a, **E**xcelența **V**oastră, **Î**nălțimea **V**oastră, **M**ajestățile **L**or **I**mperiale, **S**fința **S**a*;
- numai **primul** element din numele **proprii compuse** care reprezintă denumirile **organismelor** de conducere şi ale **compartimentelor** din instituții: ***A**dunarea generală a Academiei Române, **C**atedra de limba română, **C**omisia de cultivare a limbii a Academiei Române, **C**ompartimentul/**D**epartamentul/**S**ectorul de limbi romanice, **D**irecția, **S**ecretariatul, **S**ecția de filologie şi literatură a Academiei Române, **S**erviciul de contabilitate.*

Se **pot** scrie cu literă **mare** unele cuvinte (care, **de obicei,** se scriu cu literă **mică**), în semn de **cinstire** *(**S**oldatul **N**ecunoscut; Slavă **Ț**ărilor **R**omâne).*

Componentele sintagmei ***ţările române,*** care nu a fost niciodată numele propriu al unei entităţi statale unice, se scriu în mod obişnuit cu literă mică la iniţială.

SCRIEREA CUVINTELOR COMPUSE

I. Se revine la scrierea într-un cuvânt a tuturor formelor pronumelui negativ compus ***niciunul, niciuna*** „nimeni" şi ale adjectivului pronominal corespunzător ***niciun, nicio,*** care se încadrează într-un întreg sistem la care se aplică de mult aceleaşi reguli.

1. *Niciun(ul)* s-a mai scris „legat" şi înainte de 1953, dată după care *nici un(ul)* a devenit singura excepţie în mai multe privinţe:

a. era unicul pronume (în afară de *ceea ce* şi spre deosebire, de exemplu, de pronumele cu o componenţă relativ asemănătoare *vreun(ul),* scris într-un cuvânt) redat grafic ca şi cum ar fi vorba de două cuvinte diferite şi independente şi nu de un *unic* pronume/adjectiv *compus sudat* - între componentele căruia nu poate fi intercalat alt cuvânt;

b. era singura combinaţie din seria celor formate din *nici + când, cât, cum, de cât, de cum, o dată* sau *odată, odinioară, unde* la care nu se făcea distincţie şi în scris între îmbinările *libere* şi *disociabile,* în care componentele îşi păstrează *individualitatea,* şi *cuvintele compuse sudate.* Astfel, şi până acum trebuia să se distingă, de exemplu, şi în scris, între *niciodată* „în niciun moment" şi *nici odată* „nici cândva" (situaţia complicată în acest caz şi de o a treia situaţie: *nici o dată* „nici o singură dată", „nicio dată calendaristică" sau „nicio informaţie") sau între grupurile ortografice *fiecare, oarecare, oricine* ş.a. şi, respectiv, *fie care, oare care, ori cine.*

2. Tot atât de normal ca în aceste ultime exemple este să distingem, de pildă, între:

- ***niciun*** adjectiv pronominal *(N-are **niciun** chef să facă ce i se cere)* şi ***nici un*** adverb + articol *(Nu e naiv şi **nici un** om neştiutor*) sau ***nici un*** conjuncţie + numeral *(Mă confundaţi, eu nu am **nici un** frate, nici mai mulţi);*

- ***niciunul*** pronume (*N-a venit **niciunul*** „nimeni") şi ***nici unul*** conjuncţie + pronume nehotărât *(Nu-mi place **nici unul,** nici celălalt*

- combinaţii în care *nici* este accentuat în frază şi în care se poate intercala, de exemplu, adverbul *măcar (N-are nici măcar un prieten).*

Aceste combinaţii se folosesc mult mai rar decât pronumele şi mai ales în astfel de structuri binare, destul de clare din punctul de vedere al înţelesului şi al logicii, nu numai al analizei gramaticale.

3. Grafia *niciun* etc. corespunde şi pronunţării în două silabe [nič<u>u</u>n].

4. Ea nu numai că nu îngreunează, ci, dimpotrivă, uşurează recunoaşterea ca atare a pronumelui/adjectivului pronominal în cauză.

5. Acestă grafie a fost adoptată şi de noua *Gramatică a Academiei.*

6. Ea respectă şi paralelismul grafic cu celelalte limbi romanice în care există pronume cu o structură asemănătoare.

Se scriu **„legat" şi:**

- adjectivele cu structura **adjectiv** + vocala de legătură ***o*** **+ adjectiv,** care exprimă o **unitate,** având **flexiune** numai la **ultimul** element: *ceh**o**slovac* „din fosta Cehoslovacie"*, sârb**o**croat*;

Dar *ceho-slovac* „dintre Cehia şi Slovacia", *sârbo-croat* „dintre sârbi şi croați".

- adverbul *odată* „cândva (în trecut sau în viitor), imediat, în sfârşit": *A fost **odată** ca niciodată, O să-ți spun eu **odată** ce s-a întâmplat, Termină **odată, Odată** terminat lucrul, am plecat.*

Dar se scriu în două cuvinte ***o dată*** numeral adverbial *(Aşa ceva ți se întâmplă numai **o dată** în viață, Te mai rog **o dată, O dată** la două luni)* şi ***o dată*** subst. „zi, dată calendaristică" sau „informație".

II. Se scriu **cu cratimă:**

- adjectivele compuse **nesudate** cu structura **adverb + adjectiv** (adesea provenit din **participiu**), când compusul prezintă o **diferență de sens** față de cuvintele de bază: *bine-crescut* „cuviincios"*, bine-cunoscut* „celebru", *bine-venit* „oportun, agreat";

> Ele se deosebesc de îmbinările cu o structură şi o componență asemănătoare, care se scriu într-**un** cuvânt când sunt **compuse sudate** *(binecuvântat)* şi **separat** când sunt **grupuri de cuvinte** care îşi păstrează fiecare sensul (*bine crescut* „dezvoltat bine").

- substantivele compuse cu **unitate semantică** şi **gramaticală** mai **mică** decât a celor scrise într-un cuvânt, ca:

- *bună-credință* „onestitate"; *bună-creştere, bună-cuviință* „politețe"; *bună-dimineața* (plantă), *bun-rămas* „adio";

> Compusele **sudate** cu structură asemănătoare se scriu într-**un cuvânt** (*bunăstare* „prosperitate"), iar secvențele în care componentele îşi păstrează autonomia - în cuvinte **separate** (*bună creştere* „dezvoltare bună", *bunul gust al libertății*).

- prim-balerin, prim-balerină, prim-procuror, pri-solist, prim-solistă;

- *bas-bariton, contabil-şef, cuvânt-titlu* „intrare de dicționar", *maşină-capcană* (în care al doilea substantiv este apoziție);

Se scrie într-un cuvânt *blocstart* - ca şi *blochaus, blocnotes.*

- termeni care denumesc **substanțe** chimice distincte, **specii** distincte de **plante** sau de **animale** (cu **nume ştiinţifice diferite**) ş.a., la care se **generalizează** scrierea cu cratimă - indiferent de structură: *fluture-de-mătase, gândac-de-Colorado* (specii de insecte), *viță-de-vie* (plantă).
- tipuri izolate: *cuvânt-înainte* „prefață", *mai-mult-ca-perfect* (timp verbal).

SCRIEREA LOCUȚIUNILOR

***** Deoarece nu pun alte probleme de scriere decât cele generale, precum şi ale componentelor lor, multe locuțiuni – interpretate uneori şi drept grupuri de cuvinte – nu au fost incluse în DOOM1, în DOOM2 adăugându-se un număr restrâns.

Se scriu în cuvinte separate, de ex.: *băgare de seamă* „atenție", *chit că, cu bună ştiință, de bunăvoie* „benevol", *de jur împrejurul, de prim rang* „de calitatea întâi"; *Doamne fereşte, Domnia Lui, Excelența Sa, Înalt Preasfinția Voastră, în ciuda, în jur* „în preajmă", *în jur de* „aproximativ", *în jurul, în locul, Măria Ta, până ce, până să* ş.a.

În locuțiunile *odată ce* „după ce, din moment ce" şi *odată cu* „în acelaşi timp cu", adverbul *odată* se scrie **într-un cuvânt.**

Din punctul de vedere al scrierii ca **locuțiuni** nu sunt semnificative situațiile în care unele elemente din componența lor sunt scrise **cu cratimă** din motive **fonetice** – **todeauna** *(de-a berbeleacul, dintr-odată)* sau **acidental,** pentru a reda rostirea lor în **tempo rapid** *(aşa şi aşa/aşa şi-aşa)* – sau pentru că sunt cuvinte **compuse** *(de (pe) când Adam-Babadam).*

SCRIEREA GRUPURILOR DE CUVINTE*

***** Aceeaşi observație ca şi la locuțiuni

Fiind grupuri de cuvinte, şi nu un singur cuvânt compus, se scriu „dezlegat" **şi:**
- *de mâncat (N-am nimic **de mâncat; De mâncat,** aş mânca), după prânz* ş.a.;

Dar se scriu într-**un cuvânt** sau cu **cratimă compusele** cu o structură asemănătoare: *demâncare, demâncat* (pop.) „mâncare", *după-amiază, după-masă* „a doua parte a zilei".
- *apă minerală, bună dimineața* (formulă de salut), *bună stare* „stare bună" etc.

Grupurile relativ stabile de cuvinte se deosebesc de **cuvintele compuse** cu structură şi componență asemănătoare, în care elementele componente nu-şi **păstrează sensul** de bază şi

nu **corespund** realității denumite şi care se scriu fie cu **cratimă** (*bună-dimineața* „plantă"), fie într-**un cuvânt:** *bunăstare* „prosperitate".

DESPĂRȚIREA LA CAPĂT DE RÂND*

***** Când utilizarea cratimei ar putea produce confuzii se foloseşte **aici** pentru a indica locul despărțirii bara verticală.

Despărțirea numelor de instituții cuprinzând abrevieri pentru nume generice sau nume proprii

Se **tolerează** plasarea pe **rânduri diferite** a **abrevierilor** pentru **nume generice** (*RA = regie autonomă, SA = societate anonimă* ş.a.)**,** şi **a numelor proprii** din **denumirile** unor instituții, **indiferent de ordine:** *Roman* **|*S.A.*,** *SC Severnav* **| *SA.,*** dar şi ***F.C.*** **|** *Argeş,* ***RA*** **|** *„Monitorul Oficial",* ***SC*** **|** *Severnav SA* (ca şi în scrierea completă: *Fotbal*| *Club*| *Argeş* etc.).

Numele proprii de persoană

Pentru **păstrarea unității** lor, **nu** se despart la sfârşit de rând, ci se trec integral pe rândul următor **numele proprii de persoane:** *Abd el-Kader, Popescu* (**nu:** *Abd el-*|*Kader/Abd el-Ka-*|*der, Po-pescu/Popes-cu*).

Despărțirea cuvintelor la capăt de rând

Regula **generală** şi **obligatorie** a despărțirii **cuvintelor** la capăt de rând, valabilă pentru ambele modalități de despărțire (după pronunțare şi după structură), este **interdicția** de a lăsa mai ales la **sfârşit de rând,** dar şi la **început de rând** o secvență care **nu** este **silabă** (chiar dacă include o vocală propriu-zisă, cum prevedea regula din DOOM1, care era mai puțin restrictivă.)**.**

Fac **excepție grupurile ortografice** scrise cu **cratimă** *(dintr-*|*un, într-*|*însa),* la care se recomandă însă, pe cât posibil, **evitarea** despărțirii.

Normele actuale (cf. şi *Dicționarul general de ştiințe ale limbii,* Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1997, *s.v. silabație:* „Regulile morfologice **nu** [subl. ns. I. V.-R.] sunt obligatorii"**) prevăd, de regulă,** atât despărțirea la capăt de rând după **pronunțare -** care este indicată acum **pe primul loc -,** cât şi despărțirea după **structură -** care este indicată acum **pe locul al doilea,** precum şi cu unele **restricții** față de recomandările din DOOM1.

Astfel, normele actuale nu mai admit despărțirile după structură care ar conduce la secvențe care **nu sunt silabe,** ca în ***artr|****algie****, într|****ajutorare, ****nevr|****algic.*

Despărțirea cuvintelor **în scris la capăt de rând nu se identifică** cu despărțirea **în silabe** în sens fonetic.

Conform DOOM1, „regulile bazate pe pronunțare" erau „tolerate", deci perfect posibile, şi în cuvintele „formate", la care „despărțirea […] care ține seama de elementele constitutive atunci când cuvântul este analizabil sau măcar semianalizabil" era nu singura admisă, ci doar cea „preferată". (caracterul analizabil este însă un lucru destul de relativ, un cuvânt ca *obiect,* de exemplu, nefiind, practic, nici măcar *semianalizabil* pentru majoritatea vorbitorilor).

În DOOM1 se preciza că unele cuvinte „formate" cunosc **şi** (nu doar exclusiv) o despărțire conformă cu structura lor morfologică.

În dicționarul propriu-zis din DOOM1 însă, deşi corect ar fi fost să se indice, ca variantă, şi despărțirea după pronunțare conformă cu regulile generale (de exemplu, *tra****n-s****alpin* etc.) şi nu nu numai cea care se încadrează în categoria excepțiilor, DOOM[1] menționa numai despărțirea morfologică: „**transalpin** (sil. mf. *trans*-)". De aici impresia greşită că, în asemenea cuvinte, silabația morfologică ar fi fost singura admisă.

Probabil că şi din acest motiv, ca şi pentru a pune în evidență familiile de cuvinte şi mijoacele de formare a acestora, şcoala recomanda aproape exclusiv, la cuvintele „formate", despărțirea bazată pe analiza morfologică. Notarea diferită, la unele examene şi concursuri, a celor două despărțiri (chiar dublă pentru cea morfologică, cum s-a procedat uneori) nu este deci corectă. Dacă se urmăreşte să se vadă dacă elevii sau candidații cunosc silabația fonetică ori structura morfologică a cuvintelor, întrebările ar trebui formulate explicit ca atare.

În DOOM2 **s-a inversat numai ordinea de preferință** a celor două modalități de despărțire la capăt de rând – după pronunțare (care prezintă şi avantajul că pentru ea se pot stabili **reguli formalizabile şi mai generale** decât pentru despărțirea după **structură**) şi după structură. Spre deosebire de DOOM1, noul DOOM indică riguros, la toate cuvintele în această situație, ambele posibilități, fără a o trece sub tăcere pe aceea care este mai puțin convenabilă sub un aspect sau altul.

Ca urmare, în dicționarul propriu-zis s-a inversat ordinea în care sunt indicate cele două modalități de despărțire la capăt de rând pentru cuvintele analizabile şi semianalizabile (compuse sau derivate cu prefixe şi cu unele sufixe): prima este indicată despărțirea bazată pe pronunțare, iar pe locul al doilea despărțirea anumitor secvențe după elementele lor constitutive.

Se pot deci despărți **şi** după structură cuvintele **(semi)analizabile,** formate în limba **română** sau **împrumutate** (în exemple se indică **numai limita în discuție,** nu şi limitele posibile între celelalte silabe):

- compuse (din cuvinte întregi, elemente de compunere sau fragmente de cuvinte dintre care cel puțin unul există independent şi cu un sens care corespunde celui din compus.**):** *arterios-clerozǎ/arterio-scleroză, al-tundeva/alt-undeva, des-pre/de-spre, drep-tunghi/drept-unghi, por-tavion/port-avion, Pronos-port/Prono-sport, Romar-ta/Rom-arta;*

- formațiile cu *-onim: o-monim/om-onim, paro-nim/par-onim, sino-nim/sin-onim.*

Compusele care păstrează grafii **străine** sunt supuse numai despărțirii după structura din limba de origine: *ba**ck-h**and.*

- **derivate** cu **prefixe:** *anor-ganic/an-organic, de-zechilibru/dez-echilibru, ine-gal/in-egal, nes-prijinit/ne-sprijinit, nes-tabil/ne-stabil, nes-trămutat/ne-strămutat, pros-cenium/pro-scenium, su-blinia/sub-linia;*
- **derivate cu sufixe***: savan-tlâc/savant-lâc.*

Cel care scrie are deci libertatea, atunci când nu recunoaşte sau nu este sigur de structura morfologică a unui cuvânt mai greu analizabil, să îl despartă pe baza pronunțării (*o-monim,* nu numai *om-onim*), ori, dacă o asemenea diviziune i se pare şocantă la cuvintele mai uşor analizabile, să despartă cuvântul în cauză pe baza structurii lui morfologice (*post-universitar,* nu neapărat *pos-tuniversitar*).

Normele actuale nu mai admit însă nici despărțirile după structură care ar **contraveni pronunțării,** ca în *apendi**c**|**e**ctomie* [apendi**če**ctomi̲e], *larin**g**|**e**ctomie* [larin**ğe**ctomi̲e].

Pentru cuvintele a căror structură nu mai este clară, deoarece **elementele** componente sunt **neînțelese** sau **neproductive** în limba română, normele actuale recomandă **exclusiv** despărțirea după **pronunțare** *(a-borigen, a-broga, a-brupt, a-diacent, ab-stract, a-dopta, ban-crută, o-biect, pros-pect, su-biect)*.

Nu pun probleme acele compuse (ca *bine-facere, clar-văzător, pur-sânge*) sau derivate (precum *contra-făcut, des-calificat, a re-începe*) la care cele două tipuri de despărțire coincid.

Se indică o singură despărțire, şi anume după structură, şi la cuvintele compuse (ca *alt-fel, ast-fel, feld-mareşal, port-moneu*) şi derivate cu prefixe (ca *post-față, trans-bordare*) sau cu

sufixe (ca *pust-nic, stâlp-nic*) cuprinzând anumite succesiuni de consoane care nu admit alte despărțiri.

La cuvintele scrise (obligatoriu sau facultativ) cu **cratimă** sau cu **linie de pauză** se **admite** - atunci când spațiul nu permite evitarea ei - **şi despărțirea** la **locul cratimei/liniei de pauză.** Este vorba de:

- cuvinte **compuse** sau **derivate** şi **locuțiuni:** *aducere-|aminte;*

- împrumuturi neadaptate la care **articolul** şi **desinențele** se leagă prin **cratimă:** *flash-|**u**l;*

- grupuri ortografice scrise cu **cratimă:** *ducându-|se,* chiar când rezultă secvențe care **nu** sunt silabe: *dintr-|un* (cazuri în care se recomandă însă **evitarea** despărțirii);

- cuvinte **compuse complexe:** *americano-|sud-coreean* sau *americano-sud-|coreean.*

Câteva norme morfologice

Adjective

La unele **adjective neologice,** norma actuală, reflectând uzul persoanelor cultivate, admite la **feminin** forme **cu** şi fără **alternanța *o*** (accentuat) **- *oa,*** în ordinea de preferință *anal**oa**gă/anal**o**gă, omol**oa**gă/omol**o**gă* (în timp ce la altele **nu** admite forme cu *oa: bar**o**că, echiv**o**că*); adjectivul/substantivul *vagabond* are femininul *vagab**oa**ndă*, nu *vagab**o**ndă*.

Unele **adjective** vechi şi mai ales neologice se folosesc numai pentru **substantive** de un **singur gen;** în cazul celor referitoare la substantive **neutre,** aceasta nu înseamnă că şi adjectivele în cauză ar fi „neutre", cum se indica în DOOM1, chiar dacă au la singular formă de masculin, iar la plural (dacă au plural), formă de feminin: *(metal) alcalino-pământos, (barometru) aneroid, (foc) bengal, (substantiv) epicen* (În noua *Gramatică a Academiei* (GALR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române. I. Cuvântul,* Editura Academiei, Bucureşti, 2005), p. 148 se vorbeşte în asemenea cazuri de adjective defective „numai cu forme de neutru").

Locuțiuni adverbiale

Deoarece locuțiunile adverbiale **nu** cunosc categoria **numărului, locuțiunea** adverbială *altă dată* nu are plural, *alte dăți* fiind o locuțiune distinctă.

Articolul*

***** În DOOM2 s-a păstrat categoria articolului, deşi în noua *Gramatică a Academiei* acesta nu mai este recunoscut ca parte de vorbire.

Articolul hotărât enclitic (**singular** şi **plural**) se leagă cu **cratimă** numai în **împrumuturile neadaptate:**

- a căror **finală** prezintă **deosebiri** între **scriere** şi **pronunțare:** *bl**eu-ul*** [blö̲ul];
- care au finale grafice **neobişnuite** la cuvintele vechi din limba română: *dand**y-ul*** (nu *dandiul*), *dand**y-i*** (dar derivatul *dand**i**sm,* nu *dand**y**sm.*)***; ga**y-ul, ga**y-i; hipp**y-ul, hipp**y-i; par**ty-ul; playbo**y-ul, playbo**y-i; stor**y-ul, stor**y-uri.***

Se recomandă ataşarea **fără** cratimă a articolului la împrumuturile – chiar nedaptate sub alte aspecte – care se **termină** în **litere** din **alfabetul** limbii **române pronunțate** ca în limba **română:** *gadge**tul*** [ghe̲ğetul], *ite**mul*** [ite̲mul], *weeken**dul*** [u̲ĭkendul], inclusiv în cazul unor anglicisme ceva mai vechi, scrise şi conform DOOM1 fără cratimă: *westernuri* ş.a.

La unele substantive provenite din **abrevieri** există în prezent tendința de a le folosi **nearticulat:** *O.N.U./ONU a decis...* (nu: *O.N.U.-ul ...*).

Numeralul

Normele actuale acceptă la femininul nearticulat al numeralului **ordinal *întâi*** postpus substantivului şi forma *întâi**a*****:*** *clasa întâi/întâi**a.***

În construcția cu prepoziția *de* (care şi-a pierdut sensul partitiv „dintre”, dobândind sensul „de felul”) + pronume **posesiv,** norma actuală admite, pe lângă **plural,** şi **singularul:** *un prieten de-ai mei/de-**al meu,** o prietenă de-ale mele/de-**a mea.***

Substantivul

Substantivele la care există ezitare în ce priveşte apartenența la genul **feminin** sau **neutru,** respectiv **masculin** sau **neutru** (cu implicații asupra formei lor de **plural**) se află în una din următoarele situații:

1. cuvinte de **genuri diferite** (dintre care unele învechite, regionale sau populare) specializate pentru **sensuri** sau **domenii diferite:** *a*[1] (literă) s. m./s. n., pl. *a/a-uri; a*[2] (sunet) s. m., pl. *a; basc*[3] „adaos la bluză sau jachetă”, *bască*[2] „lâna tunsă de pe o oaie, bluză, vestă”, *bască*[3] „limbă”; *colind*[1] „colindat”, *colind*[2]*/colindă* (cântec); *zăloagă* „semn de carte, capitol”, *zălog*[1] „arbust”, *zălog*[2] „garanție”;

2. ambele admise ca **variante literare libere:** *basc*[2]*/bască*[1] (beretă), *colind*[2]*/colindă* (cântec);

3. de un singur gen, norma actuală optând pentru *astru* masculin, *foarfecă* feminin. Cf. şi *cleşte* masculin, cu pluralul *cleşti*. La substantivele ***mass-media*** şi ***media*** „presa scrisă şi audiovizuală” s-a admis folosirea ca **feminin singular:** *(mass-)media actuală,* cu genitiv-dativul articulat *(mass-)mediei*: *prin intermediul (mass-)mediei.*

a. Aceste substantive sunt împrumutate de română din **engleză** (unde *media* provine, la rândul ei, din latină);

b. Folosirea lor ca feminine singular este în acord cu forma lor.

c. Ea este în conformitate cu trecerea, în limba română, la feminin singular a unor plurale neutre latineşti la origine, cf. lat. SUPERCILIA > rom. *sprânceană.*

Norma actuală admite **noile singulare** pe care unele substantive feminine cu **rădăcina** terminată în ***-l*** şi **pluralul** în ***-e*** şi le-au creat după modelul *sofa, sofale, cafea, cafele: bretea* pentru sensurile „bentiță de susținere la îmbrăcăminte; ramificație rutieră”, *sanda* (**nu** *bretelă, sandală*).

Tendința distingerii între forma de singular şi cea de plural se concretizează în acceptarea de către norma academică a singularului *cârnat* (şi nu *cârnaț*), refăcut din forma moştenită tocmai pentru marcarea mai clară a opoziției de număr şi prin alternanța *t/ț.*

Unele substantive feminine omonime la nominativ-acuzativ singular au **genitiv-dativul singular diferit:** *maică*[1] „călugăriță”, g.-d. art. *maicii; maică*[2] „mamă”, g.-d. art. *maicei/maicii/maichii.*

Unele substantive feminine terminate în *-a* sau *-ia* în limba de origine şi-au creat (şi) o nouă formă nearticulată: *cariocă, leva/levă, nutrie.*

La unele **nume proprii,** normele actuale admit **variante** de **flexiune:** *Ilenei/Ileanei.*

Poate exista ezitare în ce priveşte forma de **plural** (în cadrul aceluiaşi gen) la unele substantive **feminine** cu pluralul (şi **genitiv-dativul singular** nearticulat) în ***-e*** sau ***-i*** şi **neutre** cu pluralul în ***-uri*** sau ***-e***; la aceste substantive, opțiunea normei actuale este una din următoarele:

- ambele forme sunt admise ca **variante literare libere,** cu **preferință** pentru una dintre ele (indicată **prima** în *Dicționar*): *căpşuni/căpşune, cicatrice/cicatrici, cireşe/cireşi, coarde/corzi, coperte/coperți, găluşte/găluşti* (ca şi *râpe/râpi*), respectiv *niveluri/nivele* „înălțime, stadiu, treaptă” (ca şi *chipie/chipiuri, tunel**uri**/tunel**e***);

Acceptarea şi a pluralului în *-i,* alături de cel în *-e,* la *două* substantive de genul feminin **nume de fructe:** *căpşuni* şi *cireşi,* s-a bazat pe faptul că:

1. se înregistrează progresul, în uzul literar, al pluralelor în cauză;

2. nu există decât plurale în *-i,* atât pentru numele de pomi sau de tufe, cât şi pentru numele fructelor acestora, în cazul mai multor astfel de substantive: *fragi, gutui, lămâi, nuci, piersici, rodii*;

3. formele de plural din sistemul multor substantive feminine au evoluat, în istoria limbii române, de la desinența *-e* la *-i,* plurale ca *boale, roate, strade, şcoale* ş.a. supraviețuind, eventual, numai în expresii *(a băga în boale, a merge ca pe roate),* dar fiind înlocuite în uzul general prin *boli, roți, străzi, şcoli;*

4. încă din *Îndreptar* (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuație*, ediția a V-a, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1995.)*, căpşună* avea pluralul *căpşuni*.

- se admite **o** singură formă la unele substantive **feminine** (*monede**,*** dar *gagic**i,** poien**i,** remarc**i,** țăr**ănci,** țig**ănci***) şi **neutre** precum *seminar**e*** (*seminarii* nemaiavând sprijin într-un singular în *-iu*).

La **împrumuturile** recente, în curs de adaptare, norma actuală a adoptat soluții diferite, şi anume:

- folosirea unor substantive cu **aceeaşi** formă la singular şi la plural: *dandy, gay, hippy, peso, playboy;*

- încadrarea în modelul substantivelor româneşti, prin formarea pluralului:

- la cele **masculine –** cu desinența *-i,* cu altenanțele fonetice corespunzătoare: *adidaşi, bodyguarzi/bodigarzi, brokeri, dealeri, racheți* (ca în DOOM1 *boşi*);

- la cele **neutre,** în general cu desinența *-uri,* legată:

- **direct** (fără cratimă) la cuvintele – chiar nedaptate sub alte aspecte – care se **termină** în **litere** din **alfabetul** limbii **române pronunțate** ca în limba **română:** *gadge**turi*** [gheğeturi]**,** *ite**muri*** [itemuri]**,** *tren**duri*** [trenduri], *weeken**duri*** [uĭkenduri]);

- prin **cratimă** la cuvintele a căror **finală** prezintă **deosebiri** între **scriere** şi **pronunțare** (*ble**u-uri*** [blöuri], *sho**w-uri*** [şouri]) sau care au **finale** grafice **neobişnuite** la cuvintele vechi din limba română: *par**ty-uri,** sto**ry-uri.***

Verbul

Formele **fără *-ră-*** la **indicativ mai-mult-ca-perfect plural** sunt învechite.

Tratarea în DOOM2 a verbelor de conjugarea I cu sau fără *-ez* şi de conjugarea a IV-a cu sau fără *-esc* continuă în mare parte DOOM1.

În principiu nu am intervenit în această chestiune foarte delicată decât atunci când am dispus de informații privind uzul formelor. În cazurile în care acestea indicau un echilibru

relativ între forme, au fost recomandate ambele variante, iar când discrepanța era flagrantă, am optat pentru varianta dominantă.

Situația verbelor de conjugarea I la care am intervenit asupra normării din DOOM1 este următoarea:

- *a se prosterna* (fost fără şi cu *-ez,* în această ordine; *prosternă/prosternează*) a devenit numai cu, ca şi *a decerna;*
- au devenit numai fără *-ez a ignora* (*ignorează/ignoră*), *a îndruma* (foste cu şi fără *-ez,* în acestă ordine; *îndrumează/îndrumă*), *a înfoia* (fost fără şi cu *-ez,* în această ordine; *înfoaie/înfoiază*);
- au devenit fără şi cu *-ez,* în această ordine, *a înjgheba* (*înjghebează/înjgheabă*) ş.a.

Verbele de conjugarea a IV-a la care am intervenit asupra normării din DOOM1 se află în una din următoarele situații:

- au devenit numai fără *-esc a bombăni* (fost numai cu *-esc; bombăne /bombăneşte*), *a dăinui* (fost cu şi fără *-esc,* în această ordine; *dăinuieşte/dăinuie*), *a ţârâi* (*ţârâie/ţârâieşte*); la fel *a absolvi,* inclusiv pentru sensul „a termina un an/o formă de învățământ";
- au devenit cu şi fără *-esc,* în această ordine: *a biciui* (*biciuie/biciuieşte), a birui* (fost numai fără *-esc; biruie/biruieşte*) ş.a.;

În cazul fluctuației dintre formele sufixate şi cele nesufixate nu se poate impune, din păcate, cu forța, o coerență, neconfirmată de uz, numai de dragul coerenței. La asemenea verbe (unele provenite din onomatopee), lucrurile nu pot fi încă tranşate definitiv şi într-un mod care să satisfacă sentimentul tuturor vorbitorilor.

Nu există mijloace de memorare a formelor recomandate sau criterii pentru deducerea lor logică, fiind necesară consultarea DOOM2. Nu înseamnă că şi alte variante decât cele înregistrate în DOOM2 nu ar fi posibile şi, cum şi între diversele dicționare există deosebiri, folosirea, în cazurile de dubiu, a altei variante decât cea indicată în DOOM2 nu ar trebui penalizată, făcând parte mai curând dintre variațiile de uz decât dintre abaterile de la o normă categorică.

ALTE INTERVENȚII ÎN DICȚIONARUL PROPRIU-ZIS

Indicații de uz

Inventarul DOOM2 conține peste 62.000 de cuvinte. S-au păstrat cea mai mare parte a intrărilor din DOOM1, adăugându-se indicații de uz la cuvintele care nu aparțin limbii literare actuale: *a aburca* (pop.), *babaros* (arg.), *baboşă* (reg.), *colonelă* (înv., rar), *gagică* (fam.), *iactanță* (livr.), *odicolon* (înv., pop.) etc.

Faptul că un cuvânt precum *gagică* (care s-a extins în limbajul familiar) figurează în DOOM (încă din prima ediție) nu înseamnă că el ar fi fost „adoptat ca normă academică" şi că ar fi devenit „oficial". În cazul unui asemenea cuvânt, normarea priveşte numai scrierea şi flexiunea, nu uzul; pentru situațiile în care este folosit în registrul căruia îi aparține sau într-o operă literară, DOOM2 arată că pluralul lui nu (mai) este *gagic**e,*** ci *gagic**i,*** iar genitiv-dativul singular articulat trebuie scris şi pronunțat *gagic**ii***.

Modificări

Prin intervenții mai mult sau mai puțin punctuale operate în corpul dicționarului **s-au modificat** o serie de recomandări ale DOOM1:

- scrierea şi/sau pronunțarea unor **împrumuturi:** *dumping*, *antidumping* [(anti)damping], nu [(anti)dumping]*; knockdown* [knocdaŭn/nocdaŭn] şi *knockout* [knocaŭt/nocaŭt], nu *cnocdaun, cnocaut;* categoria formațiilor cu *-men* împrumutate din engleză sau din franceză (care nu mai sunt scrise cu *-man*): *congresmen,* pl. *congresmeni; recordmen,* pl. *recordmeni; tenismen,* pl. *tenismeni* (cf. şi femininele *recordmenă, tenismenă*, formate în româneşte) etc.;

- unele **forme flexionare:**

- *a continua* are, conform normei actuale, la **indicativ** şi **conjunctiv prezent,** persoana **I singular,** forma *(să) continu**i*** (**nu** *(să) continuu*), ca şi la persoana a II-a singular, după modelul unor verbe în *-ia* (ca *a apropia*);

- *a mirosi* are la **indicativ prezent,** persoana a **III-a plural,** forma *(ei) miros* (**nu** *(ei) miroase*);

- s-au admis, atât la cuvinte vechi, cât şi la cuvinte mai noi, unele forme ca **variante literare libere:** *astăreală/astereală*, *becisnic/bicisnic*, *cearşaf/cearceaf*, *chimiluminiscență/ chimioluminescență*, *corijent/corigent*, *delco/delcou*, *diseară/deseară*, *fierăstrău/ferăstrău*, *filosof/filozof, luminiscent/luminescent*, *muschetar/muşchetar*, *pieptăn/pieptene, polologhie/ poliloghie*, *tumoare/tumoră*;

- s-au eliminat unele forme sau variante, recomandând **(numai)** *acciză, astm, azi-noapte, carafă, chermeză, chimioterapie, container, crenvurst, a dăula, de-a-ndăratelea, a dispera, fiică, a fonda, israelian, lebărvurst, luminator, machieur, machieuză, maseur, maseuză* – ca şi *cozeur, dizeur, dizeuză –, marfar, magazioner, mesadă, pricomigdală, zilier,* **nu** (şi) *acciz, astmă, as-noapte, garafă, chermesă, chemoterapie, conteiner, de-a-ndăratele, a dehula, a despera, crenvurşt, fiică* [fĭică], *a funda, izraelian, lebervurşt, luminător, machior, machieză, masor, mărfar, magaziner, misadă, picromigdală, ziler* etc.;

- s-a admis existența la unele nume compuse de plante şi de animale, de dansuri populare, de jocuri ş.a. a formei **nearticulate** şi a **flexiunii:** *abrudeanca* (dans), neart. *abrudeancă,* g.-d. art. *abrudencii*;

- s-au considerat (**formal articulate** şi) de genul **masculin** (nu neutru, cum este cuvântul de bază), numele de plante sau de animale compuse de tipul *acul-doamnei* (plantă) s. m. art., *degeţ<u>e</u>l-r<u>o</u>şu;*

- **„epitetele"** referitoare la persoane au fost considerate **de ambele genuri,** nu numai masculine: *bâlbâilă* s. m. şi f.;

- s-a admis, printre altele, existența unor forme de singular la **nume de popoare** vechi *(alobrog),* de **specii** animale şi vegetale *(acantocefal)* ş.a.;

- s-a considerat că substantivele provenite din verbe la **supin** nu au în general plural şi s-au tratat separat locuțiunile formate de la ele: *ales* s. n.; *alese (pe ~)* loc. adv.;

- s-au respectat, pentru numele şi simbolurile **unităților de măsură,** prevederile sistemelor internaționale obligatorii/normelor interne stabilite de profesionişti: *watt-oră* cu pl. *wați-oră,* nu *wattoră,* pl. *wattore*;

- s-a schimbat **încadrarea lexico-gramaticală** a unor cuvinte:

-sunt considerate **locuțiuni pronominale de politețe** (şi nu secvențe formate din substantiv + adjectiv pronominal posesiv sau pronume personal în genitiv) tipurile ***D**omnia **T**a, **E**xcelența **V**oastră, **Î**nălțimea **V**oastră* etc., deşi formațiile sunt analizabile, deoarece acordul predicatului cu aceste secvența folosite ca subiect nu se face cu persoana a III-a, ca în cazul substantivelor, ci cu persoana la care se referă, de ex. cu persoana a II-a: *Excelența Voastră **veți** fi primit de preşedintele țării.*

- *bun-platnic*, *rău-platnic,* ca şi *viță-de-vie* ş.a. (considerate, probabil, de autorii DOOM1 îmbinări libere şi de aceea neinclus în dicționar), sunt socotite compuse;

- *uite* este considerat interjecție, şi nu formă verbală ş.a.

Adăugiri

S-au **adăugat** cca 2.500 de cuvinte:

- **împrumuturi** din latină şi din diverse limbi moderne, (re)intrate în uz, majoritatea din engleză, dar şi din franceză, spaniolă etc., marcate ca angl(icisme), fr(anțuzisme), hisp(anisme) etc.: *acquis, advertising, airbag, broker, cool, curriculum, dealer, gay, hacker, item, jacuzzi, macho, trend* etc.;

Includerea în DOOM2 a unor împrumuturi recente neadaptate, mai ales anglo-americane, nu trebuie interpretată ca o recomandare a tuturor acestora. Ea se bazează pe ideea că, dacă

folosirea lor nu poate fi împiedicată, iar unele dintre ele țin de o modă ce poate fi trecătoare, ignorării problemei - care lasă loc greşelilor - îi sunt preferabile înregistrarea formelor corecte din limba de origine şi sugerarea căilor pentru posibila lor adaptare la limba română. Viitorul va decide care dintre aceste cuvinte vor rămâne, asemenea atâtor împrumuturi mai vechi, şi sub ce formă anume, şi care vor dispărea.

- cuvinte **existente** în limba română, dar care, din diverse motive, lipseau din DOOM1 (unele intrate în limbă sau devenite uzuale după elaborarea acestuia):

- *a accesa, acvplanare, aeroambulanță, aeroportuar, alb-negru, alb-argintiu, anglo-normand, aurolac, a se autoacuza, autocopiativ, blocstart, cronofag, dublu-casetofon, electrocasnic, a exînscrie, extra* adj. invar., *gastroenterolog, giardia, heliomarin, metaloplastie, neocomunism, neoliberal, policalificare, politolog, preaderare, primoinfecție, proamerican, sociocultural, super* adj. invar., *teleconferință, a tracta, ultra* adj. invar. etc.;

- compuse absente din DOOM1: *à la, alaltăieri-dimineață, mâine-dimineață; azi-mâine* ş.a.;

- derivate de la nume de locuri româneşti (*albaiulian, negruvodean),* de la nume de state *(srilankez)* şi alte derivate care pun probleme *(shakespearian/shakespeare-ian)* ş.a.;

- dublete ale unor cuvinte existente în DOOM1: *compleu*, *emisie, frecție, mental, ocluzie, papua, repertoar* ş.a. - alături de *complet*, *emisiune, fricțiune, mintal, ocluziune, papuaş, repertoriu;*

- cuvinte provenite din abrevieri: *ADN* ş.a.;

- nume proprii cu care trebuiau puse în legătură substantive comune înregistrate în dicționar: *Acropole* față de *acropolă* ş.a.;

- nume proprii care fuseseră normate în anexele la DOOM1 sub o formă susceptibilă de amendări: *Artemis,* pentru care am recomandat g.-d. *lui Artemis,* nu *Artemidei* ş.a.;

- grupuri de cuvinte omofone cu cuvinte compuse: *de sigur, nici un(ul)* etc.

Ioana Vintilă-Rădulescu

Bibliografie selectivă

Avram, Mioara – *Probleme ale exprimării corecte*, EARSR, Bucureşti, 1987

Avram, Mioara – *Ortografia pentru toți*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1990

Avram, Mioara – *Cuvintele limbii române între corect şi incorect*, Editura Cartier, Chişinău, 2001

Bidu-Vrănceanu, Angela; Forăscu, Narcisa – *Modele de structurare semantică (Cu aplicații la limba română)*, Editura Facla, Timişoara, 1984

Bidu-Vrănceanu, Angela – *Structura vocabularului limbii române contemporane*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986;

Bidu-Vrănceanu, Angela – *Lectura dicționarelor*, Editura şi Atelierele Tipografice „Metropol", Bucureşti, 1993

Bidu-Vrănceanu, Angela (coord.) – *Lexic ştiințific interdisciplinar*, Ed. Univ. Bucureşti, 2001

Bidu-Vrănceanu, Angela (coord.) – *Lexic comun, lexic specializat***,** Ed. Univ. Bucureşti, 2002

Bidu-Vrănceanu, A.; Călăraşu, C.; Ionescu-Ruxăndoiu, L.; Mancaş, M.; Pană Dindelegan, G. (*et alii*) – *Dicționar de ştiințe ale limbii*, ed. rev. şi adăugită, Ed. Nemira, Bucureşti, 2005

Brâncuş, Gr. – *Istoria cuvintelor*, Ed. Coresi, Bucureşti, 1991

Bucă, M.; Evseev, I. – *Probleme de semasiologie*, Ed. Facla, Timişoara, 1976

Coteanu, Ion – *Structura şi evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1981

Coteanu, Ion (coord.) – *Limba română contemporană* (2 vol.) Ed. Academiei, Bucureşti, 1985

Coteanu, Ion – *Etimologia şi limba română*, EARSR, Bucureşti, 1987

Coteanu, Ion; Sala, Marius – *Etimologia şi limba română*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1987

Coşeriu, Eugeniu – *Introducere în lingvistică*, Cluj, Editura Echinox, 1995

***** –** *Dicționar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române,* Bucureşti, EA, 1982

*****–** *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), Ediția a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996

Dimitrescu, Florica – *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967

Dimitrescu, Florica – *Dinamica lexicului românesc – ieri şi azi*, Ed. Logos, Bucureşti, 1994

Dimitrescu, Florica – *Dicţionar de cuvinte recente*, Editura All, Bucureşti, 1996

Ducrot, Oswald; Schaeffer, Jean-Marie – *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

*** – *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2005

Ene, Ana – *Introducere în lexicografie: probleme teoretice şi aplicaţii*, Editura Universităţii „Transilvania", Braşov, 2008

Forăscu, Narcisa – subcap. „Sunetul şi proprietăţile lui" şi „Fiziologia articulaţiei", în Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană. Fonetica, fonologia, morfologia*, Bucureşti, 1985, p. 14 – 17

Graur, Alexandru – *Fondul principal al limbii române*, EŞE, Bucureşti, 1957

Graur, Alexandru; Wald, Lucia – *Scurtă istorie a lingvisticii*, Bucureşti, 1978

Guţu Romalo, Valeria – *Corectitudine şi greşeală. Limba română de azi*, Ed. Humanitas Educaţional, Bucureşti, 2000

Hristea, Theodor (coord.) – *Sinteze de limba română*, ed. a III-a, rev. şi adăugită, Ed. Albatros, Bucureşti, 1984

Ionescu, Emil – *Manual de lingvistică generală*, ed. a II-a, rev. şi adăugită, Ed. ALL, Bucureşti, 1997

Jakobson, Roman – „Principiile de bază ale limbajului", în G. Alexandru şi L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Bucureşti, 1978

Katz, Jerrold; Fodor, Jerry – *Structura unei teorii semantice*, în „Antologie de semantică", Bucureşti, 1976

Lupu, Coman – *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780 – 1860)*, Ed. Logos, Bucureşti, 1999

Manoliu Manea, Maria – *Structuralismul lingvistic*, EDP, Bucureşti, 1973

Mauro, Tullio de – *Introducere în semantică*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978

Mârza, Clement – subcap. „Urechea. Funcţiile la audiţie", în Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană,* vol. I, Bucureşti, 1974, p. 28 – 30

Petrovici, Emil – *Sistemul fonematic al limbii române*, SCL, VII/1956, pp. 1-2 şi pp.7-18

Robins, R. H. – *Scurtă istorie a lingvisticii*, Ed. Polirom, Iaşi, 1997

Rosetti, Alexandru; Aurelian Lăzăroiu – *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1982

Rosetti, Alexandru – *Despre regula comutării în fonologie*, SCL, XII/1961, pp.11-14

Saussure, Ferdinand de – *Curs de lingvistică generală*, ed. critică de Tullio de Mauro, Ed. Polirom, Iaşi, 1998

Seche, M. – *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I-II, EŞE, Bucureşti, 1966-1969

Stoichițoiu-Ichim, Adriana – *Aspecte ale influenței engleze în româna actuală*, Ed. Universității Bucureşti, 2006

Stoichițoiu-Ichim, Adriana – *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, Ed. ALL, Bucureşti, 2008

Şerban, Vasile; Evseev, Ivan – *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, Timişoara, Editura Facla, 1978

Vasilache, Gh. N. – *Ghid ortografic şi ortoepic al limbii române*, ed. a II-a revizuită şi adăugită, Ed. Polirom, Iaşi, 2006

Vasiliu, Emanuel – *Fonologia limbii române*, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1965

Vasiliu, Emanuel – „Problemele fonemului în lingvistica actuală", în I. Coteanu (coord.), *Elemente de lingvistică structurală*, Ed- Ştiințifică, Bucureşti, 1967, pp. 81-89

Vintilă-Rădulescu, Ioana – *Terminologia şi problemele ei actuale*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1999

Vintilă-Rădulescu, Ioana (coord.) – (DOOM 2) *Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ed. a II-a rev. şi adăugită (sub egida Academiei Române şi a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"), Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005

Volceanov, George – *Dicționar de argou al limbii române*, Ed. Niculescu, Bucureşti, 2007

Zafiu, Rodica – *Diversitate stilistică în româna actuală*, Ed. Univ. Bucureşti, 2001